

HISTORIA L L I N E N A I K A K A U S K I R J A

3 / 2002 • 9 €

Voimakeinoin valtaa

■
Valta ja oikeus

■
Antiikin historia

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

100. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Jyrki Vesikansa (vpj.), Martti Häikiö,

Katariina Mustakallio, Raimo Salokangas, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juha Sihvola, Naistutkimus ja historia 225

Voimakeinoin valtaa

Mauno Jokipii, Ensimmäinen ristiretki Suomeen – myyttiä vai todellisuutta 228

Maija Väisänen, Waldemar Becker jääkäri liikkeen ideologinen isä 243

Markku Jokisipilä, Hitler katsoi erillissotateesiä läpi sormien 248

Vallan ja oikeuden lähteillä

Satu Lidman, Häpeän merkityksestä ja hyödyntämisestä rangaistuksissa 258

Paul-Erik Korvela, Viimeaikaisesta Machiavellin tutkimuksesta 269

Kolumni

Laura Kolbe, Historia, tiede, tieto ja vaikuttaminen 279

Antiikin historian vaateet

Joonas Sipilä ja *Kaius Tuori*, Tutkijan taakka eli Rooman historian kirjoittamisen vaikeus 281

Katariina Mustakallio, Rooman historian kirjoittamisen haasteista 294

Keskustelua

Raisa Maria Toivo & *Ville Vuolanto*, Historiantutkija nyt – ammattihistorioitsijat amatööreinä 296

Seija Jalagin – *Sami Louekari* – *Milka Sunell* – *Anu Suoranta* – *Raisa Maria Toivo*, Historiantutkimus – ammatti vai missio 300

Jorma Kalela, Miksi pitäisi tyytyä nälkäpalkkoihin? 303

Juha Sihvola, Tukea ja tehoa väitöskirjan tekemiseen 304

Jukka Seppinen, Vastaus Polviselle 306

Syväloutaus

Kimmo Katajala, Tutkijat käräjillä 307

Arvosteluja

Pekka Valtonen, Latinalaisen Amerikan historia (*Elina Vuola*) 313

John Moreland, Archaeology and Text (*Visa Immonen*) 315

Ilkka Huhta, ”Täällä on oikea Suomenkansa”. Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918 (*Heikki Ylikangas*) 317

Lars Westerlund, Suomen portti. Poliitiikka ja hallinto Varsinais-Suomessa vuosina 1809–1917 (*Kristiina Kalleinen*) 319

Seppo Zetterberg, Eero Erkko (*Vesa Vares*) 322

Jussi Niinistö, Bobi Sivén. Karjalan puolesta (*Jouko Vabtolta*) 324

Jarkko Kemppe, Viron suojeluskuntien organisoituminen ja toiminta 1917–1924 (*Seppo Zetterberg*) 326

Aleksandr I. Rupasov, Sovetsko-finljandskije otnošenija; O.N. Ken, A.I. Rupasov, Politburo TsK VKP (b) i otnošenija SSSR s zapadnymi soednimi gosudarstvami; A.I. Rupasov, A.N. Tshistikov, Sovetsko-finljandskaja granitsa 1918–1938 (*Timo Vibavainen*) 328

Lasse Kangas, Vihtori Vesterinen, Paasikiven ministeri (*Päiviö Tommila*) 331

Tiedemaailma

70-vuotias Tilaushistoriakeskus nykyaikaa etsimässä (*Veikko Kallio*) 335

Kirjoittajat 227

Notes on the contents 334

Kansi: Nousiaisten kirkon sarkofagi. Kopio Suomen Kansallismuseossa.

Kuva Rauno Träskelin.

Naistutkimus ja historia

■ Naisten asemasta historiantutkimuksen piirissä on keskusteltu viime aikoina runsaasti *Historiallisessa Aikakauskirjassa*. Viimeksi viittasin aiheeseen edellisessä pääkirjoituksessani ja tässäkin numerossa joukko nuoria tutkijoita huomauttaa historian professoreiden rekrytointin olleen vielä jopa viimeisen kymmenen vuoden aikana kohtuuttoman miesvaltaista.

Keskustelu ei ole ollut turhaa. Päinvastoin sitä on pakko jatkaa. Syyn siihen antaa Suomen Akatemian syyskuun alussa julkaistama suomalaisen naistutkimuksen arviointiraportti, joka perustuu arvostetuista tutkijoista muodostuneen kansainvälisen asiantuntijapaneelin työhön (luettavissa internetissä sivulla <http://www.aka.fi>). Paneeli tutustui maamme naistutkimukseen vieraillemalla kaikissa suomalaisten yliopistojen naistutkimuksen yksiköissä ja keräämällä itsearvioita, joissa naistutkijat esittivät oman näkemyksensä työnsä luonteesta, merkityksestä ja ongelmista. Työryhmä on myös laajasti vertaillut suomalaista naistutkimusta muiden Pohjoismaiden tilanteeseen. Arviointiraportti osoittaa edellisessä pääkirjoituksessa esittämäni väitteen oikeaksi: historia on tieteenala, jolla sukupuolten tasa-arvo toteutuu selvästi huonommin kuin useimmilla muilla aloilla.

Naistutkimuksen menestystarina

Asiantuntijapaneeli pitää naistutkimuksen vakiintumista suomalaisen tiedemaailmaan monilta osin menestystarinana. Suomalaisen naistutkijoiden keskinäinen yhteistyö on ollut erittäin hyvää. Tutkijat ovat toimineet aktiivisessa vuorovaikutuksessa ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Noin puolet kyselyyn vastanneista naistutkijoista kertoi julkaisseensa yhteiskunnallisesti tavoitteellisia tekstejä, vielä useampi esitelleensä tutkimustaan akateemisen yhteisön ulkopuolella ja nelisenkymmentä prosenttia toimineensa järjestötyössä tai yrityskonsulttina. Samanaikaisesti naistutkimus on ollut tieteellisesti korkeatasoista, ja tutkijat ovat menestyneet hyvin kilpailussa ulkopuolisesta rahoituksesta. Kiitosta saa myös naistutkimuksen ja alan opetuksen kansainvälisyys. Naistutkimuksen korkean tason taustalta löydetään tietoinen panostus: opetusministeriön rahoittamat määräaikaiset naistutkimuksen professuurit, yliopistoihin perustetut naistutkimusyksiköt ja Suomen Akatemian rahoittamat tutkimushankkeet.

Naistutkimuksella on raportin mukaan kuitenkin myös ongelmia. Panostusta pitäisi edelleen lisätä ja turvata naistutkimuksen vakiintuminen yliopistojen osaksi. Naistutkimusyksiköiden ja perinteisten ainelaitosten suhteissa on jännitteitä, koska naistut-

kimusta ei voi opiskella pääaineena ja sitä koskevat opinnäytetyöt lasketaan suorituksina ainelaitosten hyväksi, vaikka naistutkimusyksiköt antavat opetuksen ja ohjauksen. Siitä huolimatta useilla aloilla naistutkijoiden ja perinteisten oppiaineiden välinen yhteistyö toimii hyvin.

Pahoja puutteita raportti näkee erityisesti kolmella alalla. Sukupuolen ja teknologian suhdetta koskevaa tutkimusta ei Suomessa muista Pohjoismaista poiketen juuri ole. Poliitiikan tutkimuksessa ongelmana on naistutkijoiden opinnäytteiden, varsinkin väitöskirjojen huono valmistuminen. Kolmas ongelmalliseksi esitetty tieteenala on historia.

Historian ongelmat

Historian tilanne on arviointiraportin mukaan erikoisella tavalla kaksijakoinen. Yhtäältä naishistoriaa on Suomessa tutkittu aktiivisesti jo pitkään ja saavutettu kansainväliselle tasolle nousevia tuloksia. Vuoden 1977 jälkeen on Suomessa valmistunut 23 naishistoriaa koskevaa väitöskirjaa. Suurin osa on suhteellisen tuoreita, mutta kahdeksan niistä on hyväksytty jo ennen 1990-luvun puoliväliä eli varsinaista naistutkimuksen läpimurtoa. Suomessa on siis myös huomattava joukko melko varttuneita naishistorian asiantuntijoita. Suomen Akatemia on lisäksi rahoittanut vuosina 1995–2001 ainakin 16 tutkimushanketta, jotka voidaan luokitella naishistoriaksi. Tieteenalavertailussa historia menestyy tältä osin erittäin hyvin. Sekä väitöskirjojen lukumäärässä että Akatemian rahoituksessa vain sosiologia pääsee historian edelle.

Naishistorian tutkijat eivät kuitenkaan ole eivätkä kuitenkaan ole harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta saavuttaneet näkyvää asemaa suomalaisissa naistutkimuksen yksiköissä. Tältä osin tilanne poikkeaa jyrkästi muista Pohjoismaista, joissa naistutkimus on ollut hyvinkin historiavetoista. Naishistorioitsijat eivät ole sijoittuneet myöskään historian laitoksille. Järjestelmällinen yhteistyö naistutkimuksen yksiköiden ja historian laitosten välillä on arviointiraportin mukaan hyvin vähäistä lukuun ottamatta Tampereen yliopistoa. Historian laitosten viranhaltijat eivät tee paljonkaan nais- ja sukupuolihistoriaa koskevaa tutkimusta – ja kuten olen todennut jo aikaisemminkin: historian laitosten viroissa ei ole monta naista. Edellistä pääkirjoitustani hieman tarkentaen, Suomessa on pysyvässä historian professorin virassa kaksi naista, joista toinen kirkkohistoriassa ja toinen virkavapaana akatemiaprofessorina. Lisäksi on naisten käsissä yksi määräaikainen professuuri, yksi pysyvä lehtorinvirka sekä jonkin verran sijaisuuksia ja alempia määräaikaisvirkoja.

Arviointiraportti päättelee historian laitosten ja naistutkijoiden vähäisen yhteistyön johtuvan siitä, että historian tutkimuksen vallitseva näkökulma ei ota riittävästi huomioon sukupuoleen liittyviä tutkimuskysymyksiä. Vaikuttaa jopa siltä, että naishistoriasta väitelleet marginalisoituvat yliopistoyhteisön ulkopuolelle. Raportissa hämmästeltään, että vain kolmasosa naishistoriasta väitelleistä edes palautti kyselylomakkeen, kun muilla aloilla palautusprosentti oli kaksinkertainen. Tämän perusteella paneeli päättelee, että historiatiede ei kykene in-

tegroimaan tuottamaansa naistutkimuksen asiantuntemusta yliopistoyhteisön osaksi. Akateeminen maailma näyttää menettävän suuren osan naishistorioitsijoista. Paneelin mukaan tällä voi olla tuhoisat seuraukset sekä suomalaiselle naishistorialle että koko historian tutkimuksen kehitykselle.

Naishistorian professuuri perustettava

Naishistorian ja naishistorioitsijoiden marginalisoitumisen syy ei ehkä useinkaan ole tietoinen syrjintä. Melkoista hurskastelua voi tosin kuulla niiden virantäyttäjien äänessä, jotka väittävät suosivansa naishakijoita tasa-

arvosuunnitelmien hengessä, vaikka kerta toisensa jälkeen sijoittavat ansioituneita naisia korkeintaan kakkossijoille. Syrjinnän puute ei kuitenkaan riitä. Naistutkimuksen arviointipaneeli suosittaa, että ainelaitoksille perustettaisiin naistutkimukseen suunnattuja pysyviä professuureja sekä tutkimus- ja opetusvirkoja. Yhtenä erityisen sopivana alana tällaisten virkojen perustamiseksi paneeli pitää historiaa. Ehdotus on syytä ottaa vakavasti. Suomen historiatieteen tulevaisuuden kannalta naistutkimuksen ja naistutkijoiden haasteeseen vastaaminen on elinehto.

Juba Sibvola

Kirjoittajat

■ Visa Immonen on turkulainen filosofian maisteri. Hän tutkii arkeologian esinetutkimuksen menetelmin Suomen keskiaikaisia sekä Vaasa-aikaisia kulta- ja hopeaesineitä.

Seija Jalagin on filosofian lisen-siaatti. Hän toimii tutkijana Oulun yliopiston Historian laitoksessa.

Mauno Jokipii on Jyväskylän yliopiston täysin palvellut Suomen historian professori.

Markku Jokisipilä on valtiotieteen maisteri ja Turun yliopiston poliittisen historian assistentti. Hän tekee väitöskirjaa Suomen ja Saksan suhteista vuosina 1943–44.

Jorma Kalela on Turun yliopiston poliittisen historian professori.

Kristiina Kalleinen on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Kimmo Katajala on Joensuun ja Tampereen yliopistojen Suomen historian dosentti.

Laura Kolbe on Helsingin yliopiston historian dosentti.

Paul-Erik Korvela on yhteiskuntatieteiden maisteri. Hän toimii tutkijana Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksessa ja tekee väitöskirjaa

Machiavellin kristinuskon kritiikistä.

Satu Lidman on filosofian maisteri ja toimii tutkijana Joensuun yliopistossa. Hän valmistelee väitöskirjaa häpeän ja kunnian merkityksestä 1500-luvun saksalaisessa kaupunkiyhteisössä ja siellä käytetyissä rangaistuksissa.

Sami Louekari on filosofian lisen-siaatti. Hän toimii Suomen akatemian tutkijana Turun yliopistossa.

Katariina Mustakallio on Tampereen yliopiston yleisen historian vs. professori.

Jukka Seppinen on helsinkiläisen valtiotieteen tohtori.

Joonas Sipilä on espoolainen filosofian maisteri. Hän tekee väitöskirjaa Rooman armeijasta.

Milka Sunell on valtiotieteen maisteri. Hän on tutkija Helsingin yliopistossa.

Anu Suoranta on valtiotieteen maisteri. Hän toimii tutkijana Turun yliopiston poliittisen historian laitoksessa.

Raisa Maria Toivo on filosofian maisteri. Hän toimii assistenttina Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksessa ja tutkii 1600-luvun talonpoikien hierarkioita.

Päiviö Tommila on Helsingin yliopiston täysinpalvellut Suomen historian professori.

Kaius Tuori on helsinkiläinen oikeustieteen lisen-siaatti ja filosofian maisteri. Hän tekee väitöskirjaa roomalaisesta oikeusajattelusta.

Jouko Vahtola on Oulun yliopiston Suomen historian professori.

Vesa Vares on Tampereen yliopiston Suomen historian vs. professori.

Timo Vihavainen on Helsingin yliopiston dosentti ja Suomen Akatemian akatemiatutkija.

Elina Vuola on Helsingin yliopiston dosentti ja toimii tutkijana Helsingin yliopiston kehitysmaatutkimuksen laitoksessa.

Ville Vuolanto on filosofian maisteri ja Tampereen yliopiston yleisen historian assistentti. Hän tekee väitöskirjaa Rooman perhehistoriasta.

Maija Väisänen on Helsingin yliopiston yleisen historian, erityisesti antiikin historian dosentti.

Heikki Ylikangas on Helsingin yliopiston täysinpalvellut Suomen historian professori.

Seppo Zetterberg on Jyväskylän yliopiston yleisen historian professori ja *Kanavan* päätoimittaja.

MAUNO JOKIPII

Ensimmäinen ristiretki Suomeen – myyttiä vai todellisuutta

Ensimmäinen ristiretki kiehtoo jatkuvasti tutkijoita ja historian ystäviä. Professori Mauno Jokipii selvittää kysymystä tiedossa olevien lähteiden perusteella.

■ Nykyisin ajatellaan, että ns. *ristiretket* itse asiassa ovat jatkoa ja muunnelma vuosisatoja jatkuneista *pyhiinvaelluksista* Jerusalemiin tai muille pyhille paikoille. Latinankielinen termi *peregrinatio* merkitsee kumpiakkin. Tanskasta ja Norjasta tunnetaan useita keskiaikaisia matkaopaskirjojakin Jerusalemiin.

Pyhiinvaellukset olivat suosittuja. Niitä käytettiin hartauden harjoittamisen ohella myös katumuksen harjoitukseen. Kuitenkin Jerusalemin matkailu alkoi vaikeutua alueen uusien turkkilaissukuisten vallanpitäjien vuoksi. Monet alkoivat vaatia Jerusalemiä kristittyjen suoranaiseen hallintaan.

Aseelliset ristiretket tehtiin samalta pohjalta, ja ne kohdistuivat pakanoita, mutta myöhemmin myös skismaattisia harhaoppisia vastaan. Kun paavi Urbanus II Clermontin kirkolliskokouksessa 1095 aloitti varsinaisen Pyhän maan ristiretkisaarnan, hänet käsitettiin tässä asiassa Jumalan sanansaattajaksi, ja yleisön suosio oli heti suuri. Mat-

kaan lähteneet kansanjoukot sortuivat tällä retkellä, mutta eurooppalainen ritariarmeija valtasi Jerusalemin julmassa ratkaisutais- telussa ensimmäisen yleisen ristiretken päätökseksi 1099.¹

Yleiset ristiretket tunnettiin epäilemättä hyvin Pohjolassakin. Tiedetään esimerkiksi, että Tanskan prinssi Sven oli ollut ensimmäisen ristiretken osanottajien joukossa. Tanskan kuningas Erik Ejegod ja hänen kuningattarensa Bodil retkeilivät suuren aseellisen seurueen kanssa Venäjän jokia myöten Konstantinopoliin ja sieltä Pyhälle maalle. Voidaan ajatella, että ansioiden kerääminen arkkhiippakunnan saamiseksi Lundiin kaikkia Pohjoismaita varten, josta kuningas oli jo neuvotellut paavin kanssa Roomassa 1100, oli matkan eräänlainen tausta. Lundin arkkhiippakuntahan saatiin sitten 1104, tosin kuninkaan jo kuoltua Kyp- roksella 1103 ja kuningattaren Jerusalemiin saavuttuaan.² Kolmas tämäaikainen esimerkki pohjoismaalaisten Jerusalemin retkistä oli, että tanskalaisia tavattiin 1102 Jaffassa, jonne he olivat saapuneet Välimerta pitkin englantilais-flaamilaisen ristiretkiläivaston mukana.³

Ensimmäisen yleisen ristiretken jälkitilanteessa Norjan kuningas Sigurd Jorsalafare, joka sai liikanimensä tästä matkasta, saapui Norjan koko *ledungin* (merisotajoukon) kanssa Pyhälle maalle taistelemaan (1107–10) ja avusti Sidonin valloituksessa. Kappale Kristuksen ristiä saatiin tästä palkinnoksi Nidarosin (Trondheimin) tuomiokirkkoon. Sigurd teki toisenkin retken (1123–24), nyt Ruotsin Smoolantiin sikäläisten uppiniskaisten pakanoiden käännättämiseksi. Vaikka Norjan saagoissa puhutaan ”Kal-

marin ledungista”, Çlunyn suuren reformiluostarin apotti Petrus Venerabilis laskee silti tämänkin yrityksen ristiretkeksi.⁴

Kaikissa Pohjoismaissa, myös Ruotsissa, kuvatut ristiretket edustivat retkien niin sanoakseni valtiollista muotoa, jossa valtion laivasto oli retken ydinjoukko. Yleisten ristiretkien tekotapa, piispojen ristiretkisaarna, piispojen organisoima osanottajien värvääminen, retkeläisten ristinmerkin ottaminen ym. seremoniat olivat Pohjoismaissa harvinaisia (ei toki aivan tuntemattomia). Jo Baltiaa varten Riian kalparitarit värväsivät näin 1200-luvun alussa retkeläisiä Länsi-Saksasta Westfalenin ja Preussista Marienburgin suunnasta sekä Saksalainen ritarikunta Etelä-Saksasta. Myöhemmin nämä ritarikunnat yhtyivät. Yleensä lähtijät sitoutuivat tällöin vuosipalvelukseen.⁵

Varsin nopeasti alettiin muuallakin kuin Pyhässä maassa tapahtuneet taistelut uskotomia vastaan käsittää ristiretkiksi, esim. paavi Calixtus II:n 1122–26 Espanjan retki, joka aloitti yli kolmesataavuotisen *Reconquistan*, taistelun maan takaisin valtaamiseksi maureilta. Saksan rannikolla Elben alueella alkoivat 1108 taistelut ns. länsislaaveja eli vendejä vastaan ristiretkien muodossa. Erityisellä Bernhard Çlairvauxin kehotuksesta julkaistulla paavi Eugenius III:n antamalla bullalla *Divina dispensatione* 13.4.1147 vendiläissodat saivat virallisten ristiretkien luonteen juuri samoihin aikoihin kun toinen yleinen ristiretki 1144–48 oli käynnissä Vähässä Aasiassa ja Palestiinassa. Bulla pyhitti jo alkuunsa Tanskan vuosikymmenisen ristiretkeilyn meren puolelta Pommerin rannikoille. Näitä yrityksiä saksalaiset avustivat etelästä ja maalta päin. Vuonna 1159 väitetään, että Roskilden piispa Absalon olisi julistanut pannaan jokaisen, joka ei lähtenyt Vendenmaan retkelle. Vasta 1169 vendiläisten pääpaikka Rügen Ankonan pakanatemppeleineen lopullisesti kukistui.⁶

Ruotsin kuningas Sverker, jolla oli mukanaan piispa käännystoimia varten, oli tietävästi suunnannut 1142 ledungretken Laatokalle jopa 60 laivalla. Koska piispa oli mukana, sitä voidaan asiallisesti ajatella myös ristiretkenä. Operaatio ei tosin erikoi-

semmin menestynyt vaikka jäi lajissaan muistiin.⁷ – Koska Suomea koskevassa *Gravis admodum* -bullassa 1171–72 kerrotaan, että ruotsalaiset aikaisemmin olivat autta- neet suomalaisia heitä ahdistavia pakanoi- ta vastaan, se lienee tapahtunut joskus vuosisadan puolivälissä. Vuonna 1164 Ruotsi kävi tietävästi jälleen ledung-retkellä Laatokalla, nyt 55 *snäckalla* eli viikinkilaival- la. Retki esitettiin paaville ansiona arkkihiip- pakunnan saamiseksi Upsalaan ja auttoikin siihen. Koska Vanhan Upsalan tuomiokirkko arkkihiippakuntaa varten on valmistu- nut juuri näihin aikoihin, ja toisaalta Van- han Laatokan asukkaat rakensivat linnoituk- seensa samoin kirkon kiitollisuudesta Jumal- lalle vuoden 1164 taisteluissa saamastaan menestyksestä, meillä on tallella komeat rakennustodisteet näistä toistuneista Laato- kan retkistä reitin molemmista päistä.⁸

Norjasta on vanhastaan ajateltu, että val- takunta syntyi rannikkoa pohjoiseen kulke- van Pohjantien (*Norvegr*) varteen, mistä

1. Jarl Gallén ”Korstog”, *Skandinavisk Leksikon för Nordisk medeltid IXp*. 211.

2. Tore Nyberg ”Adam av Bremen och Florenslisten”, *Scandia* 1992, 157 kertoo Erik Ejegodin neuvotteluis- ta paavin kanssa 1100 ja arvelee listaa Lundin arkki- hiippakunnan suunnitteluaasiakirjaksi; Vrt. myös Arno Fellman (1938) *Voyage an Orient du Roi Erik Ejegod et sa mort a Paphos*, Helsinki.

3. Philip Dollinger (1965) *Die Hanse*, 20; Charles Joys (1962) *Vårt folks historie II*, 203–214 Sigund ja hänen veljensä Eystein.

4. Lars-Olof Larsson (1964) *Det medeltida Varend*, Lund, 19 ja 28; Mauno Jokipii ”Ruotsin ja Länsi-Suomen lähetyspyhimysten muistoja”, *Suomen Museo* 1989, 93.

5. Marion Tummler (1954) *Geschichte des Deutschen Ordens im Werden, Wachsen und Wirken*, Wien; Friedrich Benninghoven (1965) *Die Swertbrüder*.

6. Niels Lund (1996) *Lid, Leding och Landvaern*, Roskilde, luku ”Vendertog och korstog”, 225–244; Absalomista, 226–227; Ankonasta 1169 myös Aksel E. Christensen (1980) *Danmarks historie 1042–1241*.

7. FMU I n:o 15, 10 (käännös Novgorodin I kronikasta 1142); Jalmari Jaakkola (1958) *Suomen varhaiskeski- aika*, 82; Kauko Pirinen (1991), 39; Mauno Jokipii, *Suomen Museo* 1989, 90.

8. FMU I n:o 23 s. 12 (käännös Novgorodin I kroni- kasta). Jos ajatellaan Tanskan tapaan, että vain nel- jäsosa ledunglaivastosta oli vuosittain käytössä, se selittäisi Ruotsin noin 55–60 laivan käytön Laatokalla 1142 ja 1164. Anthoni (1955) 158. Hafströmin mukaan Ruotsin ledungiin kuului 280 alusta; pohdintaa kirkkojen asiasta Mauno Jokipii (2000) *Hämeen ristiret- ki*, alav. 5, 274, Vanhasta Laatokasta A. W. Kirpits- nikovin arkeologisen teoksen (1980) mukaan.

seikasta maa sai nimensäkin. Viime aikoina on alettu ajatella, että Ruotsin yhtenäisvaltakunta syntyi vastaavasti Idäntien (*Austerweg*) kauppateiden varteen, joka kulki pitkien Etelä-Ruotsin itärannikko poiketen Gotlannissa ja Birkassakin, edelleen Ahvenanmaan ja Suomen etelärannikon kautta Nevalle ja Laatokalle sekä lopuksi Novgorodin ja Kiovan kautta Bysanttiin. Ruotsin Laatokan retket ennen ns. ensimmäistä ristiretkä Suomeen ja sen jälkeen sekä monesti myöhemminkin osoittaisivat juuri heidän kaukotavoitteittensa tärkeyttä, mikä näkyi myöhemminkin mm. Nevan retkissä 1240 ja 1300 sekä 1348. Näyttää siis kyllin laajassa perspektiivissä siltä, että Suomen retkien lopullinen perustavoite oli kauempana idässä ja Suomen eri maakunnat niitä tehtäessä eräänlaisia välitavoitteita reitin varrella.⁹

Vanhimmissa suomalaisissa esityksissä ensimmäinen ristiretki sijoitettiin Suomen *Piispainkronikan* mukaan vuoteen 1150. Sitä epäiltiin tosin jo ennen, mutta kun Simo Heininen osoitti Piispainkronikan syntyneen vasta 1560-luvulla, se jäi kokonaan pois laskuista tässä kysymyksessä. Ajoitus 1157 perustui ruotsalaiseen ajatukseen, että se sopisi parhaiten Erik Pyhän poliittisiin vaiheisiin, jolloin hän oli jo koko maan kuningas, eikä hänellä tiedetä olleen muuta vireillä (Jarl Gallén). Ristiretken 700-vuotisjuhlaa vietettiinkin 1857.

Myöhäiskeskiajalta – 1400-luvulla laajenutusta Henrikin legendasta eli *Legenda novasta* (itse asiassa saarnasta) alkaen – suomalainen käsitys ensimmäisen ristiretken taustasta oli se, että legaatti Nikolaus Albanolainen toi Henrikin mukanaan Roomasta asti (kotimaansa Englannin sekä Norjan kautta) Ruotsiin 1153 ja vihki hänet Upsalan piispaksi. Henrik ehti toimia Upsalan piispana kaksi vuotta, minkä vuoksi Suomen retken ajoitusta meidän päivinämme muutettiin: Linköpingin kirkolliskokous 1153 + 2 vuotta = 1155; kristinuskon Suomeen tulon 800-vuotisjuhla vietettiin siis 1955.¹⁰ Lähdekritiikin koventuminen siirsi ajoituksen vuodeksi 1158, jolloin Erikin tiedetään olleen hallitsijana ainakin Länsi-Göötanmaalla!

Kardinaali Nikolaus Albanolaisen (eli Breakspearen), myöhemmän paavi Hadrianus IV:n Norjaan ja Ruotsiin tekemä legaatimatka, jolloin hän perusti Trondheimiin Norjan arkkihiippakunnan 1152 ja olisi perustanut Linköpingin kirkolliskokouksessa 1153 Ruotsiinkin samanlaisen, jos ruotsalaiset olisivat pystyneet sopimaan sen sijaintipaikasta, on jo runsaahkon lähdemateriaalinsa vuoksi vanhastaan herättänyt tutkijoiden huomiota. Aikaisemmin kardinaalin ansioihin lisättiin vielä norjalaisten – Orkneysaarten jaarlin Ragnvaldin ja Erling Skakken näihin aikoihin Pyhälle maalille tekemä ja kolme vuotta kestänyt ristiretki, josta Orkneyn saaga ja Norjan annaalit kertovat, ja jolle lähtö pitkään dateerattiin vuoteen 1153. Koska ristiretken ajoituksesta oli syntynyt erimielisyyttä, jolla oli selvästi merkitystä Nikolaus Albanolaisen kokonaisansioiden arvioinnille, tästä retkestä väitellyt norjalainen *Arne Odd-Johansen* (1945) teki ajoituksesta teokseensa 25 sivun lähdekriittisen erikoistutkimuksen. Osin uusien lähdelöydöin se päättyi siihen, että retkelle lähdettiin erään Pyhältä maalta palanneen norjalaisen päällikön aloitteesta jo 1151. Näin se putosi pois legaatien välittömien ansioiden joukosta.¹¹

Näin ollen on todennäköistä, että Nikolaus-legaatin suoranaisestä vaikutuksesta Suomen ristiretkelle lähtöön, mistä meillä ennen on yleisesti puhuttu, on luovuttava. Sen sijaan yleisellä tasolla, esim. piispojen omien ledunglaivojen osallisuudesta ainakin ”oikeudenmukaisiin sotiin”, joihin ristiretket luonnollisesti laskettiin, säädettiin arvattavasti Norjan tapaan.

9. Per-Olof Sjöstrand ”Den svenska tidigmedeltida statsbildningsprogram och den östra riksdelen”, *Historisk Tidskrift för Finland* 1994, 530–573. *Ajatus idäntiestä*, 573; Per-Olof Sjöstrand (1996) *Hur Finland vanns för Sverige?*, Uppsala; samasta asiasta, 21–23 ja 79–87; Thomas Lindkvist ”När och hur blev Finland svensk?”, *Finska tidskrift* 1992/10, 561–585.

10. Aarno Maliniemi (1942) *De sancto Henrico, episcopo et martyre II*, Helsinki; suomennos Ilmari Salomies (1944) *Suomen kirkon historia I*, 346–354.

11. Arne Odd-Johansen (1945), *Nikolaus Breakspears legasjon till Norden*, Excurs II, Om Orknyjunga sagas kronologi for åren 1148–1158, 387–414.

Kokemäkeläiset hylkeenpyytäjät pelastuvat merihädästä pyhimyksen avulla. Nousiainen kirkon sarkofagin kopio Suomen Kansallismuseossa. Kuva: Rauno Träskelin.

Piispa Henrikin koraarkussa Nousiaisissa – vaikka sen laatat ovat niin myöhäiseltä ajalta kuin 1420-luvulta – on ensimmäisestä ristirekkestä sikäli oikea kuva, että piispalla on oma ledunglaiva kuninkaan sotalaivastossa, kuten ristirekillä Suomenlahden ja Laatokan piirissä yleisesti muutenkin oli, vaikka emme tässä ehdi enempää syventyä tähän yksityiskohtaan.

Suunnilleen kuvattuun ajankohtaan Ruotsin Erik IX Pyhän ja Henrik piispan Suomen retki (todennäköisesti 1155 tai 1158) siis kuuluu. Koska Euroopassa oli jo yli puoli vuosisataa eletty yleistä ristiretkiaikaa ja koska toisen yleisen ristiretken vuodet olivat vain muutaman vuoden takana ja varhaisista sovelluksista sekä Saksiin, Wendinmaalle että Smoolantiin oli olemassa todistettavia rinnakkaismerkkejä saman miespolven ajalta, olisi uskomatonta, ettei Ruotsi olisi käyttänyt ristiretkiajattelua tämän Suomen retken tukemiseen. Osasihan Ruotsi – kuten kirjalliset lähteet osoittavat – moitteettomasti nämä tukikeinot vuonna 1164.¹² Vaikka Suomen, Hämeen ja Viipurin retkiä olisi tarpeeksi laajassa perspektiivissä ajateltava Laatokan kaukoreitin varmistukseksi, siis Ruotsin idänpolitiikkana, niillä oli toki myös kirkollinen puolensa.

Ajan yleisten ristiretkien tärkeimmällä aatteellisella taustahahmolla Bernhard Clairvauxlaisella (k. 1153) oli suorat suhteet Ruotsiin. Yhteistyössä hänen kanssaan Ruotsin kuningas Sverker perusti kaksi Ruotsin ensimmäistä cistersiensiläisluostaria, Alvastran Itägöötanmaalle ja Nydalan Smoolantiin, molemmat Ranskan Clairvauxista saapuneiden munkkien varaan ja molemmat vuonna 1143. Alvastrasta tuli sittemmin Sverkerin suvun kuninkaiden hautapaikka. Alvastran cisteriensimunkeista otettiin myös Ruotsin ensimmäinen Upsalan arkkipiispa Stefan 1164.

Alvastran tytärluostarina syntyi Länsigöötanmaalle Varnhemlin luostari noin 1150. Erik Pyhän paikallinen vastarinta sai tosin sen ensimmäiset munkit muuttamaan välillä Tanskan Vitsköliin 1158, mutta pian Varnhem pääsi kuitenkin nimenomaan Erikin suvun suureen suosioon ja sen komeaan luostarikirkkoon on haudattu mm. kunin-

kaat Knut Erikinpoika, Erik Knutinpoika sekä heidän vertaisensa Birger jaarli. – Tällä tavalla Bernhard Clairvaux'n äänellä oli sekä välittäjiä että auktoriteettia 1140–1160-lukujen Ruotsissa. Olisi uskomatonta, ettei hänen tämän aikaista suurta harrastustaan, ristiretkeilyä, olisi täälläkin hyvin tunnettu ja käytetty tarvittaessa hyväksi.¹³

Erik Pyhä

Ensiksi on huomautettava yleisesti siitä, mitä Ruotsin lähdekriittisen historiankirjoituksen edistyminen 1910-luvulta alkaen on legendatutkimukselle merkinnyt. Kun painettujen lähdejulkaisujen edistyminen ja julkisten arkistojen järjestäminen oli 1800-luvulla tuonut koko ajan esille kaikenlaista uutta materiaalia lähetyspyhimyksistäkin, pyhimysten kirjallinen kuva tarkentui historiankirjoituksessa suuresti 1800-luvulla. Pyhimyksistä kombinoitiin legendojen, muiden liturgisten lähteiden, kronikoiden, annaalien ja saagojen perusteella jo varsin tarkkoja elämäkerrallisia esityksiä, vaikka siihen tarvittavat omat oletukset olisi tekstissä rehellisesti ilmaistu. Tämä vuoden 1900 tienoilla lopullisen kukoistuksensa saavuttanut elämäkertakirjoittelu koki kuitenkin kovia, kun lähdekriittisen koulun kirjoittajat kuten Knut Stjerna, Lauritz Weibull ja Curt Weibull ryhtyivät ankaraan suursiivoukseen asiassa. He kielsivät kaiken reaalihistoriallisen lähdearvon erityisesti myöhemmin syntyneiltä legendoilta ja muilta uskonnollisilta teksteiltä, mutta myös Norjan ja Islannin saagoilta, joita oli näissä yhteyksissä paljon hyödynnetty. Tutkimus muuttui pääasiassa lähteiden kehityskuvaukseksi ja tyylihistoriaksi, jossa kyllä vertailuilla saavutettiin kiistattomia tieteellisiä edistysaskeleita ja hyviä uusia ajoituksia.

12. FMU I (1910) n:o 23, 12, Novgorodin kronikan teksti 1164 ja käännös; Jaakkola (1958), 105 kritisoi O. A. Forströmin ajatusta, että ne olisivat olleet Suomeen sijoitettuja ledung-laivoja; retki tehtiin paavia ajatellen (s. 109).

13. Bernhard Clairvauxlaisen (k. 1153) roolia Suomenkin ristiretkien aatteellisena taustahahmona on korostanut Jaakkola (1958), 83–85. Saksaan valittiin hänen aloitteestaan erityinen paavin ristiretkilegaatti, Havelbergin piispa Anselm.

Henkilöhistoria menetti pitkäksi aikaa mahdollisuutensa, kun muutamasta harvasta käteen jääneestä todistettavasta faktasta ei enää pystytty muodostamaan varhaisen toimijansa kunnollista kirjallista hahmoa. Näin kävi Erik Pyhänkin henkilökuva. – Viime vuosikymmeninä tällainen hyperkriitikki on löytänyt myös vastustajansa. Palaan siihen vielä.

Viime aikoina on Erikin pyhimykseksi tulon varhaisimpana todisteena alettu pitää hänen poikansa kuningas Knut Erikinpojan Upsalassa 1185 lyömää rahaa, jossa on todennäköisesti P. Erikin kuva. Näin rahan tulkitsevat kaksi ruotsalaista numismaatikkoa, N. L. Rasmusson (*”Rex Upsalie”* 1952) ja R. Sjöberg (*Fornvännen* 1983 ja 1989). Erikillä on kruunu päässä, valtikkana liljavaltikkana ja toisessa kädessä kirkontornimäinen ehtoollisleipäsäiliö (*ciborium*). Kuninkaan takana ovat kirjaimet IVA tai VIA. Pitkään on selitetty (esim. B. Thordeman suurteoksessa *Erik den Helige* 1954), että liljavaltikkana symbolisoi puhtautta ja hurskautta. Koska valtikkana oli myös ristiretkelijöiden symboli, rahan kuvahahmo voitaisiin tulkita ”uskon puolustajaksi – ristiretkelijäksi”. – Aihe voisi siis johtua Suomen ristiretkestä. Kirjaimet VIA on K. B. Westmanin mukaan (1954) tulkittava latinankieliseksi sanaksi ”tie”. *Via regialla* tarkoitetaan ”kuninkaantietä” eli ”oikeudenmukaisuuden tietä”, henkisesti suoraa tietä, joka ei poikea oikealle eikä vasemmalle, vaan pitäytyy aina oikeudessa. Jo varhaisissa kuningasluetteloissa Erikiä sanotaan lainsäätäjäksi ja myöhäiskeskiaikana Erik Pyhästä tulikin maineeltaan koko Ruotsin vanhojen ”oikeiden” lakien aikaansaaja. Sana *rex* on voitu jättää rahasta pois, koska kuninkuus näkyy kruunatusta päästä. Jo 800-luvun alussa frankkilainen apotti Smaragdus kirjoitti ”kuninkaanpeilin” (= ohjekirjan) nimellä *Via regia*.¹⁴ Laillisuuden suora tie on selkeästi kuvattu myös Erik Pyhän kotikartanon, Längöötanmaan Eriksbergin, roomalaisen kirkon 1100-luvun lopun seinämaalauksissa.¹⁵

Upsalan rahan 1185 kolmas symboli, kirkontornimäinen ehtoollisleipäsäiliö (*ciborium*) saattaisi merkitä Vanhan Upsalan tuomiokirkon jyrkää keskustornia. Legendas-

Kruunatulla kuninkaalla on oikeassa kädessään liljavaltikkana ja vasemmassa kirkontorni sekä taustalla kirjoitus IVA. Liljavaltikkana tulkitaan ristiretkelijän symboliksi ja kirkontorni ehtoollisleipäsäiliöksi (ciborium), joka ehkä esittää Vanhan Upsalan tuomiokirkon keskustornia. Kirjaimet IVA tulkitaan tarkoittavan latinan sanaa VIA, tie, tässä via regia, oikeudenmukaisen kuninkaan suora tie. Raha on lyöty Upsalassa kuningas Knut Erikinpojan aikana noin 1185 ja kuvaa todennäköisesti hänen isäänsä Erik Pyhää. Kungliga Myntkabinettet samlingar. Foto N. Lagergren, ATA.

sa Erikin nimittäin ajatellaan ennen Suomen retkeään 1158 rakennuttaneen valmiiksi tämän kirkon, josta 1164 tehtiin Ruotsin uuden arkkihiippakunnan pääkirkko.¹⁶

Vanhastaan kuningas Erikin esiintyminen pyhimyksenä ns. *Vallentunan seurakunnan kalenterissa* 1198 on katsottu osoittavan, että hänet jo silloin tunnustettiin pyhäksi koko Upsalan hiippakunnassa. Kunkin hiippakunnan liturgiahan oli tähän aikaan ko-

14. R. Sjöberg, ”Via regia incedens”, *Fornvännen* 1983, 252–260; aihepiirin perusteellisin esitys on saksalaisen O. Eberhardtin (1977) *Via Regia, der Fürstenspiel Smaragds*, München. R. Sjöberg (1989) *Erik den helige, Sveriges rex iustus, Festskrift till Lars O. Lagerqvist*, Stockholm.

15. Viola Hernfjäll, ”Via Regia – Kungsgatan – Eriks-gatan”, *Fornvännen* 2000/1, 23–29.

16. Sjöberg (1983) 255.

konaisuus, vaikka eri hiippakuntien välillä oli normaalisti eroja sekä pyhimysten nimissä että palvonta-arvoissa.¹⁷

Koska ennen katsottiin, että Erik oli pyhimys viimeistään 1198, vanhimpien liturgisten tekstienkin on ajateltu syntyneen samalla vuosikymmenellä (Einar Carlsson 1938). Rahalöytö ja uusi tulkinta tekisi nyt mahdolliseksi ensimmäisen liturgiankin syntymisen jo 1185 tienoilla.

P. Erikin liturgiasta on olemassa tavottoman laaja kirjallisuus, johon tässä ei voida enempää syventyä. Mainittakoon kuitenkin, että Erikin liturgian normaalikäännös latinasta nykyruotsiksi on saatavissa Jarl Gallénin ja Trygve Lundénin julkaisussa (1960). Legenda on jumalanpalveluksessa jaettu kolmeen lektioon (lukukappaleeseen). Näistä 1. lukukappale sisältää Erikin nousun kuninkaaksi, Upsalan tuomiokirkon rakentamisen ja lainsäädäntötyön (s. 30–31), 2. lukukappale askeettisen elämäntavan ja Suomen ristiretken (s. 32–34) sekä 3. lukukappale kuoleman Upsalassa, jossa häntä poliittisten kilpailijoiden maahan sortamana ensin kidutettiin ja lopuksi lyötiin päälle. – Ruotsissa Erikin kuolinpäivän 18.5. lisäksi vietettiin hänen translaatiopäiväänsä Vanhasta Uuteen Upsalaan 24.1., Suomessa vain Erikin kuolinpäivää 18.5.¹⁸

Erik IX Pyhä tavataan todella myös historiallisista lähteistä. Ensinnäkin Länsi-Göötanmaan lain liitteenä säilynyt luotettavana pidetty kuningasluettelo mainitsee hänet Ruotsin kuninkaana.¹⁹ Toiseksi hänet mainitaan Tanskan Vitskölin luostariannaaleissa, kun munkit 1158 väliaikaisesti joutuivat siirtymään Varnhemista Tanskan puolelle Vitsköliin, josta heidät kuitenkin pian kutsuttiin takaisin.²⁰ Erikin katsotaan omistaneen Länsigöötanmaalla Eriksbergin kartanon, jonka romaanisessa kirkossa hänestä on ehkä vanhin kuvallinen esitys em. seinämaalauksena.²¹ Kolmanneksi Erik mainitaan 1220-luvulla laaditussa tanskalais-islantilaisessa *Knyttlingasagassa*, joka kertoo, että

”Norjan kuningas Sverre sai vaimoksi Margaretan, Erik Sveankuningas Jedvardin pojan, sen Pyhän, tyttären. Erik (kuningas) makaa lippaassaan Ruotsissa, Upsalassa.

Margaret oli (siis) Knut (Erikinpoika) Sveankuninkaan sisar”.²²

Historian metodiopissa uskotaan tiedon reaalisuuteen, kun se tavataan kahdessa toisistaan riippumattomassa lähteessä. Tässä siis Erik-kuningas tavataan kolmessa eri-laisessa ja toisistaan riippumattomassa lähteessä – kuningasluettelossa, luostariannaaleissa ja *Knyttlingasagassa* – ja sen lisäksi tulevat kaikki seuraavassa kuvattavat runsaat liturgiset lähteet ja legendat. Epäilemättä Erik siis on historiallinen henkilö legendoihin vetoamattakin.

Koko liturgisen aineiston hylkääminen historiantutkimuksen todisteena on jo monien em. lähteiden ajoitusten takia selvästi kohtuutonta. Todettakoon edellisen todistetun nojalla kokoavasti, että Erikiä pyhimyksenä esittävä Upsalan raha vuodelta 1185 on ehkä vain 25–30 vuotta tapahtumasta, *Vallentunan pyhimyskalenteri* vuodelta 1198 noin 40 vuotta, Erikin ”arkkuun pano” vuoden 1220 tienoilla noin 60–65 vuotta, Suomessa joskus 1230-luvulla syntynyt *Henrikin surmavirsi* jossa Erik myös esiintyy noin 80 vuotta, paavin kirjeessä 1256 mainitut Erikin ihmeet noin 100 vuotta sekä translaation 1273 aikana jo lopullisesti valmis liturginen legenda (osin hyvin vanhoja 1100-luvun osia hyödyksi käytävä) noin 115–120 vuotta tapahtumista. Koska ristiretken mahdollisuus esiintyy monin vivahduksin näissä materiaaleissa tällaisella muistinvaraisen kulttuurin loistokaudella, jollainen varhaiskeskiaika todennäköisesti vielä yleisesti oli, ei ole aihetta torjua ajatusta, että suuret perusasiat on esitetty kansan mielessä säilyneen muistitiedon mukaisesti eikä temmattu tuulesta.

Uskottavuuttahan legendojen kirjoittajienkin on täytynyt tavoitella, vaikka kunnistelu hurskaaseen suuntaan kuului tyyllilajiin. Yleisessä tiedossa ollut ristiretken tekeminen, oli se sitten asiallisesti ollut millainen tahansa, on tietenkin vahvempi peruste pyhimyasemalle kuin kuolema murhaajan käden kautta, jota myös usein tarjotaan. Pyhä Olavi on tietysti hyvä rinnakkais-esimerkki siitä, kuinka kuoleman jälkeen ruumiin aiheuttamat ihmeet osoittivat vai-

najan pyhäksi. Mutta jos vertaa sitä ihmeiden todellista vyöryä, joka P. Olavin suhteen välittömästi tai pian tapahtui, P. Erikin muutamaaan harvaan heti tapahtuneeseen ihmeeseen, huomaa nopeasti, ettei jälkimmäisen legendan tekijäkään liene pitänyt niitä sankarinsa pyhyiden pääperusteluna.

Ledung-laitos – ristiretkien tehoväline

Aikaisemmin ajateltiin, että Skandinavian *ledung*-niminen merisotalaitos oli hyvinkin vanha, jopa 500–600-luvulta polveutuva. Nyttemmin se liitetään kuitenkin vasta tietynlaisen yhtenäisvaltion muodostumiseen eri suunnilla, jolloin hallitsija vapaaehtoisten viikinkiretkien sijasta pakotti sekä maansa ylhäiset että alhaiset osallistumaan valtion merisotalaitokseen eli ruotsiksi *ledungiin* (tanskan *leding*, norjan *leidang*). Siten Tanskan *ledung* lasketaan nykyisin syntyneen ehkä vuoden 1050 tienoilla, Norjan *ledungin* saman vuosisadan lopulla ja Ruotsin todennäköisesti noin 1120-luvulla. Maakuntalakien yksityiskohtaiset määräykset eri maissa on yleensä kirjattu vasta paljon myöhemmin 1200-luvulla, mutta kun jo 1000-luvun riimukivissä tavataan asiaan liittyvä terminologia, ja yhtenäisvaltakunnat syntyivät sentään ennen maakuntalakeja, ajatellaan yhteensä näin.

Vastakohta syntyy, kun eräät ruotsalaiset tutkijat väittävät koko *ledungin* ylen varhain, jo 1200-luvun puolivälissä, siirtyneen pelkästään verolaitokseksi. (Laajimmin Thomas Lindqvist 1979.) Tällöin jää selittämättä esim. Tanskan ja Norjan lakeihin 1200-luvun alulla ja Uplannin lakiin 1290-luvulla otettujen konkreettiseen merisotalaitokseen selvästi viittaavien säännösten merkitys ja mieli, jota Gerhard Hafström väitöskirjassaan asiallisesti (1949) korostaa. Jos kyseessä olisi jo ollut pelkästään verolaitos, miksi tällaiset vanhanaikaiset mereen viittaavat lakisäännökset? Tanskasta on toisaalta selviä tietoja, että *ledungaluksista*, pitkistä laivoista (*snäcka*) siirryttiin raskaisiin *koggeihin* vasta 1316, jos kokonaan silloinkaan; vielä 1360 Tanskan kaupungit saattoivat näet niiden sijasta varustaa nopeita laivoja (*liburnos*).

Norjasta on tietoja, että kirkolliset viranomaiset yrittivät 1280 lopettaa tavan, että *ledung*laivojen purjeita ja köysiä säilytettiin talvisin kirkoissa. Kuningas asettui kuitenkin asetuksessa 1281 vanhan tavan puolelle. Norjan *ledung* oli siis silloin vielä voimissaan. Voionmaan mukaan laivakunnat varustivat laivoja Ruotsissa viimeisen keran 1429 ja Suomessa 1450. Väite Ruotsin *ledungin* lopusta laivastona jo 1200-luvun puolivälissä on ilmetysti liian aikainen.²³

Jos sen sijaan siirtyminen sotalaivastossa raskaisiin kauppalaivaston tapaisiin kogueihin tapahtui Suomessakin samalla tavalla kuin edistyneemmässä Tanskassa, voidaan Nevan (1240), Hämeen (1249), Viipurin (1293) ja Nevan retki (1300) helposti ja asiallisesti selittää tehdyn perinteiseltä *ledung*-pohjalta; vasta vuoden 1348 Maunu Erikinpojan Nevanlinnan retki olisi ehkä – ainakin osittain – tehty jo suurilla kogueilla. Koska Ruotsissa ei ristiretkien aikaan ollut kyllin suuria kaupunkeja ja maalaisaluksia ei olisi saatu tarpeeksi kokoon – ei edes Gotlannista – voidaan kymmeneen arkeologisiin löytöihin ja lähdekritiikkiin no-

17. Jalmari Jaakkola (1922) *Pybän Erikin pybmystradition, kultin ja legendan synty*, 45–58; Toni Schmid (julk.) (1945) *Liber ecclesiae Vallentunenses*.

18. Jarl Gallén – Tryggve Lundén (1960) *Sakt Erik Konung*, Stockholm, Lundénin artikkeli "Eriksmiraklerna" 51–54 sisältää käännökset ruotsiksi.

19. Sture Bolin (1953) "Erik den Helige", *Svensk biografisk lexikon* 14, 249; Sture Bolin "Kungälängder", *KLfNM IX 1964*, 509–510.

20. Bolin (1953) 249, Vitskölin luostariannaalit 1158.

21. Viola Hernfjäll "Via Regia – Kungsvägen – Eriks-gatan", *Fornvännen* 2000/1, 23–29.

22. Knytingasagan maininta sekä norjalaisen Sverres saagan tieto noin 1120 "arkkuunpanosta". Jalmari Jaakkola (1922) 65–66.

23. Niels Lund (1996) *Lid, ledung och landevaern*, Roskilde, on laajin vertaileva tutkimus *ledung*-laitoksen Pohjoismaisesta ja Euroopan taustasta; Ruotsin ajoitus Erik Lönnroth "Administration och samhälle i 1000-talets Sverige", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 1982/4, 19–20. Hundarereformi noin 1100, "huultavasti sataluvun vaihteen jälkeen"; Norjan *ledungin* tilasto 1280–1281 Martin Blindheim (1983) *De gyldne skipsfløyer fra sen vikingetid*. Viking XLVI, 107; Thomas Lindqvist (1988) *Plundring, skatter och den feudala statens framväxt, Opuscula Historica Upsaliensia 1*, kirjoittaa "Kungens *ledung*: instrument för yttre tillägnelse eller intern exploatering", 51–58. Hän sijoittaa "sisäisen omimisen" eli veroleidungin synnyin jo "oikeiden folkungien" kapinoiden kukoistamisen aikaan (Sparrsätra 1247, Herrevadsbro 1251, 62).

jautuen väittää ledunglaitoksen muuttuneen pelkäksi veroledungiksi vasta noin 1300-luvun alkuvuosikymmenillä. Vain näin ajatellen monipuoliset kirjallisetkaan lähteet eivät riitele keskenään eikä mahdolltomia selityskonstruktioita muuten sitovasti todistetuille idän merisotaretkille tarvita.

Yhteensä on aihetta olettaa, että se talonpoikainen merisotajoukko, Ruotsin ledunglaivasto, jolla Erik-kuningas ilmeisesti ensimmäiselle ristiretkelle 1150-luvulla Suomeen tuli ja jätti piispa Henrikin tänne seurakuntia järjestämään – opillisestihan kristinusko ennestään tunnettiin – suoritti Suomessa nykyaikaisella termillä puhuen pääasiassa ja nimenomaan ”voimannäytön”, ei siis välttämättä mitään taisteluja. Tällainen rantakansalle havainnollinen esitys Ruotsin voimasta ja harrastuksesta merentakaisen suomalaisten asioihin antoi ilmeisesti Henrikille kirkollisiin järjestelyihin vahvaa poliittista selkänöjää, vaikka Ruotsin laivasto syksyllä kolmen kuukauden lainmukaisen toiminta-aikansa umpeutuessa palasikin kotiin. Oli nimittäin syytä uskoa, että ikävyyksien ilmaantuessa sotajoukko saattaisi seuraavana kesänä hyvinkin palata Suomeen.²⁴ Positiivinen liittosuhde Suomeen päin – kuten nykyisin ajatellaan ja Arvi Korhonen jo 1920-luvulla päätteli – oli vahva ”turvallisuuspoliittinen” tosiasia, jos toinenkin nykyaikainen termi havainnollistamisen vuoksi sallitaan, vaikka yleiset olot tietysti olivat peräti erilaiset kuin myöhemmin.

Ristiretken jälkimaine

Vanhimmassa Suomea koskevassa paavin bullassa *Gravis admodum* vuodelta 1171 (tai 1172) vain 14–17 vuotta ristiretken jälkeen kuvataan suomalaisten ja ruotsalaisten viimeaikaiset suhteet eräänlaisina liittosuhteina. Kun vihollinen suomalaisia (varsinaissuomalaisia) ahdistaa, he pyytävät apua Ruotsista ja lupaavat ottaa keskuuteensa myös kristinuskon saarnaajia. Kun rauha taas palaa, he kuitenkin halveksivat saarnaajia, jopa vainoavat heitä. Siksi paavi ehdottaa, että ruotsalaiset ottaisivat Suomesta haltuunsa linnoituksia, ettei tällainen epäkohta jatkuisi.²⁵

Jalmari Jaakkola korosti yli puoli vuosisataa sitten, että *Gravis admodum*, jota hän siis piti paavin bullana, osoitti samalla miten Suomella tähän aikaan oli jatkuva vastakohta itään päin.²⁶ Myöhemmät tutkimukset ovat pitkään omaksuneet tämän ajatuksen. Åskettäin (*Historisk tidskrift för Finland* 1994) Jukka Korpela syventyi kuitenkin uudelleen asiaan. Hän pitää asiakirjaa, joka on säilynyt vain kopiona, tavallisena paavin kirjeenä eikä juhlallisena bullana. Korpela katsoo Kiovan ruhtinaskunnan tähän aikaan yleensä melko länsiystävälliseksi ja venäläisiin tutkijoihin vedoten katsoo Kiovan lännen suhteet keskimäärin hyväksi. Tämä näyttäytyy mm. Venäjän ruhtinaiden ennestään tunnetuissa runsaissa läntisissä avioliitoissa, jotka toivat mukanaan uskonnollistakin suvaitsevaisuutta.

Toisaalta tällaista kantaa vastaan voi sanoa, että aikaisemmin (esim. 1142 ja 1164 Laatokan retkien aikana) itä oli ollut paavin vastustaja. Siitä menneestä ajastahan vuosikymmenen takaa kirjeessä nimen omaan puhutaan.²⁷ Jos sovinto tuli A. Poppen (1982) mukaan vasta 1169, se ei suoraan koske käsiteltäviä varhempia kausia.

Miten sitten on käsiteltävä *Gravis admodum* -kirjeen kertomukset Suomen tilanteesta? Kirje kuuluu yhtenä osana Ruotsiin lähetettyihin ns. Tusculanumin kirjeisiin, jotka ovat saaneet nimensä siitä, että ne allekirjoitettiin paavi Aleksanteri III:n kesäasunnolla Tusculanumissa Rooman lähellä. Muut Upsalan uudelle arkkipiispalle suunnatut kirjeet koskevat mm. lastenmurhia, ehtoollisen viettoa, liian läheisten sukulaisten avioliittojen kieltämistä, kirkon omaa tuomiovaltaa, kaikkien maksettavaa kymmenystä ja Viroon suunniteltua ristiretkelyä.²⁸ Korpela ehdottaa, että paavi kiitokseksi näissä keskeisissä kirkko-oikeudellisissa asioissa toivomistaan suostumuksista, jotka Ruotsissa saattoivat olla hankalasti hyväksytyjä uutuuksia, ehdotti Ruotsin vallan vahvistamista Suomen suunnalla, mikä ei ollut siellä ainakaan vastenmielistä.²⁹ Ilmeisesti juuri näin oli.

Kun vuoden 1193 paavin kirjeen koko teksti ns. *Collectio Seguntinasta* vuonna 1955 löytyi, siinä kolmekymmentä vuotta

Ruotsia hallinnutta kuningas Knut Erikinpoikaa kiitettiin hänen omasta toiminnastaan idän lähetystyön hyväksi.³⁰ Vanhastaan tiedetään, että 1216 paavi antoi tämän pojalle kuningas Erik Knuutinpojalle oikeuden asettaa alueelle, ”jonka hänen edeltäjänsä (huom. kirjeen monikko eli Erik Pyhä ja Knut Erikinpoika) olivat temmanneet pakanoiden käsistä” (latinaksi *ipsumque regnum ac terram, que clare memoriae predecessores pagarorum manibus extorsaverunt*), yksi tai kaksi piispaa.³¹ Näin siis paavin kanslian mielestä – joka oli aikansa johtavia yleisarkistoja – Ruotsin nuori kuningas Erik Knuutinpoika saisi Suomessa toimia isänsä ja isoisänsä viitoittamilla jäljillä. Tämä paavinkirje osoittaa samalla milloin Suomi viimeistään on siirretty Tanskalta (Lundista) Ruotsin (Upsalan) vakinaiseen alaisuuteen.

Vaikka selostetut kolme paavien päätöstä (1171, 1193 ja 1216) itse kuuluvat rauhanomaisen kehityksen vaiheisiin, niiden lausunnot epäilemättä tukevat varsinkin yhtenä kokonaisuutena ja sarjana ajatusta Erikin suvun jäsenten aikoinaan Suomeen tekemistä ristiretkistä ja vahvistavat siten osaltaan edellä esitettyä käsitystä ensimmäisestä ristiretkestä.

Ankarimman lähdekritiikin miehet, kuten Ruotsissa Curt Weibull (1940), Sture Bolin (1951) ja Erik Lönnroth (1959), meillä Seppo Suvanto (1985) ovat legendojen ja liturgian kaavamaisuuksia etevästi ruotimalla yrittäneet väittää, ettei ensimmäistä ristiretkettä olisi tapahtunutkaan. He ovat kuitenkin saaneet jatkuvasti myös kritiikkiä, jossa painokkaasti huomautetaan, että on olemassa muitakin näkökantoja kuin liturgiset. K. B. Westmanin etevä huomio (jo 1915) oli, että Ruotsissa oli olemassa kaksi kirkollista puoluetta. Sverkerin kuningassuku kannatti yleiskirkollista suuntausta ja paavia, niin myös sitä tukevat tanskalaiset, kun taas Erikin suku oli kansallisen ja itsenäisen kirkon kannalla. Kuninkaaksi tultuaan Erik Pyhä joutui tässä asiassa tekemään kompromisseja, ehkä juuri Uplannin rahvaan vaatimien idän retkien onnistumiseksi. Tällä retkien tapahtumisen linjalla jatkoivat monet arvovaltaiset ruotsalaisetkin tutkijat, kuten Einar Carlsson (*Erikskultens uppkomst*

1938) medievalisti Sven Tunberg (*Fornvännens* 1941), arkeologi Otto Janse (*Fornvännens* 1954) sekä historioitsijat Adolf ja Herman Schück (1930-luvulla ja 1950-luvulla) sekä Alf Åberg (Ruotsin historian yleisesityksessä 1978). Meillä Jarl Gallénin (”Erik den helige”, *KLfNM IV*, 1959) ja Erik Anthonin (*Kring kärstågen* 1968, joka sanoo, että ”legendan måste ha byggd på vissa fakta” s. 170/25) arvovalta on pitänyt sen mukana uusimmissakin suomenruotsalaisissa yleisesityksissä (Lena Tönblom 1992). Per Olof Sjöstrand myöntää kyllä teoksessaan *Hur Finland vanns för Sverige* (Uppsala 1996, 22) ryöstöretken Suomeen, ei kuitenkaan *ristiretkää*. Kauko Pirinen *Suomen uudessa kirkkohistoriassa* (1991, 42) sanoo myös, että ”Erikin retkestä kerrottiin jo hänen poikansa aikana, jolloin kultti alkoi. Silloin ei voitu kertoa mitä tahansa”.

Kun nyt on käyty läpi ne uudetkin löydöt, esimerkiksi vuoden 1185 raha ja paavin kiitokset Knut Erikinpojalle ristiretkestä Collectio Seguntinasta löydettyssä paavinkirjeessä vuodelta 1193, totean välitilinpäätöksenä, että faktojen sentään melkoisen kokonaismäärän tulkinta on paljon helpompi ja luontevampi olettamalla ensimmäinen ristiretki todellisuudeksi kuin yrittämällä kaataa sitä yksipuolisesti liturgialähteiden kaavamaisuuden väitteillä, vaikka ne ovatkin sinänsä tosia.

24. Ajatus esiintyy jo Erik Anthonilla (1968) 158.

25. Gravis admodum bulla 1171 (1172), *Finlands Medeltids Urkunder* (FMU) I n:o 24; analyysi Jalmary Jaakkola (1958), 116–128; suomennos Tommila – Niitemaa – Juva (1968), 88–89.

26. Jalmary Jaakkola (1958) *Suomen varbaiskeskiaika*, 121–128.

27. A. Poppe (1982) *Die Metropolitens und Fürsten der Kiever Rus*, München, 289–290. Korpela, 416 alav. 8) kertoo vain siitä hetkestä, ei vanhemmista erilaisista ajoista.

28. FMU I n:o 24 Gravis admodum, n:o 25–28 neljä muuta Tusculanumin kirjettä.

29. Korpela (1994), 426–428.

30. Vuoden 1193 paavinkirje, Nils Ahnlund *Svenska Dagbladet* 5.8.1954; Seppo Suvanto (1987), 156; W. Holtzmannin *La "Collectio Seguntinan"* mukaan aikakauskirjassa *Revue d'Histoire ecclesiastique* 50, 1955.

31. FMU I n:o 52. Innocentius III:n Cum regalis -bulla Lateraanista 4.4.1216, jossa Erik Knuutinpojan kruunaus vahvistetaan ja mainittu historiikki tavataan.

Piispa Henrikin toiminta

Alusta alkaen P. Erik ja P. Henrik esitetään säännöllisesti rinnakkain ja toistensa vakinaisena parina. Näin on jo vanhimmissa Erikin ruotsalaisissa legendoissa (alku 1100-luvun lopulta, valmiina noin 1250), sitten suomalaisena kansanrunona eläneessä Henrikin surmavirressä (ehkä 1230-luvulta), myös vanhimmassa taiteessa. Koska tällainen parittain niputus lähetyspyhimyksiä koskeissa kansainvälisissä legendoissa on hyvin harvinaista, se voidaan myös nähdä sellaisena yleiskaavasta poikkeavana erikoispiirteenä, joka tukee kummankin henkilön historiallista reaalisuutta.

Piispa Henrikin toiminnasta Suomessa on molempien legendojen lisäksi niin massiivinen keskiajan liturgia- ja saarna-aines sekä myöhemmät 1600–1700-luvun perimätietolähteet, ettei Henrikin – vielä paljon vähemmän kuin Erikin – olemassaoloa historiallisena persoonana olekaan syytä epäillä. Kalevalamittainen *Piispa Henrikin Surmavirsi*, joka runsaiden 1600–1700-luvun muistiinpanojen jälkeen sai sijansa *Kantelettaressa*, on tehnyt hänet suomalaisille hyvin tutuksi. Martti Haavio jo havaitsi 1949, että ”virsi” on vanhempi kuin ehkä 1290-luvulla Turussa kirjoitettu *Henrikin legenda*. Nytemmin Seppo Suvanto on dateerannut *Surmavirren* 1230-luvulle. Silloin nimittäin sen selostama köyliöläis-nousiaislainen perimätieto joutui punnintaan, kun Henrikin tärkein palvontapaikka siirtyi ensin piispanistuimen mukana Nousiaisista Turun Rämätämäkeen ja vuoden 1300 translaatiossa edelleen nykyiseen Turun tuomiokirkkoon. Joka tapauksessa lähteistä käsittelee yleisesti ja johdonmukaisesti Erikiä ja Henrikiä toisistaan erottamattomana parina.

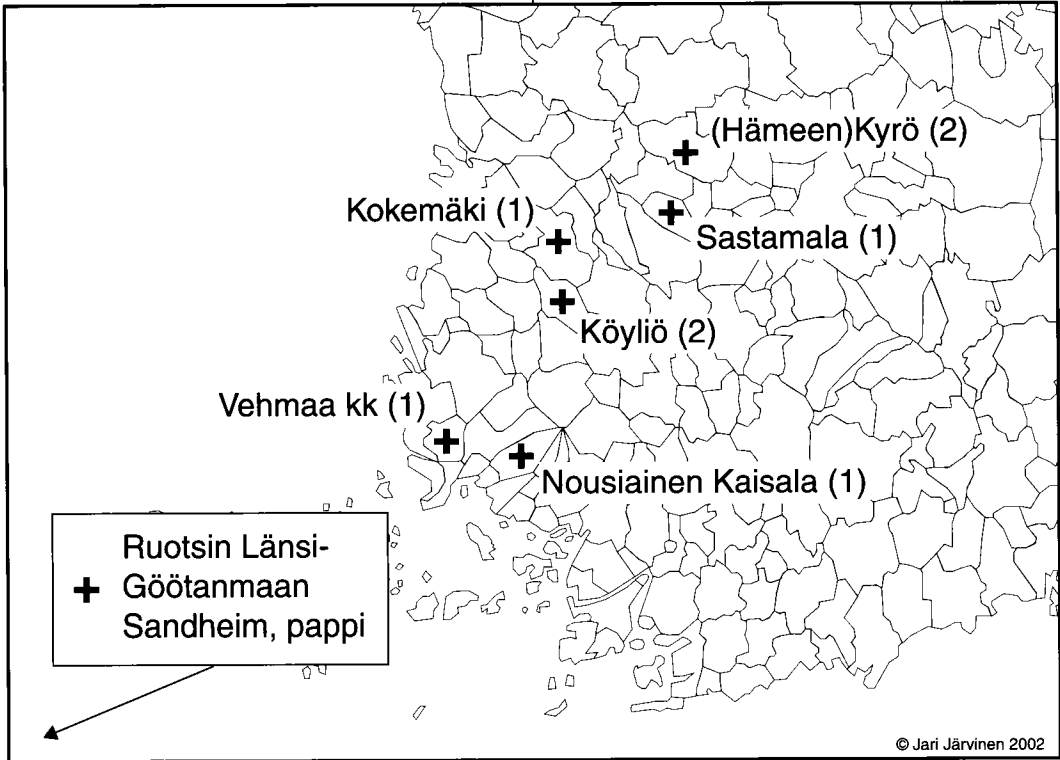
Mainitsen *Henrikin legendasta* vain sen verran, että sen ihmeluettelo sisältää yksitoista ihmettä. Ne paikoittuvat siten, että kuusi niistä on Satakunnasta (2 Hämeenkyröstä, 1 Karkusta, 1 Kokemäeltä, 2 Köyliöstä), kaksi Varsinais-Suomesta (1 Nousiaisista ja 1 Vehmaalta), yksi Ruotsista (Länsi-Göötanmaan Sandhemista) ja kaksi ei sijoitu tunnistettavasti. Surmavirren lukuisat paikat ovat kaikki Köyliöstä ja Nousiaisista. Lisäksi perimätieto puhuu Lallin surmapaikasta lä-

heisellä Kiukaisten Hiirijärvellä. Yhteensä nämä paikkakuntaluettelot näyttävät osoittavan sen, että Pohjoinen Varsinais-Suomi oli tällöin jo kristillistä pikkukirkkoaluetta, kun taas lähetyspiispa Henrik suuntasi toimintansa pohjoiseen eli Satakuntaan ja siitä edelleen Hämeeseen päin. Eräissä toisinoissa häntä sanotaankin ”Hämeen Henrikkiksi”, ja *Surmavirren* alussa hän ehdottaa Erikille lähtöä Hämeeseen ”kivikirkot teettämähän”.

Henrik nousi kuten tunnettua keskiajan mittaan koko Suomen suojelussyhymykseksi. Loppuvaiheessa hänellä oli jo oma pyhiinvaellusreitinkin, kuten kansainvälisillä suurilla pyhimyksillä. Se alkoi Kokemäen saarna-aitalta, jossa hän nukkui viimeisen yönsä (aitta, jossa on jäljellä 1400-luvun hirssiä, on Suomen vanhin puurakennus). Seuraava etappi oli Köyliönjärven pikku saarella oleva kappeli, jonka 1300-luvun perustus rahalöytöineen on säilynyt. Sinne Suomen roomalaiskatoliset joka kesä – Henrikinpäivänä 21.6. – taas nykyisin pyhiinvaeltavat. Nousiaisissa on hautakirkko, jonka rakentaminen aloitettiin 1300-luvun alussa. Siellä on Henrikin varsinaisen haudan, kiviosat ehkä 1360-luvulta, piispa Mauno Tavastin kustantamat vaskiset kansi- ja sivulaatat flanderilaista työtä 1420-luvulta. Lopuksi Turun tuomiokirkossa oli hänen alttarinsa ja ns. kallolaitteensa. Viimeksi mainittu on nykyisin deponoitu Turun tuomiokirkosta kansallismuseoon. Suomen ”Sant Henrikin tien” reitti vei näin nousevin portain Kokemäen saarna-aitasta Köyliön kappelille, Nousiaisten hautakirkolle ja Turun tuomiokirkolle. – Skandinaviassa vastaavat ”P. Olavin tiet” veivät kaikkialta, myös Ruotsista, Trondheimin tuomiokirkkoon. Ruotsissa vaellettiin Vadstenaan P. Birgitan ja P. Katarinan muistopaikoille. Englannin tunnetuin pyhiinvaellustie, josta Chaucher on sepittänyt runomuotoiset tarinansa, kulki maan eteläosan halki Lontoosta ”luo Canterburyn Pyhän marttyyrin” (Thomas Becketin, k. 1170). Ranskasta ja Espanjasta vaellettiin – ja vaelletaan edelleenkin – apostoli Jakobin haudalle Compostelaan.

Näin mekin kuuluimme 1400-luvulla kristillisen kulttuurimme puolesta täysivaltaisi-

Pyhän Henrikin legendan mainitsemien ihmeiden tapahtumapaikat; lisäksi kaksi ihmettä, jotka eivät paikotu.

na jäsenenä silloiseen Eurooppaan. – Kuka väittikään, että me vasta äskettäin liityimme sinne?

Ruotsalaisasutus ja ristiretket

Curt Weibull yritti 1940 kunnioitettavan radikaaliin tapaan siirtää keskustelun Suomen liittymisestä Ruotsiin ”ensimmäisestä ristirekkestä”, jonka suorittamiseen hän ei Erikin legendan lähdekritiikin vuoksi uskonut, ruotsalaisen asutuksen saapumiseen Suomen rannikoille suunnilleen samaan aikaan. Kun hän suoraan myönsi, että Suomi esihistoriallisen ajan lopussa oli kieleltään kokonaan suomalainen, hän teki miltei valankumouksen vanhaa suomenruotsalaista lingvistikoulua vastaan.³² He olivat nimittäin pari miespolvea etsineet tšekäläisestä ruotsinkielestä ja erikoisesti paikannimistä aineksia, joilla Suomen ruotsinkielinen rannikkoväestö todistettaisiin maan alkuväes-

töksi ennen suomenkielisiä. Nytemmin tilanne kaikissa piireissä – sekä suomalaisten että ruotsalaisten tutkijoiden kesken – hahmotetaan Weibullin jo silloin tajuamalla lailla, siis siten, että ruotsalaiset ovat myöhäisiä muuttajia.

Tämä keskustelu on tuonut voimakkaasti esille Ahvenanmaan varhaiskeskiaikaisen asutushistorian, koska Ahvenanmaata pidetään yleensä ruotsalaisen asutuksen tärkeimpänä ”siltana” Suomeen. Teoriaa edusti meillä erityisesti jo Gunvor Kerkkonen väitöskirjassaan *Västnyländsk kustbebyggelse under medeltiden* (1945). Tukeutumalla aikansa parhaisiin auktoriteetteihin hän esitti, että rauhallinen uplantilaisasutus olisi 1000- ja 1100-luvulla tullut Ahvenanmaan kautta Suomeen Länsi-Uuttamaata myöten

32. Curt Weibull ”När och hur Finland blev svenskt”, *Scandia* 1940.

ja myös Viron saarille. Sen sijaan valtiollinen uudisasutus idemmäs (johon mm. Dalkar-, Gestrike- ja Helsinge-nimet kuuluivat) olisi 1200-luvun sotaista ristiretkikautta.³³

Arkeologit ja kielitieteilijät ovat viime vuosikymmeninä havainneet, että Ahvenanmaan asutuksessa tapahtui välillä (juuri noin vuosina 1000–1200) suuri autoituminen. Se päättyi Ruotsin valtiovallan asutustoimiin, jotka ulottuivat Suomen rannikolle asti. Ahvenanmaan väliaikaisen autoitusteorian isä lienee upsalalainen paikannimitutkija Lars Hellberg teoksella *Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland* (1980). Häntä kannatti suomalainen arkeologi C. F. Meinander, erikoisesti artikkelissa ”Om svenskarnas inflyttning till Finland” (1983).³⁴

Paikannimissä, jotka Ruotsissa pystytään tyypeittäin ajoittamaan paljon tarkemmin kuin meillä, ei nimittäin Ahvenanmaalla tavattu todella vanhoja tyyppisiä. Arkeologisesti herätti huomiota, että Ahvenanmaalta puuttuivat mm. sen ajan päälliköiden suuret hautakummut (esim. Vanhan Upsalan tai Vendelin tapaan) sekä riimukivet, jotka 1000-luvun Uplannissa olivat niin yleisiä ja tyypillisiä. Kirkkotutkimus oli vanhastaan pitänyt eräitä Ahvenanmaan roomaanisia kirkkoja ylen vanhoina, jopa 1100-luvulla syntyneinä, mutta Markus Hiekkasen uudet dendrologiset tutkimukset niiden seinistä otetuista puista näyttivät siellä niin kuin muuallakin suuresti nuorentavan niiden ikää.³⁵ Jos siis Ahvenanmaa ei ollut ensimmäisen ristiretken aikana kuin ehkä hyvin harvaan asuttu saarimaakunta, miten kävi ruotsalaisen Suomeen siirtyneen asutuksen ”siltateorian”?

Nyttemmin hyvin kerättyjen ja tutkittujen paikannimien nojalla päätellään, että Kustavin, Taivassalon, Merimaskun ja Rymättylän sekä Paraisten pohjoisosien varhainen asutus on ollut pääosin suomenkielistä. Suomen mantereeseen – erityisesti myöhemmän Vakka-Suomen – vahvoista rautakautisista asutuspitäjistä esim. Laitilan ja Kalannin seudulta on vähintäänkin nautittu ellei jo varhain asutettu näitä alueita. Suomenkieliset nimet ovat siellä usein säilyneet joko sinänsä (*laks* > lahti) tai ruot-

sinkielisiksi vääntyneinä (*sor* tai *sår* > saari, *mo* > maa, *lot* > luoto). Tämän vuoksi oletetaan, että myöhemmin sydänkeskiajalla tässä pohjoissaaristossa on ollut rauhanomaisen yhteiselon vaihe, jolloin tämä nimitys on voinut siirtyä silloin jo lukuisemmille ruotsalaisille uudisasukkaille. Vanhojen valtakunnanruotsalaisten paikannimityyppien täysi puuttuminen estää kuitenkin tämän yhteyden dateeraamisen kovin vanhoihin eli pakanuuden aikoihin.³⁶

Agricolan ajatukseen, että *luotolaiset Kalannis*, eli nykyisen Uudenkaupungin saaristossa, joka on kokonaan suomenkielistä, olisivat olleet Suomen ensimmäiset kristityt nimen omaan siksi, että he olisivat olleet ruotsinkielisiä uudisasukkaita, ei enää suoranaisesti uskota. Agricola rinnastaa nimittäin heidät Uudenmaan ja Pohjanmaan ruotsalasiin uudisasukkaisiin. Kun nyt edelliset lienee dateerattava pääosin 1200-luvulle ja jälkimmäiset pääosin 1300-luvun alulle, heitä ei voi käyttää todisteina 1150-luvun ruotsalaisasutuksesta Kalannin saaristossa. Usein on huomautettu esim. siitä, että vanhimman sikäläisen kristillisyyden todisteena pidetty pikkukirkko Putsaaren ulko-luodolla Uudenkaupungin edustalla ei matalla veden ääressä sijaiten voi olla näin vanha. Arkaainen rakennus kuuluu nähtävästi keskiaikaisten purjehtijoiden kappeleiden – myöhempien ns. uhrirkirkkojen – joukkoon, joista Ahvenanmaalta on useita kivistäkin rakennettuja 1300-luvun todisteita (esim. Lemböten Olavin kappeli tai Kökarin Kappalskata).³⁷

Voidaan siis väittää, ettei *Pohja-Suomen*, käyttäksämme keskiaikaista nimitystä pohjoisesta Varsinais-Suomesta, ruotsalaisasutus ole edes syntynyt vielä ensimmäiseen ristiretkeen mennessä, eikä näin ollen ole suuremmin vaikuttanut myöskään alueen alkavaan kristillistymiskehitykseen. – *Etelä-Suomen* saariston, ”Finska schären”, kuten nimi ruotsiksi kuului (saksaksi ”Finnische Scheeren”, Zieglerin kuuluisassa kartastossa 1532), läpi kulkeva suuri idäntie on sen sijaan jo varhain luonut reitilleen ensin muutamia kauppa- ja satamakeskuksia, mutta täälläkin enemmän asutusta vasta myöhemmin. Kolmen keskuksen Kökarin, Paraisten

Attun ja Hiittisten Kyrksundin useat kaivaukset toivat esille yllättävän vähän rautakautisia löytöjä, mikä osoittaa niidenkin paikkojen myöhäisyyttä. Tällä suunnalla 1100-luvun ruotsalaisasutus etelän ulkosaaristossa ja Kemiön seudulla on silti todennäköinen, mutta polveutunee pikemminkin 1100-luvun lopulta ja 1200-luvulta kuin ajalta ennen ensimmäistä ristiretkeä. Historioitsija Eljas Orrman – alan paras tutkija – ajoittaakin (1990) Turunmaan ulkosaaariston ruotsalaisen uudisasutuksen nimenomaan 1100-luvun lopulle.³⁸

Ristiretkistä ja rannikkoasutuksesta keskusteltaessa on aihetta korostaa erästä selkeää historiallista analogiaa. Kaikilla kolmella Suomen ristiretkellä alueelle näyttää ensin syntyneen tietynlainen poliittis-sotilaallinen keskus, joka sen jälkeen turvasi ruotsalaisasutuksen syntymisen mantereen tiheän suomalaisasutuksen erä- ja kalastusretkiinsä käyttämään Suomenlahden ulkosaaaristoon ja myös itse rannikon harvasti asuttuihin uloiimpiin osiin.

Aurajokilaakson suupuolen eräänlaisen paikallisen keskuksen voidaan arvella syntyneen Liedon Vanhalinnan kukkulalle, jossa jo 500-luvulta asti oli ollut rautakautinen varustus, mutta joka sitten hiljeni 800–1000 välillä. Uusi vaihe alkoi 1000-luvulla. ”Tämä syvälle keskiaikaan ulottuva viimeinen asutusvaihe merkitsee esinelöytöjen perusteella mäen vilkkainta aikaa”, sanoo sen kaivaja Jukka Luoto väitöskirjassaan (1984, 151). Löydöille ovat ominaisia saksalaiset rahat – jollaiset muilta linnoilta puuttuvat – ja varhaiskeskiaikaiset soljet, nuolenkärjet, hevosenkengännaulat ja kannukset. ”Tämän periodin kuluessa ensin Vanhalinnasta tulee Ruotsin kruunun tukipiste”, Luoto toteaa (s. 171). Arkeologi ei luonnollisestikaan muodosta historiallisia teorioita, mutta saattaisi siltä kannalta ajatella, että ehkä juuri Vanhalinnasta muodostui se ensimmäinen valtiollinen linnoitus, jonka ruotsalaiset *Gravis admodum bullan* (noin 1171) jälkeen vähitellen ottivat haltuunsa toisaalta Aurajokilaakson, toisaalta Varsinais-Suomen rannikonkin hallitsemiseksi. Maskun Stenberga saattaisi myös tukea sitä kirkollisena piispan omistamana varustuksena.³⁹ Näiden

vaikutusaika olisi 1100-luvun lopulta 1280-luvulle, jolloin Turun linnaa alettiin rakentaa. Näin myös Etelä-Suomen rannikkoa voitiin vasta tukikeskuksen synnyttyä ryhtyä varsinaisesti asuttamaan, kenties tosiaan jo Kemiöön ja Länsi-Uudellemaalle asti, jonne ahvenanmaalainen gård(s)-talonnimityyppi, ensi asutusvaiheen paras paikannimisymboli, ulottuu.⁴⁰

Hämeessä valtakeskus voisi olla nykyisen Hämeenlinnan harmaakivinen alaosa, kenties 1238 alkaen, mutta paljon todennäköisemmin vuosien 1249–50 tienoilta. Hämeenlinnan synnyttyä oli mahdollista asuttaa ruotsalaisilla Uudenmaan koko rannikko Kemiöstä Kymijoenleelle asti.

Karjalassa poliittiseksi keskuksiksi muodostui tietenkin Viipurin linna 1293 alkaen. Se teki mahdolliseksi Karjalan rannikon saariston asuttamisen ruotsalaisilla (Ragnar Rosénin mukaan erikoisesti vuosien 1311 ja 1336 välillä). Ruotsalaisasutusta muodostui Virolahdelta Viipurinlahdelle ja Pähkinäsaaren rauhan 1323 jälkeen Koivistolle asti, vaikka erikoisesti sen itäisin osa taas pian suomalaistui, kuten Yrjö Kaukiainen toteaa

33. Gunvor Kerkkonen (1945) *Västnyländsk kustbebyggelse under medeltiden*, 267–277; hän tukeutui mm. Gunnar Bolin (1933) *Stockholms uppkomst*, Paul Johansen (1933) *Die Estlandliste*, Juhani Rinne, P. Henrik (1932), Jöran Sahlgren (1925) *Nordiska Ortnam* ja Väinö Voionmaa (1916) *Ålands medeltid* (1916).

34. L. Hellberg (1980) *Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland*, Upsala, 45–48; C. F. Meinander, ”Om svenskarnas inflyttningar till Finland”, *Historisk Tidskrift för Finland* 1983, 229–251.

35. Markus Hiekkänen (1994) *The Stone Churches of the medieval Diocese of Turku*, SMYA 101, Helsinki.

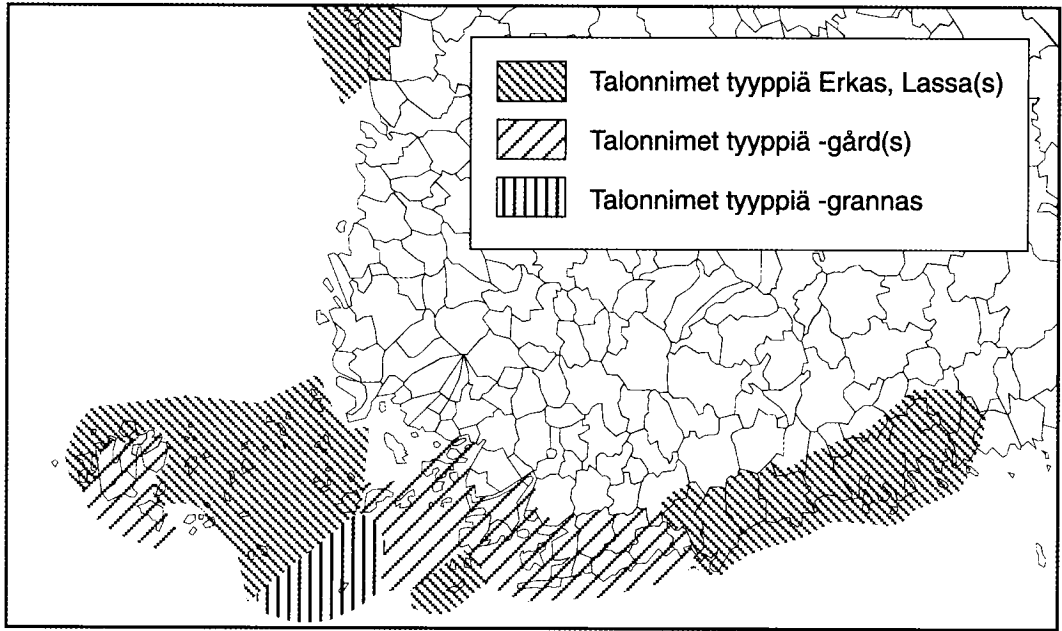
36. Kurt Zilliacus (1980) ”De svenska ortnamnen” (Turunmaan saaristossa”) teoksessa *Finska skären*, 364.

37. Unto Salo, ”Oliko Kalanti muinaismaakunta”, Laitila-teos ilmestyy vuoden 2003 aikana, 1–6, erityisesti alku.

38. Eljas Orrman (1990) ”Den svenska bebyggelsens historia”, mainitussa teoksessa *Finska skären*, 223.

39. Juhani Rinne (1914) *Suomen keskiaikaiset mäkilinnat I*. Juhani Rinne (1932), Pyhä Henrik. Maskun Stenberga, 73–93; Unto Salo ”Uudet tutkimukset Liedon Vanhallalinnalla”, Suomen Museo 1958; Heikki Luoto (1984) *Liedon Vanhanlinnan mäkilinna*, SMYA 87, Helsinki, 151–164 ja s. 171; Knut Drake on kritisoinut Stenbergaa nuoremmaksi.

40. Kurt Zilliacus (1990) ”De svenska ortnamnen”, teoksessa *Finska skären*, kartta, 367; Eljas Orrman (1990), 224 myöntää gård(s)-tyyppiset talonnimet vanhimmiksi.

Ruotsinkielisten paikannimien vanhimpien paikannimityyppien levinneisyys Kurt Zilliacuksen mukaan. Vanhin tyyppi – gård(s) esiintyy Abvenanmaan mantereella, Turunmaan saaristossa Paraisiin ja Kemiön asti sekä Länsi-Uudellamaalla noin Porkkalaan asti. Se dateerataan 1100-luvun lopulle ja 1200-luvun alulle. Toinen tyyppi Erkas, Lassa(s) esiintyy Abvenanmaan pohjoispuolella ja Turunmaan pohjoisessa saaristossa Iniössä, Houtskärissä ja Korppoossa, mutta myös Keski- ja Itä-Uudellamaalla, joissa sen lasketaan alkavan 1200-luvun lopulta sekä ruotsalaisella Pohjanmaalla (osin kartan ulkopuolellakin), jossa sen lasketaan alkavan 1300-luvun alusta. Välimuoto – grannas Etelä-Korppoosta Nauvoon ulkosaaristossa katsotaan uusimmaksi, noin 1300-luvun lopulta. Teoksessa "Finska skären" (1990) s. 367.

Virolahden ja Koiviston historioissa.⁴¹ Asutusprosessi oli siis kaikissa kolmessa tapauksessa täsmällisesti analoginen, ensin varma poliittis-sotilaallinen tukikohta alueelle, vasta sitten asutustoimet sen valtapiirissä idäntien aikanaan luoman pelon takia suhteellisen harvaan asutulla rannikkokaistalla. Koska valtakeskuksen synty edellytti sotilaallista retkeilyä sellaisen perustamiseksi, voi suorastaan katsoa, että "Etelä-Suomen" edellä kuvattu vanhin ruotsalaisasutus on

tietyllä tavalla paras todiste jonkin tyyppisen "ristiretken" tapahtumisesta sinne asutuskauden aluksi eli jolloinkin 1100-luvun puolivälissä.

41. Ragnar Rosén (1936) *Vehkalahden pitäjän historia I*, 37–, 40–41 kartta, yhteenveto, 64 päätty aikaan 1293–1336, ehkä eniten 1311 hyökkäyksen jälkeen; myös Yrjö Kaukiainen *Koiviston merenkulun historia I* (1975) ja Yrjö Kaukiainen (1980) *Virolahden historia I*.

MAIJA VÄISÄNEN

Waldemar Becker jääkäriliikkeen ideologinen isä

**Suomessa kevytmielisenä seikkailijana, Becker-Beinä, ivailtu eversti Waldemar Becker oli terävä aikansa kansallisten liikkeiden ja suurvaltopoliitiikan tuntija. Se että hän oli myös Suomen jääkäriliikkeen ideologinen isä, on jäänyt tähän asti toteamatta, vaikka oletta-
mus siitä on esitetty.**

■ Egyptin kediivin (1871), Serbian (1874–77) ja Turkin vastaisten vapautusliikkeiden palveluksessa ja kirjeenvaihtajana Balkanilla toiminut Evert Gustaf Waldemar Becker¹ (1840–1907) oli nähnyt eri kulttuureihin kuuluvien kansallisuuksien, yhä voimistuvan slaavien yhtenäisyyttä ajavan panslavismin ja suurvaltopoliitiikan ristiriidat. Henkilökohtaisissa kontakteissaan Saksan sotilasjohdon kanssa hänelle oli kirkastunut Saksan suurvaltopoliittinen merkitys. Hän oli kirjeenvaihdossa von Moltke vanhemman veroisen kenraalin August von Goebenin (1816–80) kanssa tämän kuolemaan asti ja muihin entisiin aseveljiinsä Espanjan Marokon sodan (1859–60) ajoilta.²

Balkanin kokemusten, asiantietojen ja vertailujen pohjalta Becker julkaisi Pariisissa 1880 kaksi artikkelisarjaa, jotka ilmestyivät myös kirjoina: toinen koski Albaniaa ja albanialaisia,³ toinen Suomen asemaa Venäjän yhteydessä ja Suomen tulevaisuuden visiota. Kirjasen nimi ilmensi tämän vision: *La Finlande indépendante et neutre* (Itsenäinen ja puolueeton Suomi). Suomi saat-
taisi itsenäistyä vain suursodan vallitessa Itävalta-Unkarin, Saksan ja Englannin tueman aseellisen kapinan avulla. Kapinaan olisi valmistauduttava hankkimalla sotilas-koulutusta etukäteen.

Sekä Suomen että Albanian kysymys tulivat Beckerin kynästä ensi kertaa euroop-
palaisen lukevan yleisön ulottuville.⁴

Teoksensa Becker lähetti mm. Marokon sodan aikaisille saksalaisille aseveljilleen von Goebenille, kenraaliluutnantti von Sandrartille ja maatalousministeri vapaaherra Robert Lucius von Ballhausenille.⁵ Jälkimmäisen poika Hellmuth Lucius von Stodten oli ensimmäisen maailmansodan aikana Saksan Tukholman lähettiläs, josta Herman Gummeruksen ja Fritz Wetterhoffin sähköis-
sä käytettiin peitenimeä ”Müller”.⁶

Visio Suomen itsenäistymismahdollisuuk-
sista jäi itämään Saksan sotilasjohtoon ja ulkoministeriöön, mihin vaikutti osaltaan Beckerin teos. Osmo Apusen mukaan suomalaisten nostattaminen Venäjää vastaan oli Saksan sodanjohdolle poliittista sodankäyntiä, johon kuului myös Ruotsin intervention lietsominen. Selvimmin tehtävän delegoi ulkoministeriölle nuorempi von Moltke.⁷ Niinpä oitis maailmansodan puhjettua ulkoministeriön (ja itävaltalaisen Carl Fisch-
erin) taholta otettiin ensimmäiset kontaktit

1. E. Becker, Becker bey – en förkämpe för Finlands självdändighet, *Hufvudstadsbladet* 22.2.1957. Hampantäyttämisen dosentti, professorin arvonimen saanut Erik Enzo Becker (1886–1971) kirjoitti isose-
dästään elämäkerran (*Becker-Bei. Suomalainen sotilas ja poliitikko*. Hämeenlinna 1968), johon on suomen-
nnettu myös isosedän kirjoituksia. Ks. myös Erik Beckerin kokoelma, HYK. Erik Becker ei ole tiedos-
tanut Becker-Beitä Egyptistä saatuun arvonimeen *bei* (*beg*) pohjautuvaksi ironiaksi, ks. viite 4. Itsestään Waldemar Becker käytti äitinsä kuoleman (1883) jäl-
keen tämän muistoksi nimeä Becker-Reuterskiöld.

2. von Goeben-Becker 17.9.1869, 20.7.1973, 4.6.1874, 2.4.1875, 27.8.1877, 22.6.1880; J. Sandrart-Becker 5.7.1880; Lucius-Becker 29.3.1880, W. Becker-Reuterskiöldin kokoelma, KA. von Goebenistä ks. *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, julk. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaft, Berlin 1964, Bd. 6, 278–279.

3. *L’Albanie et les Albanais*. Paris 1880.

4. Suomea koskevan teoksen herättämistä reaktioista ks. J. Paasivirta (1958) ”Becker-Bey” ja J.V. Snellman, *Turun Historiallinen Arkisto* 14, 200–234; ks. myös *id.*, *Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväli-
set kriisit*. Helsinki 1978.

5. Viite 2. Sandrart: E.H. Kneschke (julk. 1868), *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon*, Leipzig, VIII, 43; Robert Frhr. Lucius von Ballhausen (1997) *Adelslexi-
con*, Hauptbearb. Walter v. Hueck, Bd. VIII, 80; *NDB*, Bd. 15, 278–279.

6. *NDB*, Bd. 15, 278; O. Apunen (1965) *Suomi keisari-
rillisen Saksan politiikassa 1914–1915*, Helsinki, 290; J. Sundwall (1919) *Kring jägarbataljonen. Minnen och anteckningar från krigsåren i Berlin, Helsingfors, 154*.

7. Apunen (1965), 62.

suomalaisiin (Konni Zilliacus, Adolf Törngren, Herman Gummerus), ja jääkäri liike sai alkunsa.⁸ Oiva Turpeinen on osoittanut, että Venäjän viranomaisten mukaan jääkäri liikkeen käytännön järjestelyt olivat lähes kauttaaltaan saksalaisten käsissä.⁹ Myös laillisuusmiehenä pysynyt Adolf Törngren oli jo vuonna 1915 sitä mieltä, että saksalaiset olivat alkaneet suomalaisten sotilaskoulutuksen vain omia sotilaallisia yrityksiään silmällä pitäen.¹⁰

Vastakaikua Saksan ehdotukset saivat tunnetusti useimmista ensimmäisellä venäläistämiskaudella passiivista vastarintaa tehneistä ja harvoista aktivisteista (Zilliacus, Gummerus). Kulttuuriadressin nimien keräyksessä Becker oli avustanut maanmiehiään Italiassa ja oli kirjeenvaihdossa mm. passiivista vastarintaa kannattaneen Werner Söderhjelmin kanssa. Tämän välityksellä Becker varotteli Söderhjelmin serkkua, *Fria Ordian* julkaisusta Konni Zilliacusta.¹¹ Venäläisistä oppositiorivistä piti olla yhteydessä joko kaikkiin eikä vain joihinkin, ja mieluummin oli pidettävä yhteyksiä autonomiaa tai eroa Venäjästä havitteleviin kansallisuuskiiniin. Ennen kaikkea oli pysyttävä vahvasti ja kärsivällisesti passiivisen vastarinnan kannalla. Ei pitänyt luulla, että itsevaltius oli Venäjällä ainoa vihollinen, sillä *la raison d'état* (valtion etu) suhteissa vähemmistöihin tai alusmaihin vallitsi niin perustuslaillisessa Saksassa kuin parlamentaarisessa Englannissa tai liberaalissa Amerikassakin.¹² Becker sai Napoliin *Fria Ordian* ja käänsi sen artikkeleita italialaisissa aikakauslehdissä.¹³

Pantakoon merkille, että Beckerin kirjoituksia Söderhjelmile on erityisesti ajalta jälkeen sen, kun ”kevään 1902 aikana hajosi vuoden 1899 melko suuri yksimielisyys ’myöntävyys’- ja ’laillisuus’-mielipiteiksi.”¹⁴ Huh-tikuussa oli uusmaalaisten vuosijuhlissa lakautetun *Nya Pressenin* aiempi päätoimittaja Axel Lille puhunut Irti Venäjästä -teemasta. ”Oli päästävää eron *taantumuksesta* Venäjästä, riippumattomaan Suomeen”¹⁵. Matti Klinge on johtanut Lillen idean 1850-luvun viikinki-ideologian ajoilta. Mutta sanonta *riippumattomaan Suomeen* viittaa siihen, että myös uusmaalai-

sen Beckerin *La Finlande indépendante et neutre* oli Lillen inspiraation lähteitä.¹⁶

Beckerin ajatukset itivät suomalaisessa laillisuusrintamassa, vaikkei ajatusten alkuperää enää ehkä tunnistettu tai haluttu yhdistää niitä Becker-Beihin. Toisen venäläistämiskauden aikana laillisuusmiehet joutuivat havaitsemaan, että perustuslaillinen Venäjä oli ainakin yhtä suuri vaara kuin auto-kraattinen. Siitä Becker oli 1902 muistuttanut Zilliacusta. Joka tapauksessa Suomen yliopisto-opetuksen, teknisen kehityksen ja teknologian, talouselämän ja kirkon yhteydet Saksaan olivat jatkuvasti laajentuneet, kuten kosmopoliittisuutta korostaneiden kontaktit Ranskaan ja Pietariin.¹⁷ Valtaosa Saksassa oleskelleista laillisuusmiehistä eli suursodan puhjettua helposti käännetyissä aktivisteiksi, kuten käy ilmi Johannes Sundwallin 1919 julkaistuista muistelmista:

8. Apunen (1965), 64–79.

9. O. Turpeinen (1989) *Keisarillisen Venäjän viranomaisten subtautuminen jääkäri liikkeeseen*. (HYHL:n julkaisuja N:o 7), Helsinki.

10. Apunen (1968), 195.

11. Becker-Söderhjelm 25.8.1902, 27.9.1902, 12.10.1902, 23.10.1902, 11.11.1902, 13.3.1904, 2.4.1906. s.d.; Becker-Söderhjelm/Zilliacus 26.9.1902; Werner Söderhjelmin kokoelma, HYK. Muita näissä kirjeissä mainittuja Beckerin suomalaisia kirjekontakteja olivat Leo Mechelin (1839–1914), juristi ja myöhempi korkeimman oikeuden presidentti Hjalmar Neovius (1877–1960) ja romanisti ja perheystävä (13.3.1904) Axel Wallensköld (1864–1933).

12. Becker-Söderhjelm/Zilliacus 26.9.1902, Werner Söderhjelmin kokoelma, HYK. Kyseessä oli ilmeisesti vastaus Zilliacuksen 1902 Tukholmassa julkaisemaan teokseen *Det revolutionära Ryssland*, ks. M. Klinge, Konrad (Konni) Viktor Zilliacus (1855–1942), *Kansallisbiografia*. Beckerin neuvoilla näyttäisi olleen vaikutusta Zilliacuksen ”yleisvenäläisen oppositiorintaman” (vrt. Klinge, *l.c.*) muotoutumiseen.

13. Söderhjelm lähetti Beckerille Suomea koskevia painatteita ja välitti viestejä Wallensköldille ja Zilliacukselle, viite 11, erityisesti Becker-Söderhjelm/Zilliacus 26.9.1902.

14. M. Klinge (1989) *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808–1917*, Helsinki, 833.

15. Ed. viite.

16. Beckerin ystävä Haminan kadettikoulun ajoilta oli ollut *Helsingfors Dagbladin* päätoimittaja Robert Lagerborg (1835–1882), joka oli julkaissut lehdessään 1878–79 Beckerin kirjoituksia. Robert Lagerborgin poika Rolf (1874–1959) herätti jo vuosisadan alussa huomiota kirkolliskristillistä tunnusmoraalia vastustavilla mielipiteillään, ks. M. Klinge (1978) *Ylioppilaskunnan historia 1918–1960*, Helsinki, 144.

17. Paasivirta 1978 (viite 4).

Waldemar Becker. Museovirasto.

venäläistämissuunnitelmat, nk. marraskuun ohjelma, julkistettiin samanaikaisesti – *buom!* – saksalaisessa ja pohjoismaisessa lehdistössä. ”*Ett egendomligt sammanträffande*” oli, että juuri samaan aikaan, marraskuun loppupuolella suomalaisten pariin ilmestyi varatuomari Fritz Wetterhoff, joka ”*tog initiativet till det, som i stillhet rört sig i de enskildas tankar*”.¹⁸

Syksyn 1914 aikana useilla eri tahoilla kypsyi päätös sotilaallisen koulutuksen hankkimiseksi suomalaisille vapaaehtoisille Ruotsissa, Tanskassa tai Saksassa, mm. uusmaalaisessa osakunnassa.¹⁹ Paitsi osakunnan vanhoilla laillisuuden ja jopa aktiivismin (Eugen Schauman) perinteillä vaikutusta saattoi olla myös sillä seikalla, että osakunnan kuraattorina 1896–98 ja inspektorina lähes koko toisen venäläistämiskauden (1907–10 ja 1910–13) oli Beckerin kirje- ja perheystävä Axel Wallensköld.²⁰ Uusmaalaiseen osakuntaan liittyi vuonna 1916 myös Söderhjelmien nuorin poika Johan Otto vastoin perheen perinteitä.²¹

Suomen itsenäistyttyä entiset jääkäriiliikkeen veteraanit muistelivat luonnollisesti omia ja tovereiden tekemisiä, ja kansallinen historiankirjoitus korosti silloisten aktivistien roolia jääkäriiliikkeen synnyssä. Saksalaissuuntauksen vastustajana tunnettu Törngren nimesi sentään Beckerin kaukokatseiseksi poliittiseksi kirjailijaksi, joka oli ennustanut oikein ensimmäisen venäläistämiskauden toimenpiteet ja esittänyt Suomen ainoaksi mahdollisuudeksi aseellisen vastarinnan Itävalta-Unkarin, Englannin ja Saksan tuella.²²

Entä Beckerin ehkä tärkein kontakti Werner Söderhjelm? Ensimmäisellä venäläistämiskaudella Söderhjelm oli ollut kiihkeä perustuslaillinen ja vähällä tulla karkotetuksi maasta Bobrikoffin aikana.²³ Maailmansodan aikana hänet pidätettiin, mutta jouduttiin muodollisten todisteiden puutteessa vapauttamaan. Hänen saksalaissympatian ja yhteydet separatisteihin todettiin, mutta Ruotsin lehdistön kiivas reaktio ja Venäjän Ruotsin lähettilään mukaan myös kuninkaan veljen, prinssi Eugenin yhteydenotto Söderhjelmien Ruotsin matkan puolesta vaikuttivat: Söderhjelm sai luvan kolmek-

si kuukaudeksi eikä terveyssyihin vedoten palata Suomeen.²⁴

Kuvan Beckeristä kosmopoliittisena, galanttina seikkailija ”Becker-Beinä” vakiinnutti juuri Söderhjelm vuonna 1920 julkaisutussa teoksessaan *Kotimaisia kulttuurikuvia* siitä huolimatta, että hän oli tuntenut Beckerin henkilökohtaisesti, ollut tämän kanssa kirjeenvaihdossa ja ”kulttuurikuvaa piirtäessään” hänellä oli käytössään myös Beckerin arkisto. Miksi Söderhjelm keskittyi kertomaan pikantteja yksityiskohtia seikkailijan elämästä?²⁵ Miksi hän ei kertonut Beckerin terävistä ja kaukonäköisistä analyyseistä, esimerkiksi kuinka Becker – vuoden 1920 ja nykyhorisontista katsoen – erittäin osuvasti analysoi Italian ulkopoliittikkaa vuonna 1902? Tai Beckerin kannasta (23.10.1902), ettei pienikään maa ole niin vähäpätöinen, että se voisi *på våra tider* elää muista erillään ja olla välittämättä siitä mitä tapahtuu rajojen ulkopuolella?

Söderhjelmillä oli ilmeisesti aikansa professorin²⁶ käsitys siitä, mitä laaja yleisö haluaa: ei mitään vakavaa tai syvällistä, vaan latteaa viihdettä ja ”lemmenseikkailuja”. Myös häntä itseään²⁷ näyttävät puhutelleen enemmän värikkäät seikkailut kuin historiantutkimus. Pääsyy lienee kuitenkin, että

18. J. Sundwall (1919) *Kring jägarbataljonen. Minnen och anteckningar från krigsåren i Berlin*, Helsingfors, 11–12.

19. Apunen (1968), 100–101.

20. T. Carpelan – L.O.Th. Tudeer (1925) *Helsingin yliopisto. Opettajat ja virkamiehet vuodesta 1828*, II, Helsinki 1925.

21. Klinge (1984), 171.

22. A. Törngren (1930) *På utländsk botten. Från Finlands författningsskamp åren 1899–1905*, Helsingfors; T. Helen, Johan Adolf Törngren, *Kansallisbiografia*.

23. M. Klinge (1984) *Professoreita*, Helsinki, 176.

24. Turpeinen 1980 (viite 9), 200–208.

25. W. Söderhjelm (1920) *Kotimaisia kulttuurikuvia*, Helsinki. *Kansallisessa elämäkerrastossa* (1927) Söderhjelmien luoma kuva on varsin samanlainen: ”B. oli tavattoman kaunis mies”, jolla oli monia ”lemmenseikkailuja”. Lomassa kerrotaan myös ”paljon huomiota ja paheksumista” herättäneestä ”lentokirjasta” *La Finlande indépendante et neutre*, tekijän osaksi tulleesta ”pannaan julistuksesta” ja kirjallisesta toiminnasta 1900-luvun alussa.

26. Vrt. E. Friedell (1950) Uuden ajan kulttuurihistoria, Helsinki 1950, 3, 514–515, ja ed. viite.

27. Vrt. Klinge (1984), 172–175. Sama koski ilmeisesti Erik Beckeriä (viite 1).

”loppuun saakka suomenmielisestä”²⁸ Söderhjelmistä oli 1919 tullut Suomen ensimmäinen Tukholman lähettiläs. Sekä yliopiston että diplomatian arvomaailma oli hyvin viktoriaaninen²⁹ – siitä filosofian tohtori Liisi Karttusen uran kehitys on havaintoesimerkki.³⁰ Arvoihin kuului myös uuden tasavallan perusarvojen kunnioitus. Niihin taas kuului J. V. Snellman, jonka johdolla Becker oli 1880 leimattu Becker-Beiksi, kevytmieliseksi ja vastuuttomaksi seikkailijaksi, jonka kirjoituksilla ei ollut mitään arvoa.³¹ Beckerin kirjan ilmestyessä oli Suomessa juuri (2.3.1880) juhlistu Aleksanteri II:n 25-vuotista hallituskautta aktiivisin lojaalisuuden osoituksin, ja Beckerin näkemys sekä autonomian heikosta³² perustasta että sen tulevaisuudesta yllätti suomalaiset täysin.

Beckerin vision mukaisesti, tosin vain Saksan tukeman aseellisen kapinan avulla itsenäistyneen Suomen tuore Tukholman lähettiläs ei voinut poiketa neljäkymmentä vuotta aikaisemmin Snellmanin arvovalalla Beckeriin lyödystä leimasta, vaan hän jatkoi sitä.³³

Becker oli kirjoittanut mm. Venäjän politiikasta Kauko-Idässä (1904) ja Venäjän ja Englannin kilpailusta Intian rajoilla Afganistanissa (1906). Venäjää koskevia pohdintojaan hän julkaisi 1906 nimimerkillä ”Ilmarinen” kirjana *La Russie, son passé, son présent* (Venäjä, sen menneisyys ja nykyaika).³⁴ Hän näki, että eurooppalaisten arvojen

uhaksi oli Turkin sijaan tullut uskonto-olojen, hallinnon ja erityisesti talouselämän suhteen lohduttoman anarkistiseksi ja sen vuoksi yhä hyökkäävämmäksi ja kansalliskiihkoisemmaksi käynyt, itsevaltaisesti johdettu Venäjä. Visio vaikutti taas ajankohtaiselta 1990-luvulla toisen Tshetshenian sodan käynnistyessä.

28. Klinge (1984), 170.

29. Marja Engmanin mukaan (*Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*, Helsingfors 1996, 139–142) sisarusten Werner ja Alma Söderhjelmien erimielisyydet kasvoivat heti veljen siirtyttyä professorin virasta diplomaatiksi ja kehittyivät välirikoksi. Professori-diplomaatti ei sietänyt sisaren ”asiantuntematonta pakinointia”.

30. M. Väisänen, Liisi Karttunen (1880–1957), *Kansallisbiografia*.

31. Paasivirta 1958 (viite 4).

32. Autonomia perustui keisarin sanaan, jonka hän, seuraaja tai Venäjän uusi hallitusmuoto voisi peruuttaa. Vrt. Snellmanin pääkirjoitus, *Morgonbladet* 2.3.1880.

33. Olen lehtimies-kirjailija ”Outsider”-Aarne Haapakosken tyttären ystävällisellä avustuksella voinut todeta, että Suomen lehdistössä 1880 ”jonnekin zulukaferien ja patagonialaisten keskuuteen” toivotellun Becker-Bein lähes uskomattomista vaiheista on Outsider ottanut aineksia fiktiivisiin henkilöihmehoihinsa: niin komeaan ja kaikista vaaroista selviävään sankari Kalle Kustaa Korkkiin kuin eri puolilla maailmaa vaaroihin joutuvaan, kauniisiin naisiin hurmautuvaan ja mielikuvituksellisiin arvoasemiin pääsevään prinssi-eversti Pekka Lipposeenkin.

34. Teoksen Becker lähetti mm. Ruotsin kuninkaalle, Gustaf Celsing-Becker 22.5.1906, W. Becker-Reuterskiöldin kokoelma, KA.

MARKKU JOKISIPILÄ

Hitler katsoi erillis-sotateesiä läpi sormien

Stalingradin taistelun jälkeen Saksa oli menettänyt toisen maailmansodan. Suomi, Saksan de facto liittolainen, takertui entistä voimakkaammin erillisotateesiinsä. Yllättävää kyllä, Hitler antoi tälle passiivisen suostumuksensa. Valtiotieteen maisteri Markku Jokisipilä valaisee asetelmaa syksyn 1943 tapahtumien kautta.

■ Stalingradin taistelun jälkeen Suomen poliittinen johto joutui toteamaan, ettei Saksa selviäisi voittajana edes itärintamalta. Maaliskuussa 1943 virkaansa astunut professori Edwin Linkomiehen hallitus asetti tavoitteekseen Saksan vanavedestä irtautumisen ja rauhaan pääsemisen. Berliinissä näistä tavoitteista ei tiedetty, joten kiivaana bolshevismien vastustajana ja luotettavana Saksan-ystävänä tunnetun Linkomiehen pääministeriys otettiin ilolla vastaan.¹

Stalingrad oli kuitenkin mullistanut Linkomiehenkin ulkopoliittisen maailmankuvan, ja kevään 1943 mittaan hän vakuuttui Saksan häviön väistämättömyydestä. Kun hallitus ”33:n kirjelmän” jälkikuohuissa 3. syyskuuta esitteli eduskunnalle ulkopoliittisia näkemyksiään, huomasi myös rauhanoppositio pääministerin katsovan tilannetta uusien silmin. Hänen viestinsä ytimessä olivat Suomen sodan erillisuus ja puolustusellisuus, hyvät suhteet Pohjoismaihin ja Yhdysvaltoihin sekä rauhaan pyrkiminen. Linkomies toki muisti mainita myös Saksan ja sen antaman elintarvikeavun, mutta antoi ymmärtää maiden suhteen olevan ennen kaikkea ulkopoliittisen vaihtoehdottomuuden seurausta ja merkitykseltään lähinnä välineellinen. Saksan ulkoministeriössä puheeseen oltiin kuitenkin tyytyväisiä.²

Linkomies tuulettaa ajatuksiaan

Ulkomaiset lehtimiehet olivat jo pitkään kättäneet Linkomieheltä hallituksen ulkopoliittisiin suunnitelmiin liittyvää haastattelua. Kööpenhaminalaisen *Berlingske Tidenden* kirjeenvaihtaja Bent Sally oli elokuun lopulla oman lehensä ja *Svenska Dagbladets* nimissä toimittanut pääministerille tapaamispyynnön ja listan ulkomaista lehdistöä kiinnostavista kysymyksistä.³ Linkomies oli salaisessa eduskuntapuheessaan vastannut moniin näistä kysymyksistä, ja siksi hän halusi antaa sen julkisuuteen. Näin ei erityistä haastattelua enää olisi tarvittu. Ulkoministeri Henrik Ramsay ja marsalkka Mannerheimin sanansaattaja puolustusministeri Rudolf Walden kuitenkin pitivät julkistamista Saksan-suhteiden ja erityisesti Berliinissä käynnissä olevien kauppaneuvottelujen kannalta liian vaarallisena. Linkomies taipui, mutta halusi manifestoida hallituksensa rauhantahtoa muilla keinoilla. Asia Ramsayta konsulttoimatta hän antoi Valtion Tiedotuslaitoksen päällikölle Kustaa Vilkunalle tehtävän järjestää Sallyn ehdottama haastattelutilaisuus muutamalle luotettavimmalle ulkomaiselle sanomalehtimiehelle.⁴

Tanskalaisen Sallyn lisäksi Vilkun seuran läpäisivät ruotsalainen Bertil Svahnström⁵ sekä yhdysvaltalainen Wilfrid Fleischer⁶. Linkomies otti journalistit vastaan virkahuoneessaan lauantai-aamupäivällä 11. syyskuuta. Toimittajat olivat oppineet tuntemaan Linkomiehen saksalaismielisen oikeiston kärkihahmona, eivätkä olleet uskoa korviaan, kun hän alleviivasi Suomen käyvän täysin omaa sotaansa, erillään suurvaltakamppailusta ja ilman minkäänlaisia liittosopimuksia. Suomi oli vapaa päättämään kohtalostaan itse. Suomalaiset olivat joutuneet Saksan kanssasotijoiksi tahtomattaan, ja heidän todelliset poliittiset sympatiansa suuntautuivat Pohjoismaihin ja demokraattisiin valtioihin. Pohjoismaisella suuntauksella kyllä oli nyt monia käytännön esteitä, mutta periaatteessa mikään pohjoismaisen yhteistyön muoto ei ollut liian pitkälle menevä. Hallitus pyrki ylläpitämään ja kehittämään suhteita myös Yhdysvaltoihin ja piti sotatilaa Iso-Britannian kanssa hyvin vali-

tettavana. Linkomies toivoi anglosaksien huomioivan maailmantilanteen monimutkaisuuden ja Suomen aseman vaikeuden. Hän myönsi, että riippuvaisuus Saksasta asetti Suomen ulkopoliitikalle rajoituksia, mutta antoi ymmärtää, ettei se estäisi rauhan solmimista, mikäli se maan vapauden ja itsenäisyyden turvatun olisi mahdollista. Ulkomaisen elintarviketuonnin katketessa Suomi pystyisi annoksia pienentämällä selviämään ominkin avuin ainakin puoli vuotta.⁷

Keskustelun tarkoituksena oli ollut tarjota lehtimiehille taustatietoa Suomen hallituksen näkökannoista, eikä sen julkaisemista ollut suunniteltu. Fleischer kuitenkin kokeili kepillä jättä ja tiedusteli, saisiko lausunnot julkaista. Lehtimiesten ja läsnä olleen Vilkun suuren hämmästykseksi pääministeri vastasi myöntävästi. Linkomies on muistelmissaan kuvannut toimineensa ”enemmänkin jonkinlaisen pakkomielteen kuin kylmän harkinnan johdattamana”. Keskustelun kuluessa hän oli saanut mielijohteen, että voisi nyt korjata eduskuntapuheensa julkaisematta jäämisen ja viestittää julkisesti hallituksen tarkastelevan tilannetta realistisesti ja pyrkivän rauhaan.

Vasta haastattelun jälkeen hän tuli ajatelleeksi, millaisen vastareaktion hänen avoimielisyytensä osassa kansaa ja eritoten Saksassa aiheuttaisi. Hän tajusi, että haastattelun vahingolliset vaikutukset oli minimoitava ja ehkäpä estettävä sen julkaisu kokonaan. Hän kertoi asian puhelimesta hämmästyneelle Ramsaylle, jolle koko haastattelu tuli ikävänä yllätyksensä. Ramsay oli vain vähän aiemmin korostanut Saksan Helsingin-lähettiläs Wipert von Blücherille ”33:n kirjelmän” takana olleen ryhmittymän poliittista merkityksettömyyttä, ja nyt meni pääministeri esittämään samanlaisia ajatuksia! Hän käsitti heti, että ainakin haastattelun alkuperä olisi salattava. Linkomiehen lausunnot olisivat myrkyä lokakuussa alkaville suomalais-saksalaisille kauppaneuvotteluille. Linkomies piti kiinni haastattelussa esitettyjen ajatusten julkistamisesta, ja niinpä hän ja Ramsay sopivat, että jälkihoido rajoitettaisiin lausuntojen antajan nimen salaamiseen ja niiden pohjalta kirjoitettujen juttujen tarkistamiseen.

Linkomies määräsi Vilkun tarkistamaan toimittajien kirjoittamat jutut ja pitämään huolen siitä, ettei hänen nimeään mainitaisi. Vilkuna kehotti kirjeenvaihtajia nimen sijasta käyttämään ilmaisua ”virallisten piirien puhemies”. Maatilalleen lähtöä tehnyt pääministeri ei halunnut ryhtyä tekstejä itse tarkistamaan, koska ne silloin olisivat saaneet liian autenttisen luonteen. Kun ennakkosensuurin suoritti toinen henkilö, pääministeri voisi väistää suuren osan kriittistä syyttämällä tämän taitamattomuutta. Jutut läpäisivät Vilkun ennakkosensuurin lähes

1. Linkomiehen hallituksen muodostamisesta ja Suomen-Saksan suhteiden kriisistä ks. Markku Jokisipilä (1997) *Edwin Linkomiehen poliittinen toiminta 1943–1946*, Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 8, Turku, 24–52; Saksalaisten suhtautumisesta Linkomieheen ks. esim. lähettiläs Werner von Grundherin muistio 5.3.1943. Auswärtiges Amt (AA) / Büro des Staatssekretärs, Finnland (St.S.F.), 290/183493-5 (Kaikki artikkelissa lähteenä käytetyt saksalaiset asiakirjat ovat kopioina käytettävissä myös Kansallisarkistossa); kuunteluraportti *Berliner Börsen-Zeitungin* toimittaja Edzard Schaperin puhelusta Berliiniin 5.3.1943. Edwin Linkomiehen kokoelma, kansio P3, Kansallisarkisto (KA); Risto Peltovuori (2000) *Sankarikansa ja kavallajat. Suomi kolmannen valtakunnan lehdissä 1940–1944*, Helsinki, 170–171.
2. Linkomiehen eduskuntapuhe kokonaisuudessaan ks. Atos Wirtanen (toim., 1967) *Salaiset keskustelut. Eduskunnan suljettujen istuntojen pöytäkirjat 1939–1944*, Lahti, 139–150. Saksalaisten reaktioista ks. esim. Wipert von Blücherin päiväkirja 8.9.1943, KA.
3. Bent Sallyn kirje Edwin Linkomiehelle 16.8.1943. Edwin Linkomiehen kokoelma, kansio K2, KA.
4. Jokisipilä (1997) 71–72; Kustaa Vilkuna (1970) *Linkomiehen rohkeaa haastattelu*, Suomen Kuvalehti 39/1970, 44–46; Ilkka Herlin (1993) *Kivijalasta barjabinteen. Kustaa Vilkun yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta*, Keuruu, 183.
5. Bertil Svanhström (1907–1972), ruotsalainen lehtimies; Ruotsin tietotoimiston Berliiniin-toimittaja 1931–34, *Svenska Dagbladetin* kirjeenvaihtaja Lontoossa ja Berliinissä 1936–40, *Stockholms Tidningenin* kirjeenvaihtaja 1940–57, Helsingissä 1943–44, *Morgon-Bladetin* ulkomaantoimittaja 1957–58.
6. Wilfrid Fleischer (1897–1981), amerikkalainen lehtimies ja radioreporter; New York Herald Tribunen avustaja ja ABC-radioyhtiön kommentaattori 1942–46, *New York Herald Tribunen* Skandinavian-kirjeenvaihtaja 1946, CBC-radioyhtiön Skandinavian-pääkirjeenvaihtaja 1947–48 ja vuodesta 1954, Yhdysvaltojen sanomalehtiattasea Tukholmassa 1949–53.
7. Ks. esim. *Uusi Suomi* 12.9.1943. Haastattelun sisällöstä ks. myös Kustaa Vilkuna (1962) *Sanan valvontaa. Sensuuri 1939–1944*, Keuruu, 79, 124–125, 139; Edwin Linkomies (1970) *Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1934–44*, Helsinki, 274–276; Bertil Svanhström (1944) *Hakkorsets tidevarv*, Stockholm, 310–312.

sellaisenaan. Seuraavana päivänä (12.9.) haastattelu ilmestyi komeasti otsikoituna kaikissa suurissa Kööpenhaminan ja Tukholman lehdissä. Kotimaassa sen julkaisivat tekstin Svahnströmiltä saanut *Hufvudstadsbladet* sekä *Uusi Suomi*, jonne haastattelun toimitti joko Vilkuna tai Uutta Suomea lähellä ollut Linkomies itse. Muihin suomalaisiin lehtiin haastattelu tuli päivää myöhemmin.⁸

Saksa reagoi välittömästi

Kauan ei tapahtunutta pystytty saksalaisilta salaamaan. Saksan ulkoministeriön *Auswärtiges Amtin* (AA) lehdistöosasto pani haastattelun merkille välittömästi, ja Saksan Tukholman-lähetystön lehdistöattashea Paul Grassman tiesi myös haastattelun todellisen henkilöllisyyden. Fleischer ja Svahnström, jotka Linkomiehen tavattuaan olivat matkustaneet Tukholmaan, eivät ilmeisesti olleet malttaneet pitää asiaa omana tietonaan. Grassman puolestaan informoi asiasta tälläistä kollegaansa Hans Metzgeriä, joka otti yhteyttä sekä Vilkunaan että Sallyyn saadaksesen asiasta tarkempia tietoja. Vilkuna totesi pääministerin lausuneen vain ”joitakin kohteliaisuuksia” Ruotsin ja USA:n suuntaan ja kiisti lehtikirjoitusten paikkansapitävyyden. Sally sen sijaan korosti, että hänen kirjoituksensa vastasi Linkomiehen puheita 90-prosenttisesti.⁹

Myös kotimaassa reagoitiin vahvasti. Sosiaalidemokraattiset ja ruotsinkieliset lehdet kiittelivät haastattelun ulkopoliittista realismia, mutta oikeistolehtien enemmistö kritisoi sitä ankarasti. Pelko haastattelun vaikutuksista Saksan-suhteisiin osoittautui oikeaksi, sillä jo maanantaina 13.9. Blücher protestoi asiaa Ramsaylle. Ulkoministerin myönnettyä haastattelun antajan olevan pääministeri itse lähettiläs kovensi sävyään ja vaati haastattelun välitöntä virallista dementoimista. Ramsay katsoi parhaaksi myötäillä, totesi tapahtuneen käsittämättömäksi ja lupasi ottaa pikaisesti yhteyttä Linkomieheen.¹⁰

*Auswärtiges Amt*issa haastattelu laukaisi välittömästi joukon toimenpiteitä. Metzger sai valtiosihteerin Gustav von Steengrachtin-

ta käskyn saapua viipymättä Berliiniin raportoimaan tapahtuneesta ja Suomen Saksan-lähettiläs Kivimäki kutsuttiin ensin AA:n pohjoismaisen osaston päällikön Werner von Grundherrin ja sitten Steengrachtin puheille. Kivimäki joutui tilanteeseen ”houset kintuissa”, sillä hän ei ollut kuullutkaan koko haastattelusta. Vasta tiedusteltuaan asiaa Helsingistä hän saattoi ilmoittaa Grundherrille, ettei haastattelua tullut pitää ”autorisoituna deklaraationa”. Lehtimiehet olivat lisänneet juttuihinsa muista lähteistä saamia tietoja, spekulatioita ja suoransaisia virheitä.¹¹

Järeimmästä toimenpiteestä vastasi ulkoministeri Joachim von Ribbentrop. Saksan kauppavaltuuskunnan johtajan lähettiläs Karl Schnurren suosituksesta hän peruutti jo kertaalleen hyväksytyyn päätökseen 20 000 lisäviljatonnin toimittamisesta Suomeen. Blücherille hän korosti, ettei suomalaisilla pitänyt olla itärintaman ja Välimeren sotilaallisen tilanteen vuoksi mitään syytä huoleen, ja kehotti lähettilästä sanomaan näille, että he saattoivat taata olemassaolonsa itsenäisenä valtiona vain Saksan rinnalla. Englantilaiset tai amerikkalaiset eivät nostaisi sormeaankaan suojellakseen Suomea Neuvostoliitolta. Lähettilään tuli nyt kovasanaisesti tuomita julkinen rauhankeskustelu ja alleviivata sen Saksassa tekemää erittäin huonoa vaikutusta.¹²

Blücher kävi vaatimassa Ramsaylta haastattelun dementoimista päivittäin. Lähettiläs kritisoi haastattelun virheellisiä tilastotietoja, Saksaa ja aseveljeyttä vähättelevää sävyä, rauhanasian julkista käsittelyä ja väitteitä Suomen liittoutumattomuudesta. Vaikkei juridista liittosopimusta ollutkaan, oli Suomi aseveljeyden kautta Saksan kanssa moraalisisessa liittossa. Suomen hallituksen olisi pikaisesti joko irtisanouduttava koko haastattelusta tai julkaistava Linkomiehen eduskuntapuhe, jossa suhteita Saksaan oli käsitelty oikeassa valossa. Ramsay vastasi Linkomiehen kiistävän sanoneensa paljokaan siitä, mitä lehdissä oli kirjoitettu. Pääministeri katsoi oikaisun kuitenkin vain tekevän asian entistä sekavammaksi. Blücher tiedotti AA:lle, että vaikka pääkaupungin lehdistön enemmistö oli hyväksynyt haas-

tattelun, se oli herättänyt kansassa ja armeijassa myös paljon arvostelua.¹³

Paine haastattelun oikaisemiseksi kasvoi päivä päivältä. Myös Suomen politiikkaan yleensä ymmärtäväisesti suhtautuneet kenraalieversti Eduard Dietl (Pohjois-Suomen saksalaisten joukkojen komentaja) ja kenraali Waldemar Erfurth (saksalaisen yhteisesikunnan päällikkö Suomen päämajassa) hämmästelivät Linkomiehen avomielistä purkausta. 15.9. Linkomies ja Ramsay selvittivät tapahtunutta eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle, jossa pääministeri joutui saksalaismielisten edustajien hyökkäyksen kohteeksi. Ratkaisevaksi muodostui hallituksen iltakoulu samana päivänä, jossa Linkomiestä kritisoivat erityisesti valtiovarainministeri Tyko Reinikka, oikeusministeri Oskari Lehtonen ja maatalousministeri N. A. Osara. Suomen ja Saksan välisten kauppaneuvottelujen Suomen-valtuuskunnan johtajana toiminut Osara pelkäsi haastattelun romuttavan toiveet neuvottelujen onnistumisesta. Iltakoulun jälkeen Linkomies ja Ramsay päättivät, että oikaisu oli annettava.¹⁴

Iltakoulun jälkeen kello 22.30. ministerit siirtyivät Linkomiehen virka-asuntoon, jonne oli kutsuttu myös haastattelua juhlimassa ollut Vilkuna. VTL:n päällikkö tarjoutui syntipukiksi, mutta Linkomies ei pitänyt tätä tarpeellisena. Linkomies kirjoitti korjaavan tiedonannon, jossa myönnettiin haastattelun henkilön olevan Suomen pääministeri. Samalla kuitenkin todettiin, että lehtikirjoitusten sävy ja sanamuodot eivät täysin vastanneet käytyä keskustelua. Toimittajat olivat myös lisänneet kirjoituksiinsa elintarviketilannetta ja ulkomaankauppaa koskevia väitteitä, joita pääministeri ei ollut esittänyt. Huomionarvoisinta kuitenkin oli, ettei oikaisussakaan kiistetty haastattelun keskeisintä sisältöä, pääministerin lausuntoja Suomen vapaudesta itse päättää politiikastaan. Ramsayn ja Vilkunan tarkastettua tiedonannon se puoliltaöin toimitettiin STT:lle. Vilkunan kuvauksen mukaan helpottunut Linkomies kaatoi seurueelle paukut ja totesi: ”Eiköhän jatketa VTL:n päällikön ilonpito!”¹⁵

Seuraavana päivänä Blücher sähköitti oikaisun kommentein varustettuna Berliiniin.

Ramsaylle hän totesi olevansa iloinen, että ongelmat näin saatiin selvitettyä. Berliiniin Blücher ilmoitti pitävänsä oikaisua riittävässä, vaikka asiasta kaiken kaikkiaan jäi ikävä jälkimaku. Lähes koko pääkaupungin lehdistö oli hyväksynyt haastattelussa esitetyt näkemykset, pari lehteä jopa vetänyt suorat yhtäläisyysmerkit pääministerin puheiden ja erillisrauhan tavoittelun väliin. Linkomies horjui sympatioissaan Saksan ja länsivaltojen välillä. Ramsayn lähettiläs sitä vastoin katsoi ymmärtävän Saksan kannanottoja ja vaikuttaneen suuresti oikaisun syntyyn.¹⁶ Sekä Linkomies että Ramsay katsoivat, että Suomen ja Saksan suhteiden kriisi oli oikaisun myötä poistunut päiväjärjestyksestä ja ettei tapahtunut ollut haitannut maiden välisiä kauppasuhteita. Ramsayn mielestä se, että asiasta saksalaisten kans-

8. Linkomies (1970) 275–277; Vilkuna (1970) 45; Svahnström (1944) 312–313; Blücherin sähkö nr. 1745 AA:lle 23.8.1943. AA/Deutsche Gesandtschaft Helsinki (D.G.H.), 6438/H065864.

9. Lähettiläs Paul Schmidtin sähkö nr. 1085 Helsingin-lähetystölle 12.9.1943. AA/D.G.H. 6438/H065032; Blücherin sähkö nr. 1889 AA:lle 13.9.1943. AA/St.S.F. 642/253886-7; Hans Metzger (1986) *Politiittiset aseveljet. Kolmannen valtakunnan edustajana jatkosodan Suomessa 1941–1944*. Keuruu, 183–185.

10. Jokisipilä (1997) 75 ja siinä mainitut lähteet; Blücherin sähkö nr. 1888 AA:lle 13.9.1943. AA/St.S.F. 642/253885.

11. Metzger (1986) 186–187; Grundherrin sähkö nr. 1090 Helsingin-lähetystölle 14.9.1943. AA/D.G.H. 6438/H065041; T.M. Kivimäki Henrik Ramsaylle 15.9.1943. Henrik Ramsayn kokoelma, kansio 5, KA; Ulkominiesteriön sähkö Berliinin-lähetystölle 13.9.1943. Lähteneet sanomat / Berliinin-lähetystö. Ulkominiesteriön arkisto (UMA).

12. Lähettiläs Karl Schnurren muistio nro 36 Ribbentropille 13.9.1943. AA/St.S.F. 642/253892-6; Ribbentropin sähkö nro 1091 Helsingin-lähetystölle 14.9.1943. AA/D.G.H. 6438/H065042 ja AA/St.S.F. 642/253897.

13. Blücherin sähköet nro 1895 14.9. ja 1909 15.9.1943 AA:lle AA/St.S.F. 642/253899-900 ja 642/253903-4.

14. Sotilasiasiamies Horst Kitschmannin sähkö kenraali Eduard Dietlille 14.9.1943. AA/D.G.H. 6438/H065037; Kenraali Waldemar Erfurthin päiväkirja 14.–16.9.1943, KA; Linkomies (1970) 279; Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirja 15.9.1943. Eduskunnan kirjasto; Väinö Voionmaa (1971) *Kuriiripostia 1941–1946*, Helsinki, 260–261.

15. Vilkuna (1970) 46; Linkomies (1970) 279; Hannu Soikkanen (1977) ’Sota-ajan valtioneuvosto’ teoksessa *Valtioneuvoston historia 1917–1966 II*, Helsinki, 168–169; Jokisipilä (1997) 76.

16. Blücherin sähköet nro 1913 ja 1915 AA:lle 16.9.1943. AA/St.S.F. 642/253905-6; Blücherin päiväkirja 16.9.1943, KA.

sa päästiin näinkin vähällä ei suinkaan ollut pelkästään miellyttävää. Hän katsoi tahtauneen osoittavan Saksan tuntevan itsensä heikoksi ja haluavan välttää kaikkia vaikeuksia pienemmän aseveljensä kanssa.¹⁷

Sally, Fleischer ja Svahnström närkästyivät kuvaustensa jälkikäteisestä oikomisesta suuresti. Fleischer totesi *Uuden Suomen* Tukholman-kirjeenvaihtaja Antero Vartialle ”sanomalehtimieskunniaansa loukatun” ja lupasi ilmaista paheksuntansa julkisesti. Svahnström katsoi Linkomiehen pelästyneen kotimaista ja saksalaista reaktiota niin paljon, että nyt ”oman nahkansa pelastaakseen” syytti toimittajia lausuntojensa vääristelystä. Kaikki kolme toimittivat julkisuuteen oman vastineensa, joissa korostivat kuvausten vastanneen täysin käytyä keskustelua. Berliinin-lähettiläs T. M. Kivimäki sai ohjeet vastineissa esitettyjen väitteiden kumoamiseksi, ja asia pilkahteli esiin aina silloin tällöin koko lokakuun ajan. Kotimaassa jatkokeskustelulta leikkasi siivet sensuurin 17.9. antama kielto haastattelun kommentoimisesta lehdissä.¹⁸

Jold seireeninä Mikkelissä

Suomen hallituksen ulkopoliittiset vaikeudet jatkuivat oikaisusta huolimatta. Saksalaisilta tiedusteltiin pyydetyn 20 000 lisäviljatonnin saantimahdollisuuksia, mutta AA:n kauppapoliittinen osasto ilmoitti asiassa olevan ”vielä muutamia kysymyksiä selvennettävänä”. Syyt paljastuvat Steengrachtin kirjeestä ravinto- ja maatalousministeriön alivaltiosihteri Herbert Backelle, joka mm. varastotilan puutteen vuoksi oli kannattanut Suomen toiveiden täyttämistä. Steengrachtin mukaan Hitler ja Ribbentrop olivat päättäneet evätä lisäviljan Linkomiehen haastattelun vuoksi. Raskauttavain tekijä olivat puheet Suomen kyvystä selviytyä ainakin puolen vuoden ajan ilman ulkopuolista, siis Saksan, elintarvikeapua. Heinäkuussa tehdyn kauppasopimuksen nojalla oli Suomelle jo toimitettu 60 000 tonnia viljaa. Mikäli nyt vielä annettaisiin lisää, alkaisi Suomen hallitus tuntea itsensä yhä riippumattomammaksi Saksasta ja tulisi vastaavasti alttiimmaksi liittoutuneiden vaikutusyrityksille.¹⁹

Alkoi jo näyttää siltä, että haastattelu vaarantaisi koko kauppaneuvottelut. Saksan kauppavaltuuskunnan johtaja Schnurre välitteli Kivimäelle, ettei enää ollut varma, pystyisikö vakuuttamaan esimiehensä Suomen vilpittömyydestä. Tähän asti Suomen auttaminen oli ollut helppoa, koska siihen oli ollut Hitlerin nimenomainen käsky, mutta nyt päämaja arvioi suhtautumistaan Suomeen uudelleen. Schnurre matkusti 14.10. Tukholmaan, jossa hänen tuli odottaa, kunnes mahdollinen matkakäsky Suomeen tulisi. Kuuden päivän odottelun jälkeen Auswärtiges Amt ilmoitti, että 21.10. alkaviksi suunnitellut kauppaneuvottelut ”siirtyvät tuonemmaksi”, ja Schnurre palasi Berliiniin.²⁰

Yllätyksekseen suomalaiset kuitenkin pian huomasivat, ettei AA:n uhkailu- ja kiristyspolitiikalla sittenkään ollut Hitlerin tukea. Führerin tärkeimmän neuvonantajan kenraali Alfred Jodlin vieraillessa Suomesa 14.10. kävi ilmi, että Saksan sotilasjohto oli Suomen-politiikassaan huomattavasti Ribbentropia lempeämpi ja suvaitsevaisempi. Jodl totesi äimistyneille Mannerheimille ja yleisesikuntapäällikkö Erik Heinrichsille, että Saksan sotilasjohto ymmärsi Suomen rauhanhalun, olihan jokaisen kansan ensimmäisenä velvollisuutena olemassaolonsa varjeleminen. Saksalla ei olisi mitään sitä vastaan, mikäli Suomi voisi Englannin ja USA:n avulla päästä turvalliseen rauhaan. Päinvastoin se olisi vain tyytyväinen, jos Suomi säästyisi enemmiltä uhrauksilta ja Lapin-divisioonat voitaisiin irrottaa muualta käytettäväksi. Suomen erillisrauhan onnistumisen edellytyksenä olisi kuitenkin Saksan voitto Neuvostoliitosta, koska muuten Suomea odottaisi bolshevisoiminen Baltian mallin mukaisesti. Suomelle vähiten vaarallinen vaihtoehto tällä hetkellä oli jatkaa sotaa Saksan rinnalla. Saksa ei vetäytyisi Leningradin luota siitä Suomen kanssa etukäteen neuvottelematta. Suomalaiset saattoivat luottaa myös Saksan Lapissa olevien joukkojen pysyvän paikoillaan ”niin kauan kuin Suomen taistelu kaippaa niiden täällä oloa”. Kaiken kukkuraksi Jodl lupasi Suomen armeijalle lisää asetoimituksia.²¹

Täysin ilman Hitlerin näpätystä koko

syksyn jatkuneesta erillisrauhakeskustelusta ei kuitenkaan päästy. Samaan aikaan kun Hitler Jodlin persoonassa antoi aseveljeyden auringon paistaa Mikkelissä, kirjoitti hän Rytille Suomen politiikkaa terävästi arvostelevan kirjeen. Hitler leimasi Suomen erillissotateesin kestävämmäksi. Suomen hallituksen hampaattomuus rauhanoppositiota kohtaan ja lehdistön Saksalle epäystävällinen kirjoittelu välittivät ulkomaille kuvaa heikosta ja sotaan väsyneestä Suomesta. Saksa ei tulisi sallimaan sitä, että joku sen liittolaisista (joihin Hitler siis näin laski Suomenkin) vaarantaisi yhteisen rintaman. Suomi oli vahvassa kohtalonyhteydessä Saksaan, jota se sai kiittää itsenäisyytensä säilymisestä. Pohjoismaisen yhteyden nimiin vannominen oli typerää, sillä nämä maat eivät Suomea pystyisi auttamaan. Kirjeen yhteys Linkomiehen haastatteluun oli selvä.²²

Hitler jatkoi Suomen poliittisen johdon arvostelua vielä Kivimäen vieraillessa hänen päämajassaan 26.10. Ribbentropin läsnäollessa hän korosti, että aluelajennuksia enemmän nyt taisteltiin ”rodullisesta ja biologisesta ylivallassa Euroopassa”, ja maalaili kauhukuvia ”slavilaisesta assimilaatiosta” ja pienten kansojen siirtämisestä Siperiaan. Vaara poistuisi vain Venäjän tuhoamisen myötä, ja siksi oli käsittämätöntä, että jotkut maat nyt halusivat irrottautua sodasta. Suomen kansaa ja sotilaita Hitler ei tahtonut epäillä, mutta maan johto oli ollut heikko. Se oli sallinut rauhankeskustelun jatkaa ja esiintynyt itsekin epäilyttävästi. ”Jos USA:n hallituksen jäsen puhuisi julkisesti erikoisrauhan tekemisestä Saksan kanssa, panisi Roosevelt hänet heti kiinni”, Hitler alleviivasi. Edes puolueettomissa maissa ei oltu niin hölläkätisiä kuin Suomessa. Jos Suomi voisi vapaasti solmia rauhan, saisi myös Saksa tehdä niin. Miltä Suomesta tuntuisi, jos Saksa nyt puolellaan taistelevista pienistä valtioista välittämättä neuvottelisi itselleen rauhan suursodassa? Saksa oli estänyt Venäjää nielaisemasta Suomea, ja siksi sillä oli oikeus vaatia lojaaliutta. Kriittikkinsä vastapainoksi Hitler heitti toiseen vaakakuppiin lupauksen olla vetäytymättä Leningradin rintamalta.²³

Mannerheim ja Kivimäki tulevat Hitleriä vastaan

Mannerheimille Jodlin Mikkelissä osoittama asenne oli suuri helpotus. Erfurthin mukaan Heinrichs oli kertonut marsalkan ”kyyneleet silmissä” todenneen, että myös Waldenin olisi siitä kuultava. Heinrichs itse totesi myöhemmin Mannerheim-elämäkerrassaan, että marsalkan saksalaisten aikeita koskevat pelot vaimenivat Jodlin vierailun jälkeen.²⁴ Keväällä Mannerheim oli vaatinut hallitusta sinnikkäästi torjumaan Ribbentropin yksityisyritteliäisyydeksi tulkitsemansa liittosopimusvaatimukset. Vaikka tälläkin kertaa tyytymättömyys Suomea kohtaan oli kanavoitunut ennen kaikkea Saksan ulkoministeriöön, Hitlerin kirje oli muuttanut tilanteen.

17. Ramsay T.M. Kivimäelle 18.9.1943. Ramsayn kokoelma, kansio 5, KA; Ramsayn katsaus hallituksen iltakoulussa 22.9.1943. Kansio Fb 110:5, UMA.

18. Puhelinkuunteluraportit Sally-Fleischer ja Vartia-US 16.9.1943. Edwin Linkomiehen kokoelma, kansio P3, KA; Svahnström 1944, 313; Ulkoministeriön sähköiset Berliinin-lähetystölle 9. ja 11.10.1943. Lähteneet sanomat / Berliinin-lähetystö, UMA; Lähettäjä Karl Schnurren sähkö nro 2904 Ribbentropille 15.10.1943. AA/St.S.F. 642/253976; Alpo Rusi (1982) *Lehdistönsuuri jatkosodassa*, Kokemäki, 285.

19. Berliinin-lähetystön sähkö ulkoministeriölle 16.9.1943. Saapuneet sanomat / Berliinin-lähetystö, UMA; Backe Steengrachtille 2.9.1943 ja Steengracht Backelle 25.9.1943. AA/St.S.F. 642/253863-5.

20. Berliinin-lähetystön sähkö ulkoministeriölle 14.10.1943. Saapuneet sanomat / Berliinin-lähetystö, UMA; Lähetystöneuvos E. Lundströmin puhelinsanoma Berliinistä 20.10.1943. Saapuneet sanomat / Berliinin-lähetystö, UMA.

21. Kenraali Erik Heinrichsin muistinpäätös 14.10.1943. Grensholm-kokoelma / Gustaf Mannerheim, mikrokortti VAY 5615, KA; Erik Heinrichs (1959) *Mannerheim Suomen kohtaloissa II. Suomen marsalkka*, Keuruu, 331–333.

22. Hitlerin kirje Rytille 14.10.1943 kokonaisuudessaan ks. Grensholm-kokoelma / Gustaf Mannerheim, mikrokortti VAY 5618, KA. Erfurthin päiväkirja 15.10. ja 23.10.1943, KA; Stig Jägerskiöld (1981) *Suomen marsalkka. Gustaf Mannerheim 1941–1944*, Keuruu, 426–428.

23. Berliinin-lähetystön sähkö ulkoministeriölle 28.10.1943. Saapuneet sanomat / Berliinin-lähetystö, UMA; Kivimäen raportti Berliinistä 30.10.1943. Suomen Berliinin-lähetystön raportit 1943–1944, UMA; T.M. Kivimäki (1965) *Suomalaisen politiikan muistelmät*, Porvoo, 260–263; Helmut Heiber (toim., 1962) *Hitlers Lagebesprechungen*, Stuttgart, 400–401.

24. Erfurthin päiväkirja 14.10.1943, KA; Heinrichs (1959) 336.

Mannerheim katsoi nyt tarpeelliseksi noudattaa vastavuoroista joustavuutta ja lepytellä Saksaa vaientamalla sille vahingollinen julkinen keskustelu, jota sekä Jodl että Hitler olivat paheksuneet. Hän järjesti 21.10. poliittisen johdon ”kurinpitopalaverin”, johon hän Waldenin lisäksi oli kutsunut julkisilla esiintymisillään Saksaa ärsyttäneistä poliitikoista nimekkäimmät, Linkomiehen ja Tannerin (Tanner oli esittänyt oman versionsa teemasta ”Suomella on vapaat kädet” puhuessaan Helsingin työväentalolla 24.9.1943), sekä eduskunnan puhemies Väinö Hakkilan. Viimeksi mainitun Mannerheim mitä ilmeisemmin toivoi sosialistien oikean laidan edustajana ryhtyvän eduskunnan suukapulaksi. Marsalkka korosti ulkopoliittisen varovaisuuden tärkeyttä ja tuomitsi väärään aikaan esitetyt erillisrauhavaatimukset. Rauhansasian jatkuva esillä pitäminen huononsi suhteita Saksaan, joka oli Suomen ainoa tuki. Sotilaspoliittisen kehityksen ollessa hämärän peitossa maan poliittisen johdon velvollisuutena oli ensi kädessä huolehtia puolustusvalmiuden ylläpitämisestä. Oli oltava kylmäverinen, odotettava ja ”pidettävä turpa kiinni”.²⁵

Myös Kivimäki otti Hitlerin moitesaarnan vakavasti ja kantoi kortensa kekoon tämän lepyttelemiseksi. Hän oli jo aiemmin varoitellut hallitusta siitä, että Hitlerin suuttaminen saattaisi hetkessä muuttaa Saksan ystävällisen suhtautumisen Suomeen. Siksi oli vältettävä arvostelemasta sellaisia asioita, joiden tiedettiin olevan diktaattorille arkoja. Tässä Kivimäki lienee tarkoittanut ennen muuta niitä lukuisia protesteja, joita Suomen lehdissä syksyllä 1943 julkaistiin Tanskan juutalaisten kohtelun johdosta. Saavuttuaan Helsinkiin marraskuun alussa hän luennoi sekä eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle että lehdistön edustajille ulkopoliittisen pidättyväisyyden merkityksestä. Saksa oli yhtä vahva kuin aiemminkin, ja ulkopolitiikan hoito lehtien palstoilla tulisi varmuudella johtamaan rangaistustoimenpiteisiin. Elintarvikkeiden saannissa ilmenneet vaikeudet osoittivat, että Saksankin kärsivällisyydellä oli rajansa.²⁶

Loppusyksyllä diplomatian sotilaallinen komponentti tuli yhä tärkeämmäksi. Man-

nerheim ohitti hallituksen ja määräsi omat emissaarinsa töihin pönkittääkseen kuvaa Suomen aseveliuskollisuudesta. Heinrichs, Talvela ja useat muut korkeat upseerit käyttivät hyväkseen kaikki tarjoutuneet tilaisuudet korostaakseen saksalaisille Suomen lojaaliutta. Painavimman puheenvuoron käytti Walden vakuuttaessaan 22.10. Dietlille ”uskollisinta aseveljeyttä”. Puheet erillisrauhasta eivät pitäneet paikkaansa, olihan ”hellittämätön taistelu Venäjää vastaan Suomen pitkäaikainen päämäärä”. Saksalaisetkin tiesivät Waldenin esittävän vain Mannerheimin hyväksymiä, yleensä vieläpä hänestä lähtöisinkin olleita mielipiteitä, ja siksi näille toteamuksille pantiin suuri paino niin AA:ssa kuin OKW:ssakin.²⁷

Hitler jyrää Ribbentropin

Hitlerin Rytille ja Kivimäelle ilmaisema närkästys oli kuitenkin ensi kädessä tarkoitus-hakuista poliittista peliä, jopa bluffia. Berliinin diplomaattipiireissä kauhutarinoita Hitlerin mielipuolisesta karjumisesta kuulut Kivimäki hämmästelikin tämän poikkeuksellisen rauhallista ja hillittyä esiintymistä, ja erityisesti sitä, että Hitler oli suostunut kuuntelemaan keskeytyksettä peräti puolen tunnin esitelmän demokratian vaatimuksista. Eri saksalaislähteistä saamiensa tietojen nojalla Kivimäki pitikin vierailuaan onnistuneena. Tulkinta oli oikea, sillä hänen lausuntonsa yhdessä Rytin kirjeen, jota Hitler oli Dietlille luonnehtinut ”höyhenpehmeäksi” (*flaumenweichen*)²⁸, kanssa riittivät käynnistämään kauppaneuvottelut. Neuvottelut päättyivät 18.11. siihen, että Suomi sai pyytämänsä määrät niin viljaa kuin muitakin elintarvikkeita. Näin Hitler oli kävellyt kylmästi kiristystoimien kannalla olleen ulkoministerinsä yli.²⁹

Tosiasiassa Hitler, toisin kuin Ribbentrop, ymmärsi suomalaisten huolen omasta asemastaan. Diktaattori piti Suomen erillisrauhakeskustelun voimistumisen ensisijaisena syynä Saksan Pohjoisen armeijaryhmän vaikeuksia Leningradin luona. Hän tajusi, että armeijaryhmän vetäytyminen Narvajoki-Peipsijärvi-linjalle saattaisi jopa laukaista Suomen sodasta irtautumisen ja eristää 20. Vuoristoarmeijan Euroopan pohjoiskolk-

kaan. Tukea käsityksilleen Hitleriltä ei puuttunut, sillä syyskuussa niin Dietl, Erfurth, Blücher ja OKW:n operatiivinen osastokin varoittivat vetäytymisen mahdollisesti hyvinkin radikaaleista seurauksista Suomessa. Toisaalta Hitler ei uskonut Neuvostoliiton olevan valmis tekemään rauhaa sellaisilla ehdoilla, jotka suomalaiset hyväksyisivät. Tämä oli pääteltävissä niistä tuloksista, joita loka-marraskuun Moskovan konferenssista oli tullut julkisuuteen. Vain hyvin ponnetonta vastarintaa amerikkalaisten taholta kohdaten varaulkoministeri Maksim Litvinov oli niputtanut Suomen yhteksi Saksan satelliittivaltiosta, joilta tultaisiin vaatimaan ehdotonta antautumista.³⁰ Liittosopimusta Saksan kanssa Suomi ei halunnut, mutta toisaalta sillä ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin jatkaa sotaa. Näissä oloissa rauhankeskustelun sormien läpi katsominen oli huomattavasti riskittömämpää kuin ulkopoliittiset kiristystoimet, jotka turhaan jännittäisivät jousen liian kireälle ja saattaisivat synnyttää itärintaman tilanteen vuoksi jo muutenkin varpaillaan olevassa Suomessa ennalta-arvaamattomia vastareaktioita.

Hitlerin päämajassa Suomen-politiikasta ei milloinkaan tullut samanlaista arvovaltakysymystä kuin Saksan ulkoministeriössä. Osasyynsä tässä lienee jo näiden kahden toimijan arkitodellisuuden erilaisuudessa; Wolfsschantzessa ratkottavana olleessa itärintaman mämmuttimaisessa ongelmavyyhdessä Suomi oli vain pieni sivujuonne, kun taas Ribbentropin virastolta uhkasivat sodan synnyttämässä diplomaattisessa eristyksessä loppua työt. Todellisesta vallasta pitkälti jo syrjäytyneellä ja turhamaisella Ribbentropilla oli aikaa yrittää kiillottaa laskevaa tähteään pohjoisen aseveljen kustannuksella. Hitlerille Suomi oli ennen kaikkea vain osa itärintaman sotilaallista kokonaisuutta. Lisäksi hänellä oli täysi syy olla kanssasotijaansa tyytyväinen, seisoihan se toisin kuin Saksan liittolaisista useimmat omilla jaloillaan ilman aktiivista sotilaallista tekehengitystä ja vieläpä täysin omasta tahdostaan. Liittoutuneiden universaali vaatimus ehdottomasta antautumisesta oli paras tae Suomen asevelilojaaliudesta. Maiden suhteiden ajaminen kriisiin diplomaattisel-

la painostuksella tai liittosopimusvaatimuksilla olisi näin suotuisien olosuhteiden valitessa ollut Saksan kannalta järjetöntä. Hitler oli ajattelussaan lähellä suosikkikenraalia Dietliä, joka lokakuussa vakuutteli Norjan valtakunnankomissaari Josef Terbovenille suomalaisten syvää venäläisvastaisuutta ja nykyisen hallituksen taistelutahtoa.³¹

Suomen horjuvan uskon palauttamiseksi Hitler oli jo syyskuun lopulla, ulkopoliittisen kriisin ollessa pahimmillaan, päättänyt, että Leningradin luota vetäydyttäisiin vain äärimmäisen pakon edessä. Päätös toimitettiin kenraali Paavo Talvelan kautta välittömästi myös Suomen päämajan tietoon. Suomen irtautumisen varalta annettu käsky numero 50 puolestaan osoitti, ettei Hitlerillä ollut aikomustakaan seurata Suomessa Italian mallia. Maan miehittämisen sijaan 20. Vuoristoarmeija sai käskyn käynnistää valmistelut pohjoiseen vetäytymiseksi ja Petsamon nikkeli-kaivosten suojaamiseksi.³²

25. Tannerin muistiinpanot 21.10.1943. Väinö Tannerin kokoelma, kansio 42, KA; Väinö Tanner (1952) *Suomen tie rauhaan 1943–1944*, Helsinki, 128–130; Heinrichs (1959) 333–335; Jägerskiöld (1981) 429.

26. Kivimäen "Hajatietoja XXXI" Berliinistä 7.10.1943. Saapuneet sanomat / Berliinin-lähetystö, UMA; T.M. Kivimäen muistikuva marraskuulta 1943. "Kronologinen yhteenveto Suomen ja Saksan välisten suhteiden kehittymisestä 1.6.1940–11.9.1944". T.M. Kivimäen kokoelma, kansio 2, KA.

27. Erfurthin päiväkirja 19, 23, ja 24.9. sekä 23.10.1943, KA; Blücherin päiväkirja 22.–23.10.1943, KA; Paavo Talvela (1977) *Sotilaan elämä II*, Jyväskylä, 296–297; Earl F. Ziemke (1960) *The German Northern Theater of Operations 1940–1945*, Washington D.C., 251.

28. Kivimäen muistelmateoksessa Hitlerin suuhun keskustelutilanteessa pantua määritelmää "höyhenenkevyt epistola", jota myöhemmin on viljalti siteerattu myös tutkimuksessa, ei löydy hänen raporteistaan tai sähköistään ulkoministeriölle. Onkin luultavaa, että hän on sen muistelmiinsa lisännyt tutustuttuaan Erfurthin päiväkirjamuistiinpanoihin. Käännös joka tapauksessa on epätarkka ja harhaanjohtava.

29. Lähettiläs Karl Schnurren muistio 27.10.1943. AA/St.S.F. 642/253996; Berliinin-lähetystön sähkö ulkoministeriölle 18.11.1943. Saapuneet sanomat / Berliinin-lähetystö, UMA; Ilkka Seppinen (1983) *Suomen ulkomaankaupan ehdot 1939–1944*, Tammissaari, 193–194.

30. Suomeen liittyvien kysymysten käsittelystä Moskovan konferenssissa ks. esim. Tuomo Polvinen (1979) *Barbatossasta Teheraniin. Suomi kansainvälisessä politiikassa I: 1941–1943*, Juva, 281–283.

31. Jägerskiöld (1981) 422.

32. Hitlerin ohje 17.9.1943. (1962) *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (KTB/OKW) 1943 II*,

AA:lle Hitlerin linjaukset tulivat yllätyksenä. Siviili- ja sotilastahojen Suomen-poliittikan vastakohtaisuus valkeni Ribbentropille vasta marraskuussa, kun Helsingissä neuvottelemassa ollut Schnurre hänelle asiasta sähkötti. Schnurre kertoi saaneensa tietää, että OKW oli ensin Jodlin Suomen-visiitin jälkeen toimittanut Suomen armeijalle 30 rynnäkkötykkiä ja nyt luvannut vielä liki 100 raskasta tykkiä lisää. Tässä tilanteessa AA:n yritykset pitää Suomi ruodussa taloudellisella painostuksella olivat taistelua tuulimyllyjä vastaan, ja Schnurre ehdottikin, että ministeriö luopuisi vilja- ja raaka-ainetoimituksia koskevasta negatiivisesta asenteestaan. Ribbentrop määräsi AA:n talouspoliittisen osaston Pohjoismaiden jaoksen päällikön Emil Wiehlin selvittämään, miksi OKW tietoisesti vei AA:n politiikalta pohjan avokätisyydellään. OKW vastasi noudattaneensa pidättyväistä linjaa aina Jodlin Suomen-vierailuun asti. Tämän jälkeen siitä oli Hitlerin määräyksestä luovuttu.³³

Hitlerin päämaja jyräsi Suomelle antamillaan lupauksilla AA:n painostuslinjan totaalisesti: Leningradin luota ei vetäydytä, liitosopimusta ei vaadita, ase- ja elintarviketoimituksia ei supisteta. Ribbentrop yritti vielä marraskuussa painostaa Suomea liitosopimukseen, mutta ajatus oli kuolleena syntynyt. Suomen hallitus vastasi aloitteen jo tutuksi käyneellä viivytelyllä ja kiertelyllä, eikä Ribbentropilla lopulta ollut muuta vaihtoehtoa kuin antaa asian olla. Hitler oli sallivuudellaan vetänyt maton ulkoministerinsä jalkojen alta. AA jatkoi Suomen erillisrauhakeskustelun kovasanaista arvostelua, mutta mitään todellista selkänöjää sillä ei uhkauksilleen ollut. Kivimäen, Ramsayn ja hallituksen sinänsä ikävä rooli Ribbentropin raivon ukkosenjohdattimena oli lopulta melko harmiton.

Toisin kuin monissa muissa maissa Saksan ulkoministeriön ei Suomessa armeijaa lukuun ottamatta tarvinnut kilpailla vaikutusvallasta muiden Kolmannen valtakunnan toimijoiden kanssa. SS, natsipuolue, Gestapo tai turvallisuuspalvelu eivät missään vaiheessa saavuttaneet täällä kunnon jalansijaa. AA:n aseman perusongelma, sen ja natsijohdon välillä vallinnut krooninen luotta-

muspula, näkyi silti myös täällä. Hitler ja muut johtavat natsit eivät uskoneet konservatiivisten karriääridiplomaattien täydestä sydämestään kannattavan kansallissosialismia. Sotatila ja Ribbentropin Hitlerin luona nauttiman arvonannon romahtaminen olivat vieneet AA:n pysyvästi poliittisen vaikutusvallan sivuraiteille. Muu natsijohto piti ”sampanjakauppiasta” hienostelijana, opportunistina ja ulkopuolisena. ”Nimensä hän on saanut ostamalla, rahansa naimakaupalla ja virkansa keinottelemalla”, totesi Ribbentropista propagandaministeri Joseph Goebbels. Marsalkka Hermann Göring puolestaan kuvaili Ribbentropia Hitlerin näkemyksiä kaiun lailla toistelevaksi ”Saksan ensimmäiseksi papukajaksi”, eikä diktaattori itsekään ollut tyytymättömyyttään salaillut. Erfurth saikin Jodlilta kuulla, että tehtäväänsä epäpäteväksi todettu Ribbentrop pysyi virassaan vain, koska Hitleriä miellyttävää seuraajaa ei ollut löydettävissä.³⁴ Hitler oli tottunut toimimaan itse omana ulkoministerinä. Ankkuroimalla Suomeen kohdistetun painostuksen omaan arvovaltaansa Ribbentrop siis lähinnä varmisti sen jäämisen tuloksettomaksi.

Frankfurt, 1111; Wehrmachtführungsstabin muistio 20.9.1943. (1962) *KTB/OKW 1943 II*, 1123; Hitlerin ohje N:o 50. Walther Hubach (toim.), 1962) *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939–1945*. Frankfurt, 231–32; Waldemar Erfurth (1951) *Suomi sodan myrskyssä 1941–1944*. Porvoo, 137; Ziemke (1960) 248–251.

33. Schnurren sähke nro 2316 Ribbentropille 8.11.1943. AA/St.S.F. 642/254022-4 (kotelo 105, KA); Ribbentropin ministeritoimiston lähetystöneuvos Horst Brenner Wiehlille 9.11.1943. AA/St.S.F. 642/254021; Wiehlin muistio nro 138 13.11.1943 AA; Ribbentropin ministeritoimiston Brenner Wiehlille 9.11.1943, AA; Wiehlin muistio nro 138 Ribbentropille 13.11.1943. AA/St.S.F. 642/254033.

34. Hans-Adolf Jacobsen (1999) 'The Structure of Nazi Foreign Policy 1933–1945' teoksessa Christian Leitz (toim.) *The Third Reich*, Cornwall, 59–60, 65; Hans-Jürgen Döscher (1987) *Das Auswärtige Amt im Dritten Reich*, Berlin, 158. Rudolf Semmler (1947) *Goebbels – The Man next to Hitler*, London, 18; Paul Schwarz (1943) *This Man Ribbentrop*, New York, 27; Max Domarus (1973) *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945 II*, Leonberg, 1715; Henry Picker (toim.), 1951) *Hitler's Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*, Bonn, 91–92; Ernst von Weizsäcker (1950) *Erinnerungen*, Augsburg, 347; Erfurthin päiväkirja 15.10.1943, KA.

Linkomiehen haastattelusta spontaanisti käynnistynyt ulkopoliittinen prosessi osoitautui Suomen kannalta onnelliseksi. Haastattelun avulla oli samalla saatu sekä hallituksen rauhantahto ja sympatioiden todellinen suunta julkisesti manifestoitua että selvitettyä ulkopoliittinen liikkumavara suhteessa Saksaan. Nyt ja aiemmin keväällä saatujen kokemusten perusteella Suomen johto tiesi, että niin kauan kuin Saksan tyytymättömyys keskittyi pelkästään Ribbentropin johtamaan *Auswärtiges Amtiin*, se oli Suomen kannalta suhteellisen vaaratonta. Tärkeimmäksi ulkopoliittiseksi areenaksi

osoittautui vuosien 1940–41 tapaan sotilaslinja, ja niin kauan suhteet siellä olivat kunnossa, ei hätää ollut. Kotimaisessa tutkimuksessa on erillissotateesin onnistuneen ylläpitämisen suurimpana syynä yleensä nähty se oveluus ja periksiantamattomuus, jolla diplomaattista viivytystaistelua Saksaa vastaan käytiin. Kuitenkin vähintään yhtä tärkeää oli, ettei Hitler katsonut Saksalle olevan mitään hyötyä erillissotateesin murskamisesta. Mikäli hän olisi sitä päättänyt toissaan yrittää, tilanne olisi muodostunut Suomelle äärimmäisen vaikeaksi.

SATU LIDMAN

Häpeän merkityksestä ja hyödyntämisestä rangaistuksissa

Filosofian maisteri Satu Lidman pohtii artikkelissaan oikeuden kehitystä ja häpeän käyttämistä rangaistuksissa keskiajan ja uuden ajan alun saksalaisessa kaupunkiyhteisössä.

■ Vuonna 1532 ilmestyi Regensburgin valtiopäivien yhteydessä Kaarle V:n nimeä kantava lakikokoelma *Constitutio Criminalis Carolina*. Se oli sisällöltään lähestulkoon samanlainen, kuin vuonna 1507 ensi kerran painettu *Constitutio Criminalis Bambergensis*. Tämä oli paikallinen lakikokoelma, mutta Carolina oli tarkoitettu valtakunnalliseksi. Carolinan keskeinen ajatus oli, että lait tehdään rakkaudesta oikeudenmukaisuuteen ja rangaistukset pannaan täytäntöön yleiseksi hyödyksi ("Auss liebe der gerechtigkeit, vmb gemeines nutz willen").¹

Tästä alkoi saksalaisen oikeushistorian hidas kehitys kohti nykyistä oikeudenmukaisuuden ihannetta. Keskiajalla ja Carolinan ilmestymisen aikoihin, sekä vielä useampana uuden ajan vuosisatana asiat olivat kuitenkin toisin kuin tuon yllä mainitun "moton" perusteella voisi kuvitella. Rikollisen rankaiseminen kajoamalla tämän kunniaan oli tehokas ja käytetty keino.

Tutustumme seuraavassa saksalaisen häpeäkulttuurin juuriin ja todellisuuteen saksalaisessa kaupunkiyhteisössä.

Oikeuden filosofiasta ja käytännöstä

Varhaisten saksalaisten eli germaanien maailma oli demonis-maaginen. Oikeus, oikeudenmukaisuus ja jumalallisuus käsitettiin kokonaisuudeksi, joten laitkaan eivät olleet germaaneille ihmisen luomia normeja. Luonnonvoimilla ja -ilmiöillä oli henki ja niiden kanssa oli elettävä sovinnossa tai sovitettava rikkomukset riiteillä, joissa symboleilla oli tärkeä tehtävä. Tällaisia symboleita ja uskomuksia siirtyi runsaasti myös keskiajan saksalaisille. Perustavanlaatuisia germaanien oikeusajattelussa oli käsitys, jonka mukaan yhden henkilön tekemä rikollinen eli jumalien järjestyksen vastainen teko, uhkasi koko yhteisön hyvinvointia.² Rankaisemisessa ei siis ollut kyse lakia rikoneen henkilökohtaisesta hyvitysteosta, vaan uhrijuhlasta, jolla yhteisö puhdistui pahasta. Nämä näkemykset elivät vahvoina vielä kristilliselläkin ajalla.³ Viihdeteol-

1. Olen käyttänyt ko. teoksesta seuraavaa versiota: J. Kohler & Willy Scheel (toim.) (1900) *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl des V. Constitutio Criminalis Carolina*, Halle: Waisenhaus.

2. Horst Fuhrmann (1987) *Einladung ins Mittelalter*, München: Beck, 15–16, 200, Arno Borst (1983) *Lebensformen im Mittelalter*, Frankfurt am Main: Ullstein, 332 ja Wolfgang Schild (1980c) "Geschichte des Strafrechtes und Strafverfahrens", teoksessa Ch. Hinkeldey (toim.) (1980) *Strafjustiz in alter Zeit, Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber*, Heilsbronn: Schulist, 40–41, 46–47.

3. Richard van Dülmen (1988) *Theater des Schreckens, Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*, München: Beck, 10 ja Roper (1993) 34.

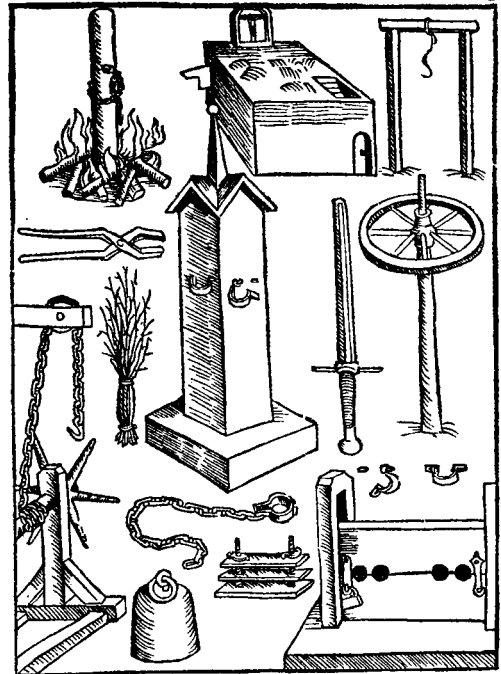
lisuuden antama kuva teloituksista ja rangaistuksista suurten massojen groteskina karnevaalina ei, yllättävää kyllä, liene juurikaan liioiteltu.

Suurin osa keskiajalla harjoitetusta oikeudesta oli ns. tapaoikeutta. Se oli perittyä ja suullista tietoa, joka perustui pikemmin ikivanhoihin viisauksiin ja sananlaskuihin kuin kirjoitettuun lakiin. Varhaisimmat kirjalliseen muotoon kootut lait Saksassa olivat 400-luvulla muistiin kirjattuja roomalaislakeja. Ensimmäinen merkittävä saksalaisperäinen lakiteksti syntyi vasta 1200-luvulla (*Sachsenspiegel*).⁴ Varhaiskeskiajan Euroopassa ei vielä ollut oikeuden asiantuntijoita, vaan koko juridinen ammattikunta, niin kirkollisessa kuin maallisessakin mielessä, kehittyi vasta 1100- ja 1200-luvulla.⁵ Lakien kirjoittaminen oli vielä pitkään suurimmaksi osaksi roomalaisen oikeuden ja omien tapojen yhteen sovittamista ja omille käsitteille kääntämistä.⁶

Kun juridinen ammattikunta syntyi alettiin koulutetuilta tuomareilta vaatia viran edellyttämiä ominaisuuksia, kuten kunniallisuutta. Jos kaupungin virkamies, jollainen tuomari oli, menetti kunniansa oli virkakain mennyttä. Tuomari ei saanut olla myöskään väärän valan vantoja, kerettiläinen tai juutalainen, eikä sokea, mykkä tai mielenvikainen.⁷ Keskiajan maailmankatsomuksesta käsin on selvää, ettei tuomarin virassa voinut toimia kunniaton tai esimerkiksi uskonnolliseen vähemmistöön kuuluva henkilö. Oikeuslaitoksen palvelukseen saattoi kuitenkin ajautua hyvinkin ahneita ja ensisijaisesti omaa etuaan tavoittelevia, jopa sadistisia ihmisiä. Ihanne oikeudenmukaisesta tuomarista, siinä muodossa kuin mekin sen ymmärrämme, alkoi hahmottua vasta uudelle ajalle tultaessa ja ihanteen syntymisestä oli vielä pitkä matka käytäntöön.

Germaaniaikana ja keskiajan alussa oikeutta käytiin yleisesti kunnioitetuilla paikoilla ja vain tiettyinä päivinä vuodessa. Tällaisia paikkoja olivat esimerkiksi suurten puiden alustat, suuret kivet ja vesistöt. Paikalle saapuivat silloin ne, joilla oli oikeudellisia huolia tai syytöksiä. Oikeudenkäyntien lisääntyessä sydänkeskiajalla siirryttiin sisätiloihin. Myöhäiskeskiajalla oikeu-

Bambergische Halsgerichtsordnung

1. (1507.)

Rangaistusvälineitä Constitutio Criminalis Bambergensiksen alkulehdiltä. 1500-luvun alun puupiiirros teoksessa Kohler & Scheel (toim.), Die Bambergische Halsgerichtsordnung, Halle (1902).

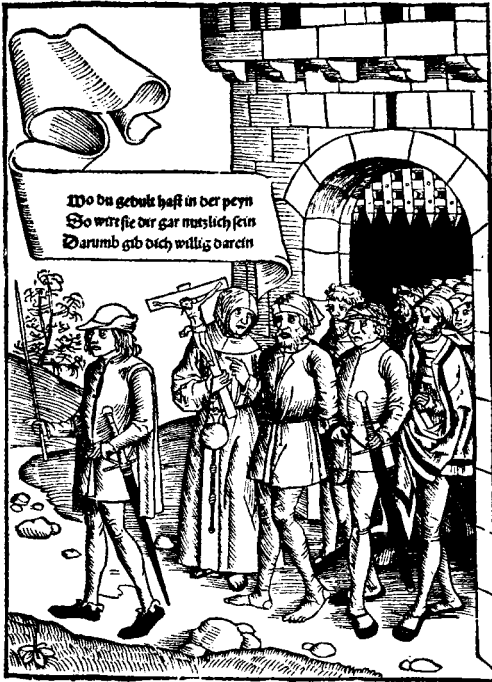
denkäynneistä tuli salaisia. Tämä oli tuloksena oikeuden tieteellistymisestä, joka teki sen kansalle vieraaksi. Oikeutta hoitivat yhä enemmän oppineet juristit ja maallikot jäivät istunnoista pois. Tämän vuoksi julkisuus ei ollut enää tarkoituksenmukaista. Lait, joita noudatettiin olivat yhä useammin kirjal-

4. Friedrich Merzbach (1980) "Geschichte der deutschen Gesetzgebung", teoksessa Ch. Hinkeldey (toim.) (1980) *Strafjustiz in alter Zeit, Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber*, Heilsbronn: Schulist, 7–11 ja Hermann Conrad (1962) *Deutsche Rechtsgeschichte I*, Karlsruhe: Müller, 345.

5. Fuhrmann (1987) 254.

6. Merzbach (1980) 12.

7. Klaus Schreiner & Gerd Schwerhoff (1995) *Verletzte Ehre; Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit, Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und frühen Neuzeit*, Köln: Böhlau, 111–112 ja F. Heinemann (1900) *Richter und Rechtspflege in der deutschen Vergangenheit*, Leipzig, 11.

Kirkonmies opastaa kuolemaan tuomittua rikollista kestämään ruumiilliset tuskat sielun pelastuksen vuoksi. 1500-luvun alun puupiirros teoksessa Kohler & Scheel (toim.), *Die Bambergische Halsgerichtsordnung, Halle (1902)*.

lisessa muodossa ja myös oikeusprosessin kulun kirjasi kirjuri tarkoin muistiin.⁸

Myöhäiskeskiajalla rikollisuus lisääntyi ennen näkemättömästi. Se johtui kauppareittien ja liikkuvuuden kasvusta ja erilaisien yhteiskunnallisten kriisien aiheuttamasta suurempien massojen liikkumisesta, joka hokutteli ryöväreitä ja keinottelijoita. Tämä oli kaupalle ja kaupungeille vakava uhka mutta rangaistusjärjestelmän kehittymiselle piristysruiske. Lisääntyvän levottomuuden ja rikollisuuden myötä lain valvominen ja rikoksien rankaiseminen alkoi kuninkaan sijasta vakiintua kaupunkien raatien käsiin. Ne saivat valtuudet hoitaa rikosasioita suoraan keisarilta.⁹

Oikeuskäytäntö oli Saksan alueella koko keskiajan äärimmäisen sekavaa, sillä käytössä oli runsaasti erilaisia oikeusjärjestelmiä. Oli hovioikeus, maallikko-oikeus ja ritarioikeus, sekä kuninkaiden, kreivien, herttuoiden ja maaherrojen harjoittamat oikeu-

det, puhumattakaan niistä monista yksittäisistä lakitekstikokoelmista, joita oli vuosisatojen aikana kirjoitettu, uudistettu ja levitetty. Jokainen pienikin yhteisö oli kehittännyt itselleen oman rangaistusjärjestelmän ja kirjallisia lakeja tulkittiin vapaasti alueellisten traditioiden mukaan.¹⁰ Poliittisen sekavuuden ja vahvojen paikallisten traditioiden takia ei vielä muodostunut yhtenäistä, koko valtakunnan kattavaa lakijärjestelmää.¹¹ Ensimmäinen yritys tähän suuntaan oli vuonna 1532 ilmestynyt *Constitutio Criminalis Carolina*. Siitä voidaan laskea Saksan keskiajan loppuminen ja uuden ajan alku oikeudellisessa mielessä. Kuitenkin Carolinan keinot ja periaatteet noudattivat pitkälti totuttua keskiaikaista mallia.

Tunnustus sielun ja rangaistus yhteisön hyväksi

Lainrikkoja nähtiin keskiajalla syntisäkkinä, joka Jumalan ja Saatanan välisessä taistelussa oli ottanut väärän puolen. Rankaiseminen oli voitto Jumalan joukoille ja se oli aina sitä suloisempi kun saatiin tunnustus, sillä silloin erehtynyt sieluparka voitiin katsoa pelastetuksi. Koska yhden henkilön tekemä rikos saattoi vaarantaa muidenkin hyvinvoinnin, ei oikeus tähännyt ensisijaisesti syytetyn parantumiseen rikollisista taipumuksistaan, vaan oikeustilan palauttamiseen ennalleen rangaistuksen kautta. Tunnustaessaan rikoksensa syytetty sanoutui irti Perkeleestä ja korjasi näin aiheuttamansa särön yhteisön harmoniassa. Rankaisemisen toivottiin lepyttävän Jumalan ja estävän hänen vihansa, joka ilmeni katovuosien ja tautien muodossa. Oli tärkeää, että rangaistus vastasi julmuudessaan ja ominaisuuksiltaan tehtyä rikosta. Näin ne ikään kuin neutralisoivat toisensa ja yhteisön elämä saattoi jatkua. Ennen tuomion täytäntöönpanoa tuomitun tuli lausua tunnustuksensa ja langes-tettu tuomion ääneen, sillä kidutuksessa tai muuten kuulustelujen tuloksena saatu tunnustus oli laillisesti pätevä vasta, kun syytetty oli sen itse julkisesti toistanut.¹²

Rangaistuksen asianmukainen täytäntöönpaneminen kiinnosti rikoksen yhteisöllisten vaikutuksien vuoksi jokaista kaupungin asukasta, mikä osaltaan selittää rangaistuksien

luonnetta kansanjuhлина. Varsinkin teloitusten kohdalla tuntuu olleen kyse vahvasta uskonnollisesta kokemuksesta, jossa pelastus ja kadotus havainnollistuivat katsojien silmien edessä. Riippumatta rikoksen vakavuudesta syytetty sai osallistua oikeusprosessiin vasta sen loppuvaiheessa. Hän ei saanut tietää ilmiantajiensa nimiä eikä puolustautua. Tuomari sen sijaan sai ottaa vastaan nimettäviä ilmiantoja, salata jutun luonteen syytetyltä ja kuulustella harhaanjohtavasti. Hän oli se, joka edusti totuutta, ei syytetty.¹³ Syyllisyyden osoittamiseksi ei keskiajan näkemysten mukaan tarvittu tietoja muusta kuin rikoksesta itsestään. Kuulustelujen keskipisteenä oli rikoksen rekonstruktio, eivätkä tekijän taustat, persoona, elämä ja motiivi kiinnostaneet tuomaria.¹⁴ Lieventävänä tekijänä saattoi kuitenkin toimia esimerkiksi varkauden kohdalla todellinen tarve, kuten nälkä tai aviorikoksen kohdalla puolison kykenemättömyys aviovelvollisuuksiin. Näin kuitenkin yleensä vain silloin, kun tuomari oli halukas asianomaista kuuntelemaan. Siihen hänet pakotti vain hänen oma oikeudenmukaisuuden tuntonsa.

Oikeudenkäynti tähtäsi tunnustukseen ja sen saamiseksi käytettiin kahta keinoa: syytetyä valaa ja kidutuskuulustelua. Prosessi jakaantui viranomaisten salaiseen tutkimukseen ja syytetyä rituaaliseen tunnustukseen, sekä rangaistuksen täytäntöön panemiseen.¹⁵ Kidutus valtion ja kirkon hyväksymänä oikeuskeinona mahdollisti oikeudenpalvelijoiden henkilökohtaisten sadististen tai kostonhaluisten mieltymysten toteuttamisen. Se ei kuitenkaan ollut rangaistus vaan kuulustelumenetelmä. Yleisesti noudatettiin kolmea vaihetta. Ensimmäinen otettiin instrumentit esille ja näytettiin ne syytetylle. Usein tämä johti toivottuun lopputulokseen eli tunnustukseen. Mikäli syytetty edelleen vaikenä tai väitti vastaan, siirryttiin vaiheeseen kaksi, joka oli alasti riisuminen ja kidutuslaitteisiin, seinään tai paluun kiinnittäminen. Alastomuuden häpeällisyys ja tilanteen uhkaavuus toimivat yleensä tehokkaasti. Jos syytetty ei tästä huolimatta tunnustanut, siirryttiin varsinaiseen kidutukseen eli fyysisen tuskan tuottamiseen.¹⁶

*Mies julkisesti jalkapuussa ihmisten pilkattavana. Vieressä häpeäpaalu. Puupiiirros vuodelta 1538 teoksessa Wolfgang Schild, *Alte Gerichtsbarkeit. Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung*, München (1980).*

Näyttää siltä, että kidutus suuntautui lähinnä sosiaalisesti heikompien yhteiskuntakerrosten jäseniin, joilla ei ollut mahdollisuutta päästä tilanteesta suhteilla tai maksamalla. Vanhojen perinteiden mukaan nuoret,

8. Schild (1980c) 82, Wolfgang Schild (1980a) *Alte Gerichtsbarkeit, vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung*, München: Callwey, 125–132 ja Heinemann (1900) 15–16, 59–60.

9. Schild (1980a) 91, Dülmen (1988) 180, Gerd Schwerhoff (1991) *Köln im Kreuzverhör, Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt*, Bonn: Bouvier, 49–50 ja Conrad (1962) 332–334.

10. Schild (1980c) 83, Conrad (1962) 346–347 ja Hans Fehr (1962) *Deutsche Rechtsgeschichte*, Berlin: De Gruyter, 158.

11. Eberhard Schmidt (1983) *Einführung in die Geschichte der Deutschen Strafrechtspflege*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 60–61.

12. Wolfgang Schild (1980b) "Strafrecht als Phänomen der Geistesgeschichte", teoksessa Ch. Hinckeldey (toim.) (1980) *Strafjustiz in alter Zeit, Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber*, Heilsbronn: Schulist, 35–36 ja Dülmen (1988) 8, 23–24.

13. Michel Foucault (1980) *Tarkkailla ja rangaista*, Helsinki: Otava, 44–46.

14. Heinemann (1900) 8 ja Dülmen (1988) 25.

15. Foucault (1980) 48–50.

16. Dülmen (1988) 29–33 ja Schmidt (1983) 95.

raskaana olevat, vanhukset ja hullut kuitenkin säästettiin.

Mielikuvamme kidutuskuulustelusta perustuu usein elokuvaan ja romaanikirjallisuuteen, jossa puolihullut pyövelit toimittavat tehtäväänsä täysin mielivaltaisesti. Huolimatta tunnustuksen saamisen tärkeydestä kidutuskuulustelu oli kuitenkin sääntöjen sitoma menettely, jonka suorittivat siihen vihkiytyneet asiantuntijat. Heidän ammattitaitonsa vuoksi kuulusteltava voitiin pitää hengissä, vaikka hän joutuikin kohtaamaan suurta ruumiillista tuskaa. Mikäli kuulustelut kestivät pitkään pyövelin oli välillä hoidettava syntyneet vammat, jottei uhri olisi menehtynyt. Vaikka kidutusta yleisesti käytettiin, se oli aikalaisista myös epäilyttävä keino. Ajateltiin, että heikkohermoinen saattoi siinä tunnustaa tekemättömiäkin tekoja, kun taas lujatahtoinen pysyi vaiti, vaikka olisikin syyllinen. Sääntönä oli, että kidutuksen tunnustuksetta kestänyt päästettiin vapaaksi ja syytökset raukesivat. Tällöin joutui tuomarin ammattitaito kuitenkin huonoon valoon, kuten myös silloin jos kidutettu kuoli vammoihinsa.¹⁷

Kidutus oikeudellisina keinona tuntuu meistä julmalta ja järjettömältä ajatukselta. On kuitenkin yritettävä nähdä asia keskiaikaisen maailmankuvan kannalta. Mitä merkitsevät maallisen ruumiin tuskat, jos niiden avulla voidaan pelastaa ikuinen sielu... Uskonnollisen oikeutuksensa ruumiillinen kärsimys sai myös näkemyksestä, jonka mukaan Jumala laskee maanpäälliset tuskat tuonpuoleista piinaa lieventävinä. Lisäksi usko siihen, että rikoksesta syytetty ansaitsee jo sinällään jonkin rangaistuksen istui lujassa. Viattoman ei uskottu voivan joutua edes epäilyn kohteeksi.¹⁸ Tällainen ajattelu sotii vahvasti nykyistä oikeudenmukaisuuden käsitettä vastaan. Toisaalta, kovin helposti saattaa nykypäivänäkin ihminen leimautua rikolliseksi, ennen kuin minkäänlaisia todisteita on tuotu esiin. Meidän lakijärjestelmämme pitää kuitenkin huolen syytteen todistamisesta oikeaksi tai vääräksi.

Millaiset sitten olivat ne ulkoiset puitteet, joiden parissa yllä kuvattu oikeusjärjestelmä toimi? Usein kuvaillaan, miten keskiajan kaupunkia lähestyttäessä muurien ulkopuo-

lella sijaitsevat hirsipuut ja teloituspaikalle kuivuneet ruumiit toivottivat matkalaiset tervetulleiksi. Schultzin kuvaus asiasta ei ole tuoreimpia, mutta täysin ristiriidaton nykyisen tutkimuksen kanssa: ”Irti leikatut päät irvistelivät pylvään nokissa ja korkeiden tankojen varaan pystytettyjen teilauspyörrien päälle oli kiinnitetty se, mitä tuomittujen ruumiista vielä oli jäljellä. Tämä näkymä ja haju, joka kohtasi kaupunkiin tulijaa, olisi meidän aikamme näkökulmasta sietämätön ja vastenmielinen, mutta silloin se oli luonnollista. Mikäli odotettiin arvokkaita vieraita saatettiin ruumiit siivota pois, mutta päät jäivät yleensä nököttämään kaupungin torneihin lahotakseen sieltä ajan myötä itseksensä pois.”¹⁹

Näytteille jätettyjen rikollisten jäänteiden tarkoituksena oli rauhoittaa kunnan kansalaisia ja kertoa laittomuuksia harkitseville siitä, mikä olisi seurauksena tällaisista puuhista. Hirsipuu ja teilauspyörät sijaitsivat yleensä porttien ulkopuolella näkyvällä paikalla. Hukuttaminen ja roviolla polttaminen tapahtuivat useimmiten myös muurien ulkopuolella mm. veden sijainnin ja palaneen hajun takia. Ruumiilliset rangaistukset ja häpeärangaistukset suoritettiin torilla, raatihuoneen edessä tai muulla näkyvällä paikalla. Teloittaminen miekalla tai kirveellä tapahtui yleensä myös muurien sisäpuolella olevalla rangaistuskorokkeella.²⁰ Vähäpätöisempiä lainrikkooja saatettiin pitää jalkapuussa odottamassa oikeudenkäyntiä, mutta vaarallisempia rikollisia säilytettiin raatihuoneen kellarissa sijaitsevista vankikopeissa kuulusteluja varten. Siellä toteutettiin myös kidutus, joten ne olivat teloituspaiikkojen lailla pelon ja tuskan symboleita. Vankilat olivat synkkiä ja pimeitä loukkoja, joista huudot ja valitukset eivät kuuluneet ja joissa seiniin kahlitut vangit olivat pyövelin lisäksi myös rottien ja syöpäläisten armoilla. Varsinainen vapausrangaistus kuuluu kuitenkin vasta myöhempien aikojen käytäntöihin.²¹

Keskiaikaisen rangaistusjärjestelmässä julkisuus oli merkittävä piirre. Yleensä se auttoi esivaltaa toimenpiteiden oikeuttamisessa, sillä väkijoukko halusi näytelmänsä. Rangaistuksen toteuttaminen kansan nähdessä saattoi joskus myös muuttaa väkijouk-

kojen rikollista kohtaan tuntemaan säälin ja pelon epäilyksi oikeuslaitosta kohtaan. Etenkin jos pyöveli epäonnistui teloituksessa tai muun rangaistuksen toteuttamisessa ja joutui yrittämään uudelleen tuottaen näin tuomitulle ylimääräistä kärsimystä, saattoi kansanjoukko raivostua ja alkaa heitellä pyöveliä kivillä. Saatettiinpa vaatia tämän rankaisemistakin ja tuomitun armahtamista. Joissakin tapauksissa tuli tuomitusta kansan silmissä esivaltaa vastaan taisteleva sankari. Hän saattoi jopa päästä karkaamaan syntyneen sekasorron takia. Tällaisissa tapauksissa oli oikeuslaitoksella ja ylimystöllä suuri vaara joutua naurunalaiseksi ja epäuskottavaksi ja kapinan siemen saattoi alkaa itää.²²

Häpeä ja kunnia myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa

Kunniasta tulee meille usein ensimmäisenä mieleen keskiajan ritari-ihanne ja aate-lisen kunnian käsite. Tässä yhteydessä on kuitenkin kyse muusta. Nykyisin historia-tieteilijät pitävät kunniaa arvona, joka määrittää kaikkia historiallisia säätyjä, ei vain aatelia tai yläluokkaa. Kunnia on jotakin, joka kertoo yksilön paikan yhteisössä. Sak-salainen kantasana *ēra* ja latinan vastaava *honor* ovat alusta alkaen merkinneet ni-menomaan sosiaalista, ei subjektiivista kun-niaa. Koska kunnia koettiin osaksi yhteisöl-listä kelpoisuutta, saattoi sen menetys tai tahraaminen horjuttaa tai tuhota saavutetun tai luontaisen aseman yhteisössä. Kunniaa ei keskiajalla ja uuden ajan alussa pidäkään nähdä yksilön sisäisenä olemuksena, vaan pikemminkin kuin pääsylippuna tai kulkulupana hänen sosiaalisessa ympäristös-sään.²³ Tästä seuraa kääntäen väistämättä se, ettei ilman kunniaa, eli häpeässä, voinut elää normaalia sosiaalista elämää. Kunnian merkityksen voi tiivistää kolmeen sanaan: mahdollisuus hyvään elämään.

Kaupunkiympäristö on kunnian ja hä-peän tutkimiselle ihanteellinen, sillä molemmat aktualisoituvat julkisuudessa, jota elämä kaupungissa tarjosi tietenkin runsain mitoin. Käsitteenä kunnia liittyi läheisesti järjestykseen yhteiskunnassa. Niinpä sen kääntöpuolella häpeälläkin oli aivan erityi-

nen merkityksensä. Häpeä liittyi vaaraan ja epäjärjestykseen, sillä sitä esiintyi rikollisuu-den yhteydessä. Se aiheutti pelkoa ja kaa-osta ja edusti ei-toivottua muutosta yhteis-ön arjessa.²⁴ Häpeä vahingoitti ja vaikeutti niin ikään yksilön elämää oleellisella tavalla. Sen vuoksi sitä saatettiin tehokkaasti hyö-dyntää myös rangaistusjärjestelmässä.

Mitä korkeampi oli vanhempien sääty ja asema, sitä enemmän oli heidän jälkeläisil-lään kunniaa. Jokaisella oli siis synnyntäi-nen kunniansa ja se, että nämä saattoivat olla hyvinkin erilaiset, oli Jumalan luomaa periaatteellista epätasa-arvoa, johon ihmis-ten tuli tyytyä.²⁵ Käsityksen mukaan henki-lön kunnian määrä saattoi kuitenkin myös lisääntyä esimerkiksi suotuisilla naimakau-poilla. Toisaalta se saattoi avioliiton kautta myös vähentyä, sillä murhaajan tai muun kunniantoman nainut kunniallinen nainen menetti kunniansa ja sitä kautta yhteyden sukuunsa ja perheeseensä. Kunnia vähen-tyi myös pilkan kohteeksi jouduttaessa tai häpeällisten tekojen, kuten rikoksen seu-rauksena.²⁶ Kunnia ja häpeä olivat siis jo-kaisessa ihmisessä ja niiden määrä vaihteli syntyperän ja elämän varrella sattuneiden hyvien tai huonojen käänteiden mukaan. Toisen lisääntyminen aiheutti toisen vähen-

17. Dülmen (1988) 33 ja Foucault (1980) 48–50.

18. Foucault (1980) 51–55.

19. Alwin Schultz (1892) *Deutsches Leben im XIV und XV Jahrhundert*, Wien, 12.

20. Dülmen (1988) 98, Hartmut Boockmann (1986) *Die Stadt im späten Mittelalter*, München: Beck, 11–12 ja Schultz (1892) 32–34.

21. Dülmen (1988) 20–21.

22. Gerd Schwerhoff (1993) „Verordnete Schande? Spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Ehrenstrafen zwischen Rechtsakt sozialer Sanktion”, teoksessa Andreas Blauert & Gerd Schwerhoff (toim.) (1993) *Mit Waffen der Justiz; zur Kriminalitätsgeschichte des spä-ten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 173, Foucault (1980) 62–71, Schultz (1892) 30–31, Dülmen (1988) 96–97, 151, 161 ja Schwerhoff (1991) 166.

23. Schreiner & Schwerhoff (1995) 5–10.

24. Martin Dinges (1989) „Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte”, *Zeitschrift für historische Forschung* 16, 1–2, 22.

25. Schild (1980c) 86 ja Schreiner & Schwerhoff (1995) 166.

26. Schreiner & Schwerhoff (1995) 142 ja Borst (1983) 583.

tymisen ja toisinpäin. Kun kunnia katosi, täytti häpeä sen jättämän aukon.

Keskiajan näkemysten mukaan häpeällistä oli ensinnäkin se, ettei kyennyt huolehtimaan itsestään taloudellisesti ja elämään kunniallisesti, siis varastamatta, huijaamatta ja rikkomatta sopimuksia. Naisilla kunnia liittyi myös vahvasti seksuaalisuuteen ja määrittyi sen kautta. Naimaton nainen oli kunniallinen ja siinä mielessä yhteiskuntakelpoinen vain mikäli hän oli neitsyt, leski tai nunna. Liian vanhassa neitsyessään täytyi toisaalta olla jotakin vikaa ja yleensä hänen kunniallisuuttaan jouduttiinkin todistelemaan.²⁷ Häpeällisyyden merkitys näkyy myös käytetyissä haukkumasanoissa. Yksi pahimpia, ellei pahin naisiin kohdistuvista loukkauksista oli huoraksi nimittely ja miesten kohdalla varkaaksi haukkuminen.²⁸ Nämä olivat molemmat häpeällisiä ammatteja ja rangaistukset niiden harjoittamisesta olivat aina häpeällisiä. Niinpä viattoman liittäminen vihjailuilla tähän kunniantomaan joukkoon saattoi tahrata tämän maineen lopullisesti ja viedä kanssaihminen luottamuksen. Tällaiset käsitykset kunniallisuudesta ja häpeästä eivät toki kuulu vain keskiajalle ja uuden ajan alkuun, mutta kunnianormien vastaisen käytöksen kriminalisointi on sille tyypillistä.

Meille kunnia ja häpeä ovat pikemmin yksilön sisäisiä tuntemuksia kuin jotakin, johon ulkoisilla teoilla voitaisiin vaikuttaa. Keskiajalla ja uuden ajan alussa ei kuitenkaan erotettu toisistaan fyysistä ja psyykkistä kunniaa. Osoituksena tästä ovat ruumiilliset rangaistukset ja häpeärangaistukset, joiden tehtävänä oli vähentää tai poistaa henkilön kunniaa. Loukkaamalla henkilöä julkisesti jollakin hänen ruumiiseensa tai persoonaansa kohdistuvalla teolla, saatettiin yleiseen tietoon ensinnäkin tapahtunut rikos ja toiseksi se, mitä yhteiskunta siitä ajatteli. Ruumis oli rangaistuksien ilmiselvä kohde, väline, jonka kautta sielun tai persoonan rankaiseminen tuli näkyväksi. Tässä ei ollut kyse rangaistavan henkilön sisäisestä kokemusmaailmasta. Häpeällinen rikollinen teko vähensi jo sinänsä henkilön kunniaa ja häpeällinen rangaistus teki tämän viimeistäänkin selväksi, sillä se an-

toi ohikulkijoille symbolien tasolla vihjeitä siitä, mihin tekoon rangaistusta kärsivä oli syyllistynyt. Häpeällisinä pidettyjä tekoja rankaistiin tuottamalla julkista häpeää.²⁹

Kiltojen asiakirjoista paljastuu keskiajalla usein käytettyjä sanapareja: "recht und echt", "frei und ehrlich". Nämä liittyvät siihen, minkä mittapuun mukaan ihmistä arvostettiin. Vastakohtana näille sosiaalisen elämän kannalta välttämättömille ominaisuuksille olivat epärehellisyys, huono maine ja oikeudettomuus, sekä arvostuksen puute, jotka olivat kunnianttomuuden seurauksia.³⁰ Kunnian vahingoittuminen ja häpeän lisääntyminen jonkin rikollisen teon tai oikeuden langettaman rangaistuksen kautta ei ollut leikin asia. Sen seurauksena saattoi lievimmässäkään tapauksessa olla sosiaalinen stigma, oudoksi tai vaaralliseksi leimautuminen yhteisön silmissä. Toisaalta sillä saattoi olla myös esimerkiksi ammatin harjoittamisen vaikeutena näkyviä vakavia seurauksia, eihän yksikään arvonsa tunteva käsityöläiskilta voinut hyväksyä riveihinsä maineensa tahrannutta yksilöä, oli tämä sitten todella tehnyt rikoksen tai ei. Rikoksen ja rangaistuksen tuoma häpeä saattaisi joka tapauksessa langeta koko ammattikunnan ylle.³¹

Pahimmassa tapauksessa häpeästä seurasi täydellinen yhteisön ulkopuolelle joutuminen, joka saattoi toteutua karkotuksen tai vapaaehtoisen lähtemisen muodossa. Silloin oli vaarana ajautua todelliseksi hylkiöksi. Henkilöt, jotka eivät kuuluneet mi-

27. Schreiner & Schwerhoff (1995) 377.

28. Walter Rummel (1993) "Verletzung von Körper, Ehre und Eigentum", teoksessa Andreas Blauert & Gerd Schwerhoff (toim.) (1993) *Mit Waffen der Justiz; zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 110–113, 184 ja Schwerhoff (1991) 316.

29. Lyndal Roper (1993) „Ödipus und Teufel“, teoksessa Andreas Blauert & Gerd Schwerhoff (toim.) (1993) *Mit Waffen der Justiz; zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 35–36, Foucault (1980) 22–39 ja Dülmen (1988) 65–66.

30. Bernd-Ulrich Hergemöller (1994) *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft*, Münster: Fahlbusch, 1.

31. Schwerhoff (1993) 175–180, Schwerhoff (1991) 145 ja Hergemöller (1994) 2.

hinkään yhteisöön koettiin kaikkialla vaarallisina, hehän olivat potentiaalisia rikollisia, murhaajia, raiskaajia ja varkaita. Yleensä he joutuivat asustelemaan metsissä ja hankkimaan elantonsa ryöstelemällä matkamiehiä. He elivät alituisen pelon vallassa ja joutuivat hiipimään yöllä tapaamaan perhetään. Karkotetun vaimolla ei ollut mitään velvollisuuksia ruokkia tai edes tavata miestään, sillä juridisesti hänestä oli tullut leski ja lapsista orpoja. Monessa tapauksessa sosiaaliset paineet ja hyljeksintä tekivät henkilöstä pahemman rikollisen kuin tämä olikaan alunperin ollut.³²

Rangaistuksien tuoma kunniaa vähentävä vaikutus lisääntyi myöhäiskeskiajalle ja uudelle ajalle tultaessa ja niiden seuraukset alkoivat vakiintua. Ilman hyvää mainetta ei voinut elää hyvää elämää, niin kovia olivat yhteisön paineet. Oli turha odottaa esimerkiksi materiaalista apua perheeltä tai suvulta, mikäli oli tahrannut maineensa, sehän olisi merkinnyt kunnian menettämistä koko suvulle. Varsinkin kaupungeissa tilanne oli dramaattinen, sillä ihmiset elivät lähellä toisiaan ja tiesivät toistensa asiat tarkkaan. Ihmistä ei käsitetty erilaisten sosiaalisten roolien kantajaksi, kuten nykyään, vaan kunnian menetys koski koko persoonaa kaikilla elämän alueilla.³³ Häpeän hyödyntämisen rangaistuksissa oli tehokasta, sillä kunnialla oli merkittävä rooli ihmisten jokapäiväisessä elämässä.

Pyöveli, kunniantomin kunniantomien joukossa

Pyöveli oli tärkeä ja näkyvä hahmo keskiajan ja uuden ajan alun kaupunkiyhteisössä. Hän suoritti kidutuskuulustelut, huolehti syytetystä oikeudenkäynnin ja tuomion välillä, sekä pani täytäntöön rangaistukset. Pyövelille on keskiajan saksassa lukuisia eri nimityksiä. Virallisia olivat esimerkiksi Henker, Meister, Nachrichten ja Scharfrichter. Kansan suussa kulkivat sellaiset nimet kuin Angstmann, Hengdieb, Löwe, Peinlein, Racker, Abkürzer, Hauptkassier ja Steighinauf. Nimiä on vaikea kääntää suoraan suomen kielelle, mutta ne kuvaavat pyövelin tehtäviä kaulan katkaisijana, hirttoköydestä kiskaisijana, tuskan tuottajana ja

Rautainen naamio kidutuskuulustelua tai rangaistuksia suorittavalle pyövelille Rothenburg ob der Tauberin rikosmuseossa. Usein pyöveli käytti naamion sijasta buppua tai työskenteli paljain päin. Kuva teoksessa Wolfgang Schild, Alte Gerichtsbarkeit. Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung. München (1980).

toimenpidemaksujen kerääjänä. Niissä näkyvät ne pelon ja inhon tunteet, jotka pyöveliinkin liitettiin.³⁴

Kaikki rangaistukset ja muut oikeustoimet, joissa pyöveli oli osallisena olivat tavalla tai toisella häpeällisiä. Myös muut tilanteet, joissa pyövelin kanssa saatettiin joutua kosketuksiin olivat vaarallisia hänen häpeälliseksi leimatun persoonansa takia. Pyöveli itse joutui yleensä asumaan kaupungin ulkopuolella ja viettämään muutenkin täysin eristynyttä elämää. Kirkossa hänelle saattoi olla oma penkki ja kapakkaan tullessaan hän sai istua yksin, omalla kol-

32. Schwerhoff (1991) 138–139 ja Heinemann (1900) 39–40.

33. Schwerhoff (1993) 179–183.

34. Schmidt (1983) 185 ja Gisela Wilbertz (1994) "Scharfrichter und Abdecker, Aspekte ihrer Sozialgeschichte vom 13. bis zum 16. Jahrhundert", teoksessa Bernd-Ulrich Hergemöller (1994) *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft*, Münster: Fahlbusch, 123–130.

mijalkaisella pallillaan ja juoda kahvattomasta tuopista. Maksuksi hän jätti kolikot pöydälle, sillä emäntä ei voinut ottaa niitä hänen kädestään. Kukaan ei auttanut pyövelin vaimoa synnytyksessä ja tämä joutui myös hautamaan miehensä yksin. Pojat oppivat isänsä ammatin ja tytöt joutuivat ilotaloihin, ellei heitä naitettu kunniaattomiin perheisiin. Usein pyövelit harjoittivat osaaikaista parantajan ammattia, sillä heillä oli rikosoikeudellisen toimensa ansiosta tietoa anatomiasta. Nämä tiedot siirtyivät salaisina pyövelisukupolvilta toisille ja saivat kansan silmissä maagisia ja pelottavia piirteitä. Pyövelit saattoivat myös pyörittää ilotaloja sivutoimenaan.³⁵

Pyövelin elämä eristyksissä ihmisyydestä, huolimatta siitä, ettei hän ollut rikollinen, havainnollistaa osaltaan sellaisen henkilön kohtaloa, joka joutui kantamaan häpeän seuraamukset. Pyöveli oli ”kunniaattomien kunniaattomien joukossa” ja tämä mielipiteen jakoi koko kansa, myös sen kunnian osa. Vaikka pyövelin ammatti olikin häpeällinen hänen työtään myös arvostettiin ja häneen suhtauduttiin pelon sekaisella kunnioituksella. Pyövelin ammattitaito oli yhteiskunnan kannalta välttämätöntä ja vaati suurta taitoa ja tietoa tekijältään. Pyövelistä tuli ”Jumalan miekka maan päällä”, henkilö, joka osaltaan toteutti jumalallista järjestystä. Hänen tehtävänsä oikeutettiin mm. teloitusmiekkaan kaiverretuilla teksteillä, jotka kertoivat teloituksen tapahtuvan taivaallisen auktoriteetin toimesta ja pyövelin olevan vain Hänen palvelijansa.³⁶

Erottua kunniallisista kansalaisista pyövelin piti toisinaan pukeutua tiettyihin väreihin tai muuten normaalista poikkeaviin vaatteisiin. Tällaiset säädökset olivat kuitenkin paikallisia ja vaihtelivat suuresti. Työskennellessään pyöveli saattoi pitää jonkinlaista naamia tai päähinettä, joka peitti kasvot. Sen tarkoitusta on tulkittu anonymitietin kannalta, sillä naamio peitti pyövelin oman persoonan ja antoi hänelle näin ”virkamiehen” aseman. Useissa kuvälähteissä pyöveli näytetään kuitenkin ilman päähinettä, eivätkä vaatteetkaan aina ole muista kuvatuista henkilöistä poikkeavia. Uudelle ajalle tultaessa muuttui pyöveli suhtautu-

minen vähitellen ja häntä alettiin julkisesti arvostaa.³⁷ Mielikuvissa tämän ammatin edustajat esiintyivät silti varmasti lähtemättömästi veren tahrin käsien.

Häpeä rangaistuksissa

Vanhan maaseutuyhteiskunnan maagisakraalinen maailmankuva vaikutti vielä myöhäiskeskiajan ja 1500-luvun kaupungistuvassa elämässä, mikä näkyy mm. langeletuissa rangaistuksissa. Pelottavat häpeänaamiot ja julmat ruumiilliset rangaistukset, sekä mitä mielikuvituksellisimmat teloitustavat kertovat tarinaa muinaisesta, pakanallisesta ja demonisesta maailmasta. Teloitukset ja rangaistukset karkeine ja taikauskoinisine rituaaleineen ja makaabereine seremonioineen olivat todellisia kansanjuhlia, joihin saavuttiin matkojen takaa. Tällä tavoin saatettiin kansalle havainnollistaa jumalattoman elämän seurauksia ja luoda pelon ilmapiiriä, jonka tarkoitus oli estää rikokset tulevaisuudessa.³⁸ Häpeä oli olennainen osa rangaistusjärjestelmää.

Häpeärangaistuksien tarkoituksena oli tuottaa häpeää kunnian vahingoittamisen kautta. Kunnia oli ollut korkealle arvostettu ja helposti tahriintuva arvo jo germaaniajalla ja tämä näkyi myös heidän rangaistusmuodoissaan. Frankeilla häpeää tuottavia rangaistuksia oli ollut vain vähän, mutta kun ruumiilliset rangaistukset keskiajan kuluessa nousivat rikosoikeudellisina keinoina kuolemanrangaistusten rinnalle, kehittyivät myös häpeärangaistukset. Kuljettaessa kohti keskiajan loppua koettiin häpeärangaistuksien keksimisessä ja käytössä huomattavaa kasvua, joka uuden ajan alussa saavutti huippulukemansa.³⁹ Vähäisen individualismin yhteiskunnassa, jossa ulkoapäin luodut normit hallitsivat, rankaistiin kollektiivisia arvoja uhkaavat rikokset rankimmin. Tällöin käytettiin usein häpeärangaistuksia.⁴⁰ Niiden voima oli yhteisön pilkassa, ei tuomareiden tai pyövelien konkreettisessa toiminnassa. Ne saattoivat toimia vain silloin, kun ihmiset todella pilkkasivat rangaistusta kärsivää. Jos he eivät sitä tehneet, menetti rangaistus tehonsa.⁴¹ Mitä järkeä olisikaan seisottaa rikollista häpeäpaalussa, ellei kukaan ole katselemassa.

Lukuisat keskiajan kovalähteet kertovat mitä erilaisimmista häpeärangaistusmuodoista, vaikka niitä ei juridisten teosten teksteistä välttämättä löydykään. Häpeärangaistusten kirjo näyttää olleen valtava, etenkin nykyisen Saksan eteläosissa. Tyypillistä niille on julkisuus, ruumiillisuus ja symbolisuus. Häpeärangaistukset eivät olleet vain ylimystön rankaisukeinoja yleensä, vaan ennen kaikkea sosiaalisia sanktioita. Lanta, johon tuomittu heitettiin, tai paalu, johon hänet sidottiin, symbolisoivat yhteisön halveksuntaa. Käytännössä tämä näky siinä, ettei tällä tavoin rankaistu useinkaan voinut jäädä paikkakunnalle, vaan hänen oli paettava häpeäänsä ja lähdettävä. Usein häpeärangaistuksiin liittyikin karkotus. Lievemmistä rikkomuksista häpeärangaistuksen kärsinyt saattoi kuitenkin jatkaa elämänsä yhteisössä, mutta hän joutui kantamaan häpeällisyyden leimaa.⁴²

Kun pyöveli koski rangaistaessa henkilön ruumiiseen, koski hän samalla tämän kunniaan.⁴³ Vaikka ei olisikaan tuotettu varsinaista kipua tai ruumiillista vammaa, liittyi häpeällisyyteen usein jokin konkreettinen viite tai symboli. Omenavarkaan ympärille saatettiin asetella omenoita, juoruvalle ämmälle laitettiin pitkäkielinen rautanaamio päähän ja varkaalle aasinhattu, johon oli piirustettu esimerkiksi varastetut esineet. Tällä tavoin heitä seisotettiin häpeäpaalussa. Häpeällisenä rangaistuksena saattoi toimia myös esimerkiksi jonkin häpeällisen, henkilön statukseen sopimattoman tai rikosta symboloivan asun julkinen käyttö, hiusten leikkaaminen, olkikranssi morsiuskruunun tilalla, kiven kantaminen kylän läpi, tai vaikkapa aseenkantokielto, joka miehelle oli erityisen nöyryyttävää.⁴⁴ Toisin sanoen, millä tahansa totutuista normeista poikkeavalla symbolisella merkillä henkilön ulkoasussa saattoi olla häpeää kasvattava ja leimaava vaikutus. Samaan tähdättiin myöhemmin surullisen kuuluisiksi tulleilla daavidintähdillä juutalaisten vaateuksessa.

Se, kuinka kovaksi rangaistuksen vaikutus todellisuudessa muodostui, riippui varmaankin yhtäältä tuomitun omasta kokemuksesta, mutta etupäässä yhteisön rea-

*Häpeänaamio ilkeämielisesti juoruileville naisille. Pitkät korvat viittaavat asioiden salakuunteleluun, pitkä kieli kertoo niiden toitottamisesta julkisesti ja suuret silmät liiallisesta uteliaisuudesta. Miehillä tarkoitettu naamio kertoo kantajansa sikamaisesta käytöksestä. Nämä rangaistukset toteutettiin häpeäpaalussa. Esineet sijaitsevat Rothenburg ob der Tauberin rikosmuseossa. Kuvat teoksesta Hinckeldey (toim.), *Strafjustiz in alter Zeit. Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber*, Heilsbronn (1980).*

35. Ch. Hinckeldey (toim.) (1980) *Strafjustiz in alter Zeit, Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber*, Heilsbronn: Schulist, 155–156, Dülmen (1988) 94–95 ja Heinemann (1900) 127–130.

36. Wilbertz (1994) 121–122, 140 ja Hinckeldey (1980) kuvat.

37. Wilbertz (1994) 135, 150 ja Hinckeldey (1980) kuvat.

38. Schild (1980b) 35–40 ja Dülmen (1988) 7.

39. Hinckeldey (1980) 155.

40. Schwerhoff (1991) 28–29.

41. Schwerhoff (1993) 159, 177.

42. Schreiner (1995) 1–2.

43. Hinckeldey (1980) 155–156.

44. Schwerhoff (1993) 164–168, Hinckeldey (1980) 155–160, kuvat esim. Hinckeldeyn ja Schildin kirjoissa.

goinnista ja tietenkin siitä kunnian määräs-
tä, mikä hänellä alunperin oli. Se, jolla oli
enemmän kunniaa, oli enemmän menetet-
tävää, mutta myös suuremmat mahdollisuu-
det päästä kiusallisesta pälkähästä.⁴⁵ Häpeä-
rangaistuksien teho perustui kunnian mer-
kitykseen ja kunnia taas perustui henkilön
asemaan yhteisössä. Yhteisöllisen eriarvoi-
suuden oikeutuksena nähtiin luonnollinen
jumalallinen järjestys, jota ihminen ei voi
muuttaa. Säädyn ja kunnian mukaan mää-
räytyi myös henkilön oikeusasema.⁴⁶ Hä-
peälliset rangaistukset kohdistuivatkin lä-
hinnä siihen kansanosaan, jonka arvokkain
omaisuus oli kunnia. Ei kunniaattoman ker-
jäläisen tai hylkiön mainetta juuri voitu enää
tahrata ja varakkaalla aatelisella tai kaup-
piaalla taas oli vaikutusvaltaa ja rahaa apu-
naan.⁴⁷ Tämä tosiasia tekee näistä rangais-
tuksista vieläkin julmempia.

Hans Fehr kirjoitti 1960-luvulla:

”Häpeärangaistukset olivat viimeiseen
yksityiskohtaan asti tarkkaan mietittyjä,
etukäteen suunniteltuja, häpeällisiä ja
täynnä karkeaa huumoria. Mikä herkullinen
kyläjuhla sen on täytyntykään olla, kun
nuorisot heittelee tuomarin heille tätä
tilaisuutta varten lahjoittamalla tomaateilla
vaimoa, joka taakkansa alla vaappuen
kantaa rangaistuskiveä läpi kylän.”⁴⁸

Tällainen näkökulma on jo vanhentunut.
Vaikka jotkut keskiajan häpeärangaistukset
saattavatkin hetken naurattaa meitä, ne tus-
kin olivat varsinaisesti hupaisia aikalaisille.
Häpeärangaistuksia ei voi pitää humoristi-
sina, groteskeina kyllä. Tosin on totta, että
yleisön pilkka oli oleellinen osa rangaistuk-
sia, mutta ei niitä silti hauskanpitona voida
pitää.

Kuinka usein tai yleisesti häpeärangais-
tuksia sitten käytettiin? Ilmeisesti suhteelli-
sen harvoin, jotta ne eivät menettäisi teh-
hoaan. Sen sijaan uhkaaminen häpeällisil-
lä ja tuskallisilla rangaistuksilla osoittautui
tehokkaaksi. Edes myöhäiskeskiajalla ja
uuden ajan alussa, joka oli ruumiillisten ja
häpeärangaistuksien kulta-aikaa, ei niiden
määrä kohonnut kovin suureksi muihin ran-
gaistuksiin nähden.⁴⁹ Kansa ei myöskään

välttämättä aina ollut ylimystön kanssa sa-
maa mieltä tuomitun rikollisuudesta ja jos-
kus häpeärangaistuksen kärsiminen saattoi
nostaa sosiaalista statusta. Ylimystön kan-
natti siis harkita, tuomitako kapinoiva ta-
lonpoika, jonka puolella kansa oli.⁵⁰

Rangaistusten muodot ja toteutustavat
vaihtelivat paikkakunnittain ja ajoittain suu-
restä. Mikä jossakin päin saattoi olla ylei-
sesti käytetty rangaistus tietystä rikoksesta,
oli toisella paikkakunnalla käytössä aivan
toisesta, tai sitä ei tunnettu lainkaan. Poh-
jois-Saksassa puhtaat häpeärangaistukset
olivat harvinaisempia, mutta etelässä oltiin
sitäkin kekseliäämpiä.⁵¹ Mielikuvituksella ei
tunnu olleen mitään rajoja. Olisi mielenkiin-
toista tietää, mitä häpeänaamiota valmista-
nut seppä ajatteli kiinnittäessään siihen liioi-
teltuja korvia ja kieltä juoruilemisen mer-
kiksi. Tai miltä tuntui ”langenneesta neit-
seestä” kun hän lapsi käsivarrella ja olki-
kranssi päässä asteli alttaria kohti. Häpeä-
rangaistuksiin sisältyvä symboliikka on
meille ehkä näennäisesti helppoa ymmär-
tää, mutta todellisuudessa olemme ajautu-
neet hyvin kauas sen maailmasta.

Valitettavasti häpeärangaistukset eivät
kaikesta huolimatta ole täysin jääneet his-
toriaan edes läntisessä maailmassa. Yleisesti
ne on koettu epäinhimillisinä ja järjettömi-
nä jo vuosisatojen ajan, mutta Alabaman
osavaltiossa Yhdysvalloissa oli vielä 1990-
luvulla käynnissä kokeilu, jossa vangit työ-
kentelivät kahleilla yhteen sidottuina julki-
silla paikoilla. Näin he altistuivat yleisön
pilkalle ja vankeinhoitolaitoksen henkilö-
kunnan alentaville ja julmille toimille. Ih-
misoikeusjärjestöt puuttuivat asiaan ja ko-
keilu lopetettiin vuonna 1999 osin, koska
se oli ihmisoikeuksien vastainen ja osin,
koska se ei tuottanut toivottua tulosta ri-
koksien ennalta ehkäisyssä. Suurin osa kah-
leryhmän vangeista palasi vapauduttuaan
nopeasti rikolliseen elämään ja vankilaan.⁵²

Tässä rankaisukokeilussa oli nähdäkse-
ni kysymys aivan samoista keinoista ja pyr-
kimyksistä kuin keskiaikaisessa häpeärang-
gaistuksessa. Se, että rangaistuksella ei ol-
lut toivottuja vaikutuksia meidän ajassam-
me ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö täl-
lainen sanktio olisi keskiajalla ollut teho-

kas. Yhteiskunta, rikollisuus ja maailmankuva olivat erilaiset. Häpeärangaistuksilla pidettiin ennen yllä järjestystä ja oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. Nykyisten inhimillisyys- ja ihmisarvonäkemyksen valossa ne muistuttavat kuitenkin enemmän rikoiksi kuin rangaistuksia. Meidän on voi olla vaikea ymmärtää, miten kristilliseltä arvopohjalta saattoi nousta niin julma ja epäoikeudenmukaiselta tuntuva rangaistusjärjestelmä. Miten voi olla mahdollista, ettei kirkko asettunut vastustamaan sitä?

Syyt rikosoikeuden painottumiselle kohti ruumiillisia ja häpeärangaistuksia myöhäiskeskialjalta alkaen on nähtävä yhteiskunnallisissa tilanteissa, rikollisuuden kasvussa ja yleisessä levottomuudessa. Organisoituneen keskusvallan puuttuessa eivät esivallan mahdollisuudet pitäneet yllä järjestystä ja turvallisuutta olleet kovinkaan hyvät. Usein tarkoitus oli kuitenkin vain pelotella ja uhkailla raaoilla rangaistuksilla. Kovuus ja julmuus olivat näin osoituksia poliittisesta heikkoudesta. Valitettavasti historia osoittaa, ettei luodusta järjestelmästä juuri ollut apua rikollisuuden torjunnassa.⁵³ Kuitenkin juuri siksi, että kirkko oli kiistatta yhteiskunnan arvojen ja pyrkimysten liikkeelle paneva voima, voidaan rangaistukset selittää myös kristinuskolla. Ne olivat osa suurta taistelua paholaista ja sielujen kadotusta vastaan. Mitään historiallista tai inhimillistä ilmiötä ei pitänekään koettaa selittää vain yhdellä näkökulmalla. Sekä yhteiskunnallinen tilanne, oikeushistoriallinen kehitys, uskonto että yhteisön sisäiset valtarakenteet edustanevat omalta osaltaan totuutta.

45. Schwerhoff (1993) 174, 187.

46. Conrad (1962) 296, 299.

47. Schwerhoff (1991) 144.

48. Fehr (1962) 170.

49. Schwerhoff (1993) 171–172, Schwerhoff (1991) 146–147 ja Schultz (1892) 39.

50. Dülmen (1988) 65–66.

51. Dülmen (1988) 11, Conrad (1962) 347–358 ja Schwerhoff (1993) 163, 171.

52. TV 3 5.1.2000, klo 20.00–20.55, MTV-dokumentti: Amerikan kahlevangit.

53. Schmidt (1983) 65–67, 98.

PAUL-ERIK KORVELA

Paul-Erik Korvela on Tampereen yliopiston professori.

Viimeaikaisesta Machiavellin tutkimuksesta

Puoli vuosisataa sitten Lauri Huovinen kirjoitti Historialliseen Aikakauskirjaan Machiavellista tällä otsikolla. Puolessa vuosisadassa on ehtinyt tapahtua paljon, myös Machiavellin tutkimuksessa. Paul-Erik Korvela esittelee uusinta tutkimuskirjallisuutta.

■ Tämän katsauksen tarkoituksena ei ole antaa kokonaiskuvaa viidenkymmenen vuoden tutkimuksesta,¹ vaan kiinnittää huomiota tiettyihin näkökulmiin Machiavelli-tutkimuksessa. Systemaattisempia katsauksia aiheeseen on toki julkaistu. Näistä kannattaneen mainita ainakin Silvia Ruffo-Fioren kokoama teos sekä Eric Cochranen, Felix Gilbertin ja John Geerkenin artikkelit.²

Aloittaa sopii Machiavellin elämästä. Huovisenkin mainitseman Pasquale Villarin klassisen Machiavelli-elämäkerran rinnalle on ilmestynyt uusia biografioita. Näistä standarditeokseksi on muotoutunut Roberto Ridolfin *Vita di Niccolò Machiavelli*. Eräänlaisena biografiana voidaan pitää myös Quentin Skinnerin lyhyttä johdatusta *Machiavelli*, josta on äskettäin otettu uusi, korjattu painos. Omalla tavallaan loistava ja

1. Mainittu katsaus viidenkymmenen vuoden takaa: Lauri Huovinen (1950) 'Viimeaikaisesta Machiavellin tutkimuksesta', *Historiallinen Aikakauskirja* 48 (1950) Vol. 4, 348–352.

2. Silvia Ruffo-Fiore (1990) *Niccolò Machiavelli: An Annotated Bibliography of Modern Criticism and Scholarship*, New York: Greenwood Publishing Group. Eric W. Cochrane (1961) 'Machiavelli: 1940–1960', *The Journal of Modern History*, Vol. XXXIII, No.2, June 1961, 113–136. Felix Gilbert (1973) 'Machiavelli in Modern Historical Scholarship', teoksessa *Machiavelli nel V° centenario della nascita*, Bologna: Massimiliano Boni. John H. Geerken (1976) 'Machiavelli Studies since 1969', *Journal of the History of Ideas*, Vol. 37, Is. 2, Apr.–Jun. 1976, 351–368.

kiehtova on Sebastian de Grazian Pulitzer-palkittu elämäkerta *Machiavelli in Hell*.³

Uusin teos tällä saralla on Maurizio Virolin *Il sorriso di Niccolò: Storia di Machiavelli*, joka ei varsinaisesti tuo mitään uutta edeltäviin biografiaoihin, mutta pyrkii muita enemmän valottamaan Machiavellin persoonaa, henkilökohtaisia motiiveja ja tuntemuksia. Nimensä mukaisesti se pyrkii paljastamaan kuuluisan, arvoituksellisen hymyn takaa ihmisen nimeltä Niccolò Machiavelli – miehen, joka nautti viinistä, naisista ja ystävien seurasta ja joka tarkkaili maailman väistämätöntä raadollisuutta kynnisesti hymyillen. Machiavellin elämää valottaa myös Roger D. Mastersin mielenkiintoinen teos, joka keskittyy Machiavellin ja Leonardo da Vincin oletettuun ystävyysuhteeseen sekä eritoten da Vincin suunnitelmaan siirtää Arno-jokea. Robert Blackin artikkeli keskittyy Machiavellin uraan Firenzen tasavallan palveluksessa.⁴

Machiavellin intellektuaalista ja historiallista kontekstia selvittäviä teoksia on luonnollisesti varsin huomattava määrä. Tärkeimpiä niistä ovat 'klassikoiksi' muodostuneet Federico Chabodin *Machiavelli and the Renaissance*, Felix Gilbertin *Machiavelli and Guicciardini*, Hans Baronin *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, J. G. A. Pocockin *The Machiavellian Moment* sekä Quentin Skinnerin kaksiosainen *Foundations of Modern Political Thought*. Uudemista mainittakoon ainakin Gisela Bockin, Quentin Skinnerin ja Maurizio Virolin toimittama *Machiavelli and Republicanism*, Nicolai Rubinsteinin artikkeli italialaisesta poliittisesta ajattelusta 1450–1530 sekä Maurizio Virolin teokset *From Politics to Reason of State* ja *Machiavelli*. Patricia Springborgin erinomainen teos *Western Republicanism and the Oriental Prince* selvittelee länsimaisen republikanismin suhdetta itämaisiin käytäntöihin ja jo klassiseen antiikkiin periytyneitä itämaisia vaikutteita; teoksessa keskitytään paljolti myös Machiavelliin. Kyseisten teosten lähdeluetteloista löytyy tärkeitä aihepiiriä käsitteleviä teoksia, mm. Chabod on listannut huomattavan määrän Italian renessanssia ja humanismia käsittelevää kirjallisuutta.⁵

Machiavelli, kieli ja retoriikka

Hiljattain Machiavelli-tutkimukseenkin on ilmestynyt retoriikkaa ja kielenkäyttöä painottava suuntaus. Barbara Spackmanin artikkeli *Machiavelli and Maxims* pyrkii osoittamaan, että Machiavellin *Rubtinaan* suosio ei selity niinkään teoksessa käsitellyillä teemoilla, vaan retorisella rakenteella, jolla kirjoittaja on onnistunut luomaan lähes rajattoman avoimuuden ja sovellettavuuden. *Rubtinasta* poliittisena tekstinä ja sen retoriikkaa luotaa myös Jukka Kanervan väitöskirja *Diagnoosi ja toiminta*. Kanerva tulkitsee teosta sen sisäisestä käsitteellisestä loogiikasta lähtien ja soveltaa lopuksi Machiavellin väkivallan ekonomiaa ydinasederenssiin. *Rubtinaan* deliberatiivista retoriikka-

3. Roberto Ridolfi (1963) *The Life of Niccolò Machiavelli*, London: Routledge and Kegan Paul. Quentin Skinner (2000) *Machiavelli: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press. Sebastian de Grazia (1989) *Machiavelli in Hell*, Princeton: Princeton University Press.

4. Maurizio Viroli (2000) *Niccolò's Smile: A Biography of Machiavelli*, New York: Farrar, Straus and Giroux. Roger D. Masters (1999) *Fortune Is a River: Leonardo da Vinci and Niccolò Machiavelli's Magnificent Dream to Change the Course of Florentine History*, USA: Plume. Robert Black (1990) 'Machiavelli, servant of the Florentine republic', teoksessa Gisela Bock, Quentin Skinner ja Maurizio Viroli (toim.) *Machiavelli and Republicanism*, Avon: Cambridge University Press.

5. Federico Chabod (1965) *Machiavelli and the Renaissance*, New York: Harper & Row. Felix Gilbert (1965) *Machiavelli and Guicciardini: Politics and History in Sixteenth-Century Florence*, Princeton: Princeton University Press. Hans Baron (1966) *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton: Princeton University Press. J.G.A. Pocock (1975) *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton: Princeton University Press. Quentin Skinner (1978) *Foundations of Modern Political Thought*, Binghamton: Cambridge University Press. Gisela Bock, Quentin Skinner ja Maurizio Viroli (toim.) (1990) *Machiavelli and Republicanism*, Avon: Cambridge University Press. Nicolai Rubinstein (1991) 'Italian political thought, 1450–1530', teoksessa J.H. Burns (toim.) *The Cambridge History of Political Thought 1450–1700*, Cambridge: Cambridge University Press. Maurizio Viroli (1992a), *From Politics to Reason of State*, Cambridge: Cambridge University Press. Maurizio Viroli (1998) *Machiavelli*, New York: Oxford University Press. Patricia Springborg (1992) *Western Republicanism and the Oriental Prince*, Padstow: Polity Press.

Niccolo Machiavelli. E. Haderin maalaus. Kuva: Sophus Williams (1884). Museovtrasto.

kaa analysoi Virginia Cox, kun taas Kenneth Burke tutkii Machiavellin retoriikkaa 'administratiivisena'. Maurizio Virolin aiemmin mainittu *Machiavelli* sisältää kappaleen Machiavellin retoriikasta ja keskittyy muutenkin retoriseen traditioon Machiavellin aikana. Eksplisiittisesti Machiavellin retoriikkaan keskittyy myös Victoria Kahnin *Machiavellian Rhetoric*.⁶

Eraat Quentin Skinnerin artikkelit pyrkivät valottamaan Machiavellin ratkaisevaa roolia niin kutsutun paradiastolisen redeskription (tai retorisen redeskription) henkiin herättäjänä ja käyttäjänä. Tuo antiikista periytyvä retorinen trooppi liittyy tekniikkaan, jolla evaluatiivinen deskriptio korvataan toisella, kilpailevalla deskriptiolla, joka esittää asian päinvastaisessa moraalisessa valossa. Siten esim. tuhlailevaisuus saadaan näyttämään anteliaisuudelta, harkitsemattomuus rohkeudelta jne. Skinnerin mukaan Machiavelli käyttää juuri tätä tekniikkaa, kun hän kyseenalaistaa aikansa moraalisia käytäntöjä.⁷

Machiavellin kielenkäyttöön ja hänen näkemysensä kielestä keskittyvät niin ikään ainakin John M. Najemy ja Susan M. Shell. Myös useat Machiavellin kirjallisia teoksia (erotuksena leimallisesti poliittisista kirjoituksista) käsittelevät tutkimukset painottavat enemmän tai vähemmän kielenkäytön merkitystä. Näistä kannattaa mainita ainakin Wayne Rebhornin hyvin kirjoitettu teos, jossa Rebhorn pyrkii osoittamaan, että Machiavellin näkemukseen politiikasta vaikuttivat paljolti myös myytit ja kirjallisuus eivätkä ainoastaan empiiriset havainnot ympäröivästä maailmasta. Kieleen ja kielenkäyttöön keskittyvät myös Martin Coylen toimittama *Rubtinasta* käsittelevä kirja, Albert R. Ascolin ja Victoria Kahnin toimittama teos Machiavellista ja kirjallisuuden lajityypistä sekä Vickie B. Sullivanin toimittama artikkelikokoelma. Machiavellia historioitsijana ja renessanssin historiantkirjoitusta yleensä tarkastelee mm. Eric W. Cochranen massiivinen *Historians and Historiography in the Italian Renaissance* sekä Janet Colemanin ja Edmund Jacobittin artikkelit.⁸

Tietyntylaisen lajityypin ovat muodostaneet tutkimukset, joissa analysoidaan Machiavel-

lin käyttämiä keskeisiä termejä. Varsinkin "maaginen neliö" – *virtù, fortuna, occasione* ja *necessità* – on kiehtonut tutkijoita. Termien kääntäminen yksiselitteisesti on erittäin vaikeaa. Kuitenkin voitaneen todeta, että *virtù* viittaa miehiseen hyveeseen, *fortuna* onnettareen, *occasione* mahdollisuuteen ja *necessità* välttämättömyyteen. Esimerkiksi Claudia Knauer keskittyy juuri tähän "maagiseen neliöön". Machiavellin *virtù*-käsitettä on pohdittu useissa yhteyksissä ja ainakin Quentin Skinner on argumentoinut termin kääntämättömyyden puolesta. *Fortunaan* feminiinisenä voimana ja sitä kautta sukupuolikysymyksen Machiavellin ajattelussa pureutuu Hanna

6. Barbara Spackman (1990) 'Machiavelli and Maxims', *Yale French Studies*, Is. 77. 137–155. Jukka Kanerva (1990) *Diagnoosi ja toiminta: Tutkimus Machiavellin Il Principe -teoksen poliittisesta retoriikasta*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Valtio-opin laitos, Julkaisuja 61. Virginia Cox (1997) 'Machiavelli and the Rhetoric ad Herennium: Deliberative Rhetoric in The Prince', *Sixteenth Century Journal*, Vol. 28, Is.4, Winter 1997, 1109–114. Kenneth Burke (1969) *A Rhetoric of Motives*, Berkeley: University of California Press, 158–166. Victoria Kahn (1994) *Machiavellian Rhetoric: From Counter-Reformation to Milton*, Princeton: Princeton University Press.

7. Quentin Skinner (1999) 'Thomas Hobbes: Rhetoric and the Construction of Morality', *Proceedings of the British Academy* 76, 1–61 ja Quentin Skinner (1999) 'Rhetoric and Conceptual Change', teoksessa *Finnish Yearbook of Political Thought*, vol.3, Jyväskylä: Sophi. Ks. myös Quentin Skinner (1996) *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*, Cambridge: Cambridge University Press, 138–180.

8. John M. Najemy (1995) 'Language and The Prince', teoksessa Martin Coyle (toim.) *Niccolò Machiavelli's The Prince: New Interdisciplinary Essays*, Manchester: Manchester University Press. Susan Meld Shell (2000) 'Machiavelli's Discourse on Language', teoksessa Vickie B. Sullivan (toim.) *The Comedy and Tragedy of Machiavelli: Essays on the Literary Works*, New Haven: Yale University Press. Wayne A. Rebhorn (1988) *Foxes and Lions: Machiavelli's Confidence Men*, Ithaca: Cornell University Press. Martin Coyle (toim.) (1995) *Niccolò Machiavelli's The Prince...* Albert R. Ascoli & Victoria Kahn (toim.) (1993) *Machiavelli and the Discourse of Literature*, Ithaca: Cornell University Press. Vickie B. Sullivan (toim.) (2000) *The Comedy & Tragedy of Machiavelli...* Eric W. Cochrane (1981) *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicaco: The University of Chicago Press. Janet Coleman (1995) 'Machiavelli's *via moderna*: medieval and Renaissance attitudes to history', teoksessa Martin Coyle (toim.) *Niccolò Machiavelli's The Prince...* Edmund E. Jacobitti (2000) 'The Classical Heritage in Machiavelli's Histories: Symbol and Poetry as Historical Literature', teoksessa Sullivan (toim.): *The Comedy & Tragedy of...*

Pitkin teoksessaan *Fortune Is a Woman*. Fortunan asemaa ja aleatorisuutta enimmäkseen Louis Althusserin pohjalta Machiavellilla käsittelee Mikko Lahtinen. Väitöskirjassaan Lahtinen argumentoi sen puolesta että Althusserin vähemmän tunnetut kirjoitukset Machiavellista ja hänen satunnaisuuskonseptionsa ovat todellisia kontribuutioita Machiavelli-tutkimukselle ja poliittiselle ajattelulle yleisemminkin. Eritoten *necessità*-käsitteen ympärillä askartelee puolestaan Kanerva edellä mainitussa väitöskirjassaan.⁹

Muutama artikkeli pureutuu Machiavellin termiin *lo stato*, ja sitä kautta modernin valtiokäsitteen syntyyn. Esimerkiksi Harvey C. Mansfield argumentoi, että Machiavellin ”valtio” ei ole vielä moderni, persoonaton käsitys, vaan persoonallinen. Machiavellin *stato* on jonkun säilytettävissä tai vallattavissa, mutta *stato* itsessään, erillään tietystä henkilöstä tai ryhmästä, ei valtaa mitään, tai muutenkaan operoi autonomisesti.¹⁰

Muita Machiavellin termejä analysoivia artikkeleita löytyy niin ikään lukuisia. Näistä parhaimmiston lukeutuu Anthony Parel in *Machiavelli's Notions of Justice*, jossa Parel käy läpi käsitettä erään Machiavellin vähemmän tunnetun kirjoituksen kautta. Saman tekijän monografia *The Machiavellian Cosmos* analysoi sek in joitakin Machiavellin keskeisiä termejä, kuten *virtù*a ja *fortunaa*, mutta erikoisesta näkökulmasta. Parel keskittyy renessanssin astrologiaan Machiavellin ajattelun taustavaikuttajana ja nostaa keskeisiksi myös termit *umori* ja *il cieli*. Samalla tämä analyysi tietysti kyseenalaistaa mm. Ernst Cassirerin, Leo Straussin ja useiden muiden näkemyksen, jonka mukaan Machiavelli oli modernin politiikan tieteen perustaja. Kuinka hänen väitetty moderniuutensa suhteutuu siihen, että hän operoi esimodernin astrologian ja antiikin sekä keskiajan lääketieteen käyttämällä termeillä ja että hän katsoi yliluonnollisten voimien määräävän suuren osan ihmiselämästä?¹¹

Leo Straussin näkemyksen mukaan moderni poliittinen filosofia syntyy vasta kun Machiavelli julistaa sodan sekä Ateenaa että Jerusalemia vastaan. Machiavellin modernius muotoutuu siis siitä, että hän hylkää niin Platonin ja Aristoteleen klassisen po-

liittisen filosofian, kuin myös kristillisen teologian näkemykset. Lisäksi Machiavelli eksplisiittisesti keskittyy siihen, kuinka asiat ovat eikä siihen kuinka niiden tulisi olla. Käsitellessään kysymystä Machiavellin moderniuudesta Parel kritisoi Straussin näkemyksiä ja väittää, että Machiavellin tietty innovatiivisuus tai uutuus ei välttämättä ole sama asia kuin modernius. Machiavellin ajatusten läheistä suhdetta renessanssin ja keskiajan lääketieteeseen ja psykologiaan on pohtinut myös Markus Fischer.¹²

9. Claudia Knauer (1990) *Das magische Viereck bei Niccolò Machiavelli: fortuna, virtù, occasione, necessità*, Würzburg: Königshausen & Neumann. Ks. esim. Harvey C. Mansfield (1998) *Machiavelli's Virtue*, Chicago: The University of Chicago Press, (erit. 6–52), jossa hän paitsi itsekin käsittelee teemaa, myös listaa keskeiset aiheesta tehdyt tutkimukset. Skinner toteaa (*Machiavelli*, esipuhe): ”And I have held my belief that Machiavelli's pivotal concept of *virtù* cannot be translated into modern English by any single word or manageable series of paraphrases”. Skinnerin tulkinnoista *virtù*n suhteen ks. esim. W.R. Newell (1987) 'How Original Is Machiavelli?: A Consideration of Skinner's Interpretation of Virtue and Fortune', *Political Theory*, vol. 15, no. 4, November 1987, 612–634. Hanna Fenichel Pitkin (1984) *Fortune Is a Woman: Gender and Politics in the Thought of Niccolò Machiavelli*, Berkeley: University of California Press. Mikko Lahtinen (1997) *Niccolò Machiavelli ja aleatorinen materialismi: Louis Althusser ja Machiavellin konjunktuurit*, Vammala: TAJU.

10. J. H. Hexter (1957) 'Il principe and lo stato', *Studies in the Renaissance*, vol. 4, 113–138 ja Harvey C. Mansfield (1983) 'On the Impersonality of the Modern State: A Comment on Machiavelli's Use of Stato', *The American Political Science Review*, vol. 77, Is. 4, December 1983, 849–857. Ks. myös Quentin Skinner (1987) 'Modernin valtiokäsitteen synty', *Politiikka* 2/1987, 83–106.

11. Anthony J. Parel (1990) 'Machiavelli's Notions of Justice: Text and Analysis', *Political Theory*, vol. 18, no.4, November 1990, 528–544. Anthony J. Parel (1992) *The Machiavellian Cosmos*, Avon: Yale University Press. *Umori* viittaa mielentiloihin mutta myös keskiaikaisen lääketieteen oletamiin ruumiin nesteisiin, ja *il cieli* astrologisessa mielessä taivaankappaleiden asentoihin. Planeettojen asennoilla ajateltiin olevan suora yhteys ruumiin nesteisiin ja sitä kautta mielentiloihin. Ernst Cassirer (1946) *The Myth of the State*, USA: Yale University Press. Leo Strauss (1958) *Thoughts on Machiavelli*, USA: The University of Chicago Press.

12. Straussin kanssa likimain samaa mieltä tässä kohdin on myös Althusser. Louis Althusser (1999) *Machiavelli and Us*, London: Verso, erit. s. 7–8. Anthony J. Parel (1995) 'The Question of Machiavelli's Modernity', teoksessa Tom Sorell (toim.) *The Rise of Modern Philosophy*, Guildford and King's Lynn: Oxford University Press. Markus Fischer (1997) 'Machiavelli's Political Psychology', *Review of Politics*, Vol. 59, Is. 4, Fall 1997, 789–830.

Paitsi Machiavellin käyttämiin keskeisiin termeihin, huomiota on kiinnitetty jonkin verran myös termeihin tai asioihin, joita Machiavelli teoksissaan ei käytä tai käsittele, vaikka häneltä voisi sitä ehkä odottaa. Klassinen huomio on tietysti Dolf Sternbergerin huomautus siitä, että Machiavelli ei *Rubtinaassa* käytä kertaakaan sanaa 'politiikka'. Maurizio Virolin mukaan näin on siitä yksinkertaisesta syystä, että Machiavelli ei kirjoittanut politiikasta siinä merkityksessä kun hän termin ymmärsi, vaan valtiotaidosta.¹³

Isaiah Berlin on myös huomannut, että Machiavelli ei edes mainitse luonnonoikeutta, joka kuitenkin oli perustava kategoria hänen edeltäjilleen, hänen aikanaan, ja vielä pitkään hänen jälkeensä. Niin ikään, kuten Skinner on huomannut, Machiavelli kehittää teoriasaan (negatiivisesta vapaudesta) käyttämättä millään tavalla hyväksyen yksilön oikeuksien käsitettä. Hän onnistuu myös sivuuttamaan aikakauden tärkeiksi katsotut teemat, kuten kaupankäynnin, hiljalleen kehittyvän pankkitoiminnan, löytöretket, taiteen jne. Selitys voisi kenties olla siinä, että häneen vaikuttivat jossakin määrin enemmän menneet tapahtumat kuin ajankohtaiset. Koska hänen ihailemansa antiikin kirjoittajat (esim. Livius) eivät kiinnittä erityistä huomiota esimerkiksi kaupankäyntiin ja pankkitoimintaan, ei myöskään Machiavelli tee niin.¹⁴

Vaikka eritoten Friedrich Meinecken vaikutuksesta Machiavellia on pidetty valtiojärjen (*ragione di stato*) isänä tai ainakin henkiin herättäjänä, ei kyseistä termiä, tai edes mitään sen synonyymia, kuitenkaan löydy hänen kirjoituksistaan. Tähän voi olla useitakin syitä. Kyseinen termi esiintyy itse asiassa painettuna ensimmäisen kerran vasta vuonna 1547, joten on mahdollista että koko termiä ei ollut vielä olemassa silloin, kun Machiavelli kirjoitti teoksiaan. Luonnollisesti on kuitenkin mahdollista, että termi oli olemassa jo Machiavellin aikana eli noin kolmekymmentä vuotta aiemmin. Jo 1520-luvulla Guicciardini erotti toisistaan kristillisen omantunnon mukaisen käytöksen ja sen, mitä hän kutsui nimellä *ragione e uso degli stati*, so. valtioiden järjen ja käytän-

nön. Todennäköisesti Machiavelli kuitenkin tunsi kyseisen (tai vastaavan) *käsitteen*, vaikka ei olisi *termiä* tuntenutkaan. Hän olisi voinut valjastaa esim. Ciceron *ratio reipublicaen* tai Johannes Salisburylaisen *ratio communis utilitatisin* omiin tarkoituksiinsa. Kysymys lienee kuitenkin enempi siitä, että Machiavelli ei tuntenut mitään tarvetta legitimoida poliittisen käyttäytymisen normeja kristilliseen moraalissäännöstöön nähden. Valtiojärki tai jokin vastaava käsite olisi ollut paljon hyödyllisempi kristillisellä maailmankatsomuksella varustetulle teoreetikolle. Machiavellin ajatusten vastaanotossa on niin ikään muistettava se seikka, että kaikki, jotka vastustivat Machiavellin ajatuksia, eivät suinkaan vastustaneet ajatusta valtiojärjestä.¹⁵

Kristinusko ja Machiavellin järkyttävyyt

Vasta hiljattain on (jälleen) alettu ymmärtää sitä piirrettä Machiavellin ajattelussa, joka aiheutti suurimman osan häneen kohdistuneesta vastustuksesta. Tarkoitin nimittäin hänen kristinuskoon kohdistamaansa kritiikkiä sekä yleisemmin hänen utilitaristista uskontonäkemyksensä. Itse asiassa lähes kaikki piirteet hänen ajattelussaan ovat jollakin fundamentaalisella tavalla yhteen sopimattomia kristillisen ajattelun ja maailmankuvan kanssa. Teema on jossakin määrin mukana useimmissa Machiavelli-tutkimuksissa, joskin usein vain sivuroolissa.

Leo Straussille Machiavelli on ensisijaisesti "teacher of evil". Huomattava on kuitenkin se seikka, että Strauss, kuten monet muut Machiavellin kommentaattorit, pitää Machiavellin oppeja hirviömäisinä, moraalittomina, vastenmielisinä, mutta ei koskaan *väärinä*, ts. virheellisinä. Tämän huomion on tehnyt Shadia B. Drury juuri Straussista, mutta saman voisi väittää pätevän moneen muuhunkin Machiavellin kommentaattoriin, sekä moderneihin että aikaisempiin. Useat Machiavellin innokkaimmista vastustajista olivatkin krypto-machiavellisteja, jotka arvostellessaan Machiavellia kuitenkin samalla toivat hänen ajatuksiaan esiin. Vickie B. Sullivan argumentoi että Machiavelli vastustaa ensisijaisesti Jumalan tyranniaa: Machia-

vellin peräänkuuluttama *vivere politico* voidaan Machiavellin itsensä mukaan toteuttaa sekä tasavallassa että ruhtinaskunnassa, joten syy kunnan poliittisen elämän mahdottomuuteen löytyy yksin kristinuskosta.¹⁶

Parel puolestaan pyrkii edellä mainitussa Machiavellin kosmosta käsittelevässä teoksessaan osoittamaan, että Machiavellin näkemys maailmasta on enemmän velkaa renessanssin astrologialle kuin kristinuskolle (tai Aristoteleelle tai Platonille). Bruce J. Smith lukee ansiokkaasti Machiavellin kristinuskon kritiikkiä muistiin jäämisen ja maallisen kunnian näkökulmasta. Kristinuskon kaikkitietävä ja kaikkivoipa Jumala (ominaisuuksia, jotka pakanallisilta jumaluuksilta puuttuivat) teki turhiksi kaikki inhimilliset ponnistelut kuolemattoman maineen saavuttamiseksi, kun antiikin sankareita puolestaan inspiroi juuri tuon maineen saavuttaminen. Vastaavasti Smithin mukaan kristinuskon tarjosi kuolematonta mainettaikin parempaa, nimittäin ikuisen elämän. Machiavelli taas yritti puhua juuri maallisen kunnian ja maineen puolesta taivasten valtakunnan sijasta.¹⁷

Myös de Grazian Machiavelli-elämäkerta painottaa hänen ajattelunsa anti-kristillisiä piirteitä. de Grazian teoksen nimi, *Machiavelli helvetissä*, viittaa siihen seikkaan, että Machiavelli sanoi rakastavansa kotikaupunkiaan enemmän kuin sieluaan, ja olevansa valmis menemään vaikka helvettiin, jos *patrian* etu sitä vaatii. Tämä taas johtuu siitä, että Machiavelli näkee kristinuskon vihamielisenä isänmaallisuudelle ja poliittiselle toiminnalle. Kristinuskon ylistää mietiskeleviä ja syrjäänvetäytyviä ihmistyyppisiä (*vita contemplativa*), kun taas esim. antiikin Rooman uskonto suosi urhoollisia ja rohkeita ihmistyyppisiä (*vita activa*) ja teki verisillä ja speaktaakkelinomaisilla seremonioillaan kansalaiset pelottomiksi ja virtullisiksi. Teema on esillä myös lähes kaikissa Maurizio Virolin teoksissa. Mainittava on myös, että *Journal of the History of Ideas* julkaisi hiljattain teemanumeron otsikolla ”Machiavelli and Religion: A Reappraisal”.¹⁸

Markus Fischer toteaa, että nyt kun Machiavellin ohjeet (kristillisten) moraalisiin-

töjen rikkomisesta eivät enää tunnu niin järkeviltä, Machiavellin ”ongelma” on siirtynyt hänen epäjohtonmukaisten teostensa todellisen tarkoituksen selvittämiseen. Fischer on toki oikeassa siinä, että edes

13. Dolf Sternberger (1974) *Machiavellis Principe und der Begriff des politischen*, Wiesbaden. Maurizio Viroli (1992b) 'The Revolution in the Concept of Politics', *Political Theory*, Vol. 20, Is. 3, Aug. 1992, 473–495.

14. Isaiah Berlin (1980), 'The Originality of Machiavelli', teoksessa *Against the Current: Essays in the History of Ideas*, New York: The Viking Press. Ks. myös Lauri Huovinen (1970) *Valtiomabti ja moraalinen autonomia*, Turku: Turun yliopisto, Yleisen historian laitos, Eripainossarja No. 6. Quentin Skinner (1984), 'The idea of negative liberty: philosophical and historical perspectives', teoksessa Richard Rorty, J. B. Schneewind & Quentin Skinner (toim.) *Philosophy in History*, Cambridge: Cambridge University Press. Kaupankäynnin osalta mainitsematta jättäminen selittynee myös sillä yleisesti tiedetyllä faktalla, että menestyksensä kaupankäynti johtaa vaurastumiseen ja se taas veltoistumiseen ja korruptioon. Ei siis ihme että republikanismiin on liittynyt tietty kaupankäynnin halveksunta tai sen merkityksen vähätely. Machiavellin tietty jälkeensäjäneisyys tältä osin aiheutti ongelmia, kun hänen ajatuksiaan myöhemmin sovellettiin. Näistä teemoista ks. esim. Kustaa Multamäki (1999) *Towards Great Britain: Commerce and Conquest in the Thought of Algernon Sidney and Charles Davenant*, Saarijärvi: Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia, Humaniora, No. 301.

15. Friedrich Meinecke (1924) *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, München: R. Oldenbourg Verlag. Francesco Guicciardini (1994) *Dialogue on the Government of Florence*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 159.

16. Leo Strauss (1958) *Thoughts on...*, s. 11. Shadia B. Drury (1988) *The Political Ideas of Leo Strauss*, London: Macmillan Press. Vickie B. Sullivan (1996) *Machiavelli's Three Romes: Religion, Human Liberty and Politics Reformed*, De Kalb: Northern Illinois University Press, s. 4.

17. Bruce James Smith (1985) *Politics & Remembrance: Republican Themes in Machiavelli, Burke, and Tocqueville*, Princeton: Princeton University Press, 26–101.

18. Maurizio Viroli (1988) *Jean-Jacques Rousseau and the well-ordered society*, Cambridge: Cambridge University Press. Maurizio Viroli (1992a) *From Politics to Reason of State*. Maurizio Viroli (1995) *For Love of Country*, Oxford: Oxford University Press. Maurizio Viroli (1998) *Machiavelli*.; Maurizio Viroli (2000) *Niccolò's Smile*. Kyseinen teemanumero on *Journal of the History of Ideas*, Vol. 60, No. 4, October 1999, 579–681. Machiavellin patriotismin ja kristinuskon yhteensopimattomuudesta ks. myös Paul-Erik Korvela (2001a) 'Sympatiaa pahalaiselle? Abduktiivisia huomioita Machiavellin kristinuskon kritiikistä', *Politiikka* 1/2001, 3–11 sekä Paul-Erik Korvela (2001b) 'Helvetillistä politiikkaa: Huomioita patriotismista ja Machiavellin kristinuskon kritiikistä', teoksessa Marko A. Kauppinen & Paul-Erik Korvela (toim.) *Vai pelkkää retoriikkaa? 6: Valta, politiikka, subjektit*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, valtio-opin julkaisuja 76.

Machiavellin perusajatuksista tai niiden tar-koituksesta ei vallitse tälläkään hetkellä konsensusta kommentaarikirjallisuudessa. Vanhastaan ongelmia on aiheuttanut hänen kahden pääteoksensa, *Il Principen* ja *Discorsin* sanomien (näennäinen) yhteensopi-mattomuus. Kääntyikö republikanisti ja idealisti jossakin vaiheessa kyyniseksi rea-lipolitiikan kannattajaksi vai tapahtuiko kenties toisin päin? Ongelmia tässä suhteessa on tietysti aiheuttanut epäselvyys kyseisten teosten kirjoittamisjärjestyksestä ja ajankoh-dasta. Pahimmillaan tällainen keinotekoinen erottelu ja puolen valitseminen esim. idea-lismin ja realismin tai muun vastaavan jaon välillä johtaa lähinnä huvittaviin lopputu-loksiin.¹⁹

Esimerkiksi Mary Dietz haluaa lukea Machiavellia ehdottomasti republikanistina ja väittää, että tämä tarjosi *Rubtinaassa* ta-hallaan huonoja neuvoja (sic!) jouduttaak-seen Medicien tuhoa ja tasavallan palaut-tamista Firenzeen. Machiavellin teosten monipuolisuus sekä poikkeuksellinen avoi-muus ja tulkittavuus mahdollistaa sen, että häntä voidaan pitää yhtä hyvin peruste-in esimerkiksi kyynisenä voimapolitiikan kan-nattajana, republikanistina, modernin poli-tiikan tieteen isänä, esimodernina, keskiai-kaisena, patrioottina, valtiojärjen isänä, hu-manistina, ateistina, hurskaana katolisena, realistina, idealistina, kerettiläisenä, tai, totta kai, proto-fasistina (sic!). Fischerin oma teos taas on eräänlainen yritys löytää koherens-sia Machiavellin ajattelusta.²⁰

Mutta samalla kun Machiavellin epäkris-tilliset ohjeet ovat alkaneet tuntua vähem-män järkyttäviltä, myös hänen nimensä mustamaalaus on hakenut uusia uria. Eli-sabethin aikaisen draaman ”Murdrous Ma-chiavel” on muuttunut anti-sosiaalisen per-soonallisuushäiriön omaavaksi ihmistyyppi-ksi. Tavaksi on muotoutunut kutsua sosiaa-lipsykologiassakin ’machiavellisteiksi’ hen-kilöitä, jotka manipuloivat ja huijaavat muita oman etunsa saavuttamiseksi. Richard Chris-tie konstruoi jopa taulukon, jolla voidaan mitata machiavellismin asteita. Machiavel-lismi on niin ikään alettu yhdistää myös psykopatiaan. Richard Byrnen ja Andrew Whitenin teos, joka käsittelee älykkyyden

syntyä kädellisillä sosiaalisen ekspertiisin kautta, on arvattavasti nimeltään *Machia-vellian Intelligence*.²¹

Huomattava on myös se seikka, että Ma-chiavellin nimeen puolestaan vannovat ny-kyisin eritoten erilaisten yrityksenjohtamis-taidon manuaalien kirjoittajat, jotka pohdis-kelevat ääneen sitä, miksi Machiavellin rau-taiset ohjeet pätevät nykyisessä yritysmaa-ilmassa niin hyvin. Näiden kirjoittajat tun-tenevat kuitenkin enemmän juuri yritysmaa-ilmaa kuin Machiavellia, eikä kyseisistä opuksista ole juurikaan hyötyä Machiavel-li-tutkimuksessa muuta kuin kuriositeettina. Ainakin Antony Jay on kirjasessaan ’Liik-keenjohto ja Machiavelli’ usein selkeästi väärässä, milloin hän sattuu puhumaan Machiavellista. Jay toteaa:

”Machiavelli nimitti kirjansa *Rubtinaaksi* eikä esimerkiksi *Hallitsemisen taidoksi* koska hän näki valtioiden kukoistuksen tai tuhon riippuvan suoraan johtajansa kyvyistä ja ominaisuuksista...”²²

19. Markus Fischer (2000) *Well-Ordered License: On the Unity of Machiavelli's Thought*, Lanham: Lexington Books. Machiavellin *Discorsin* (suom. *Valtiollisia mietelmiä*) keskittyy ainakin Harvey C. Mansfield (1979) *Machiavelli's New Modes and Orders: A Study of the Discourses on Livy*, Ithaca: Cornell University Press, jossa Mansfield käy läpi Machiavellin teoksen kappale kappaleelta. Toinen ’Discorsin’ keskittyyvä tut-kimus on Patrick Coby (1999) *Machiavelli's Romans: Liberty and Greatness in the "Discourses on Livy"*, Lan-ham: Lexington Books.

20. Mary G. Dietz (1986) ’Trapping the Prince: Ma-chiavelli and the Politics of Deception’, *American Political Science Review*, Vol. 80, No. 3, Sept. 1986, 777–799. Esimerkiksi Borgesen teos fasismin synnystä lis-taa Machiavellin erääksi niistä, jotka muokkasivat ita-lialaisen mielen fasismille otolliseksi. G. A. Borgese (1938) *Goliath: The March of Fascism*, New York: The Viking Press.

21. Richard Christie (1970) ’Scale Construction’, teok-sessa Richard Christie ja Florence Geis (toim.) *Studies in Machiavellianism*, New York: Academic Press Inc. Machiavellismista ja psykopatiasta ks. esim. J.W. McHoskey, W. Worzel ja C. Szyarto (1998) ’Macchia-vellianism and psychopathy’, *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (1). Richard W. Byrne ja Andrew Whiten (1988) *Machiavellian Intelligence: Social Expertise and the Evolution of Intellect in Mon-keys, Apes and Humans*, Oxford: Oxford University Press.

22. Antony Jay (1975) *Liikkeenjohto ja Machiavelli*, Helsinki: Tammi, s. 37.

Päättely ja sen sovellus liike-elämään menee kuitenkin metsään sikäli, että kirjan nimi *Il Principe* (Ruhtinas) ei ole Machiavellin itsensä antama, vaan hänen alkupeiräisensä on otsikoitu *De principatibus* (Ruhtinaskunnista).

Mutta Machiavellin varhaisille kommentaattoreille, joita löytyy heti 1500-luvun alkupuolelta lähtien, hänen ajatustensa hirtittävyys kulminoitui juuri hänen näkemyksensä uskonnosta politiikan välineenä. Machiavelli nähtiin Saatanan oppilaana, ellei jopa opettajana, ja joka tapauksessa hänen ajateltiin löytyvän helvetistä tuonpuoleisessa. On jopa väitetty Saatanan englanninkielisen eufemismien, "Old Nick", pohjautuvan "Nick" Machiavelliin. Machiavellin nimi liitettiin usein myös salaisiin valtiotaidon oppeihin, ns. *arcana imperii* -traditioon. *Ruhtinas* sijoitettiin myös katolisen kirkon kiellettyjen kirjojen luetteloon vuonna 1559, josta se poistui vasta 1890. Onkin muistettava, että Machiavelli ei elinaikaan tai välittömästi sen jälkeen aiheuttanut suurta mullistusta politiikan teoriassa. Vasta kun katolinen kirkko alkoi vastauskonpuhdistuksessa uudelleen kristillistää itseään, muodostui Machiavellista erityinen ongelma.²³

Machiavellista ajatuksissa täytyi olla jotakin, mikä poikkesi ratkaisevasti hänen edeltäjiensä ajatuksista ja mikä nosti hänet myöhemmin yleiseen tietoisuuteen. Aikalaisilleenhan hän oli tunnettu lähinnä näytelmäkirjailijana ja runoilijana. Tutkimuskirjallisuus on tässäkin asiassa kovin montaa mieltä. Useat ovat korostaneet *Ruhtinaan* eroa edeltävään ns. ruhtinaan peili -traditioon nähden. Machiavelli siis kyseenalaisi koko *Fürstenspiegel*-tradition ohjeet kysymällä oliko niissä kuvattu käytös todellakin käytännöllistä ja kannattavaa. Mark Hulliung on todennut, että erottaessaan hyveet lopputuloksista stoalaisuus teki Machiavellin mahdolliseksi ja kristillinen usko puhtaaseen, tuloksista riippumattomaan hyvään, lisäsi suuresti hänen tarpeellisuuttaan.²⁴

Renessanssin humanistit olivat yrittäneet liittää hyvän ja kannattavan kristilliseen ruhtinaan peili -traditioon väittämällä, että hyveellinen elämä kannattaa, so. on hyödyllistä.

Cicerolle mikään ei ollut todella *utile*, jos se ei samalla ollut myös *honestum*. Machiavelli taas väittää, että hyve (sen kristillisessä tai stoalaisessa merkityksessä) ei kannata, ts. johtaa tuhoutumiseen ennemmin kuin menestykseen – että valtiollisissa asioissa *utile* ja *onesto* eivät välttämättä liity lainkaan toisiinsa. Hulliungin teos puolestaan esittää, että Machiavelli tekee valloituksenhaluisella tasavaltalaisuudellaan suuremman eron edeltäviin republikanistisen genren kirjoittajiin kuin ruhtinaille opaskirjoja kirjoittaneisiin. Loputtoman valloitus halun painottaminen Machiavellin ajattelussa näyttää kylläkin sivuuttavan ne useat kohdat, joissa Machiavelli itse selväsanaisesti varoittaa liiallisten valloitusten mukanaan tuomista ongelmista.

Mutta toisaalta esimerkiksi Athanasios Moulakis on huomauttanut, että Machiavellin positio ei ole ainoastaan anti-kristillinen, vaan myös anti-klassinen. Machiavelli lähtee tietysti epä kristillisestä lähtökohdasta, kun hän näkee valtion viitekehystenä, joka

23. Machiavellin ajatusten vastaanottoa eri maissa on tutkittu laajalti. Ks. esim. Donald Bleznick (1958) 'Spanish Reaction to Machiavelli in the Sixteenth and Seventeenth Centuries', *Journal of the History of Ideas*, Vol. 19, Is. 4, Oct. 1958, 542–550; Felix Raab (1965) *The English Face of Machiavelli: A Changing Interpretation 1500–1700*, London: Routledge & Kegan Paul; Anthony J. Pansini (1966) *Niccolò Machiavelli and the United States of America*, Greenvale: Greenvale Press. Donald R. Kelley (1970) 'Murderous Machiavel in France: A Post Mortem', *Political Science Quarterly*, Vol. 85, Is. 4, Dec. 1970, 545–559; Edmond M. Beame (1982) 'The Use and Abuse of Machiavelli: The Sixteenth-Century French Adaptation', *Journal of the History of Ideas*, Vol. 43, Is. 1, Jan.-Mar. 1982, 33–54; J.A. Fernández-Santamaría (1983) *Reason of State and Statecraft in Spanish Political Thought, 1595–1640*, Lanham: University Press of America. Bruce Hillis Mayer (1986) *Machiavelli's French Reputation and Its Sources 1544–1762*, Ann Arbor, Michigan: University Microfilms International. Eco Haitma Mulier (1990) 'A Controversial republican: Dutch views of Machiavelli in the seventeenth and eighteenth centuries', teoksessa Bock, Skinner & Viroli (toim.) *Machiavelli and Republicanism. Arcana imperii* -traditiosta ja Machiavellista ks. Peter S. Donaldson (1988) *Machiavelli and Mystery of State*, Cambridge: Cambridge University Press.

24. Ks. esim. Felix Gilbert (1939) 'The Humanist Concept of the Prince and The Prince of Machiavelli', *The Journal of Modern History*, Vol. XI, No.4, December 1939, 449–483. Mark Hulliung (1983) *Citizen Machiavelli*, Princeton: Princeton University Press, s. 204.

sisältää uskonnon, eikä toisin päin. Mutta Machiavellin valtio ei myöskään ole Aristoteleen valtio – areena jossa ihminen poliittisena eläimenä pääsisi täydellistymään – vaan inhimillisen toiminnan tuote. Vastavasti Machiavellilla esim. yhteiskunnan turvallisuus ja hyvinvointi on muuttunut päämääräksi, kun se antiikissa usein ymmärrettiin pelkästään hyveellisen toiminnan edellytykseksi tai ennakoehdoksi. Niin paradoksaaliselta kuin se kuulostaakin, Machiavellin tietty innovatiivisuus tai ”modernius” perustuukin tavallaan siihen, että hän palaa takaisin (joihinkin) antiikin käytäntöihin ja teorioihin.²⁵

Vaikka Machiavellin ajatukset eivät enää tunnu niin järkyttäviltä, hänen nimeensä liit-

tyvä pejoratiivinen konnotaatio ei ole haihtunut. Kuvaavaa on, että Henry Kissinger kiisti ehdottomasti saaneensa mitään vaikutteita Machiavellilta, kun Oriana Fallaci sitä häneltä kysyi *The New Republic*in kuuluisassa haastattelussa vuonna 1972. Machiavelli-tutkimuksessa sen sijaan on onneksi jälle leen alettu ymmärtää sitä, miksi hänen ajatuksensa ylipäättään olivat niin järkyttäviä ja kauhistuttavia. Selvitystyö siltä osin on kuitenkin kaikkea muuta kuin valmis.

25. Athanasios Moulakis (1993) 'Which Machiavelli?', *Perspectives on Political Science*, Vol. 22, Is. 2, Spring 1993, 84–89. Clifford Orwin (1978) 'Machiavelli's Unchristian Charity', *The American Political Science Review*, Vol. 72, Is. 4, December 1978, 1219.

Lukijan palvelulipuke

Tällä lipukkeella voi hoitaa Historiallisen Aikakauskirjan tilausasioita. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Tilaan Historiallisen Aikakauskirjan liittymällä Historian Ystävien Liittoon
 Tilausosoitteeni on muuttunut, alla uusi osoite

Nimi .....
 Lähiosoite .....
 Postitoimipaikka .....
 Muita tietoja lehdelle .....

**Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
 Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen**

Heureka

PL 166

01301 Vantaa

Lähetäjä maksaa normaalin postimaksun.

HISTORIA, TIEDE, TIETO JA VAIKUTTAMINEN

LAURA KOLBE

toimii dosenttina Helsingin yliopiston historian laitoksella.

■ Muutama päivä sitten lupauduin puhujaksi Leipätiedotuksen järjestämään valtakunnalliseen viljaseminaariin. Tavatessani tilaisuuden järjestäjät heitin ilmaan muutamia kulttuurihistorian käsitteitä (identiteetti, muistot, narraatiot, mentaliteetti, kansallinen omakuva, arjen historia. Pian kuului ihas-tuneita huutoja: Uusi näkökulma! Mielenkiintoista! Kiinnostavaa! Reaktio herätti muutamia kyynisiä ajatuksia. Ovatko historioitsijat käsitteineen etäännyneet liian kauas yhteiskunnasta? Eikö kulttuuritutkijan ja humanistin sanoma tavoita edes valistunutta lukijaa tai kuulijaa?

Hypistelen kädessäni Päiviö Tommilan (toim.) teosta *Historiantutkijan muotokuva* (1998). Tunnen lievää tyytymättömyyttä. Kirjassa puhutaan tutkinnoista ja opetukses-ta, tutkimuksen rahoituksesta, julkaisukanavista, viroista, projekteista ja laitoksista. Kirja ei anna vastausta siihen kysymykseen, joka viime vuosina on askarruttanut mieltäni. Onko tieteellistyminen tehnyt historiasta marginaalisen? Onko tutkijalla enää mitään yleistä sanottavaa maailman menosta, politiikasta, yhteiskunnasta? Saako hu-

manisti edes kiinnostua nykykehityksestä ja vaikuttaa siihen? Missä ovat tämän päivän Porthanit, Tengströmit, Cygnaeukset, Yrjö-Koskiset, Linkomiehet ja Puntilat?

Historioitsija kohtaa julkisuuden jatkuvan odotuksen. Tämä yhteiskunnallinen ulottuvuus – tutkijan tulee kertoa lopullinen totuus – on rasite. Mielestäni historian voima toimii toisin. Tutkija tulkitsee, suhteellistaa ja tuo esiin oman versionsa, joka on syntynyt pitkäaikaisen intellektuaalisen ja luovan työn seurauksena. Useimmat meistä tutkijoista ovat käyneet läpi yhden tai useamman tutkimusprosessin, joka jossain vaiheessa on voinut muuttua emotionaaliseksi ja henkilökohtaiseksi. Kun tutkija elää samaan aikaan sekä menneisyydessä että nykyisyydessä, voivat molempien aikojen ristipaineet kourasta syvältä ja vaikuttaa maailmankuvaan.

Minulle on 20 vuotta tutkijana kirkastanut historian luonteen ”poliittisena” tieteenä. Poliitikalla en tarkoita puolueita tai etujärjestöjä vaan eräänlaista kannanottoa ajankohtaisiin aiheisiin. Sen rinnakkaisilmionä kulkee kansalaistoiminta; oman osaamisen käyttäminen yhteisten asioiden hoitoon, jopa mielipidevaikuttamiseen. Historian voima näkyy monissa eurooppalaisissa maissa. Ranskassa historioitsijat ja filosofit osallistuvat vitaalisesti aikalaiskeskusteluun.

Koen vahvasti, että historia velvoittaa. Koukkaus menneeseen avaa meille tutkijoille nykyisyyden ja usein myös tulevaisuuden. Mielestäni historioitsijat ovat parhaita tulevaisuudentutkijoita. Historia opettaa suhteellisuudentajua, kriittisyyttä ja näkemysellisyttä. Historia ei koskaan voi olla tieteenä tai menneisyysrakennelmana arvo-

vapaata tai puhtaan neutraalia. Koen, että parhaimmillaan tutkija kypsy tutkimusprosessin aikana myös intellektuellin rooliin. Halu vaikuttaa on osa historiantutkimuksen historiaa. Historia on moraalinen tiede, joka opettaa olennaisesti ymmärtämään hyvän ja pahan suhdetta.

Viime aikojen muutamat viranhaut ovat osoittaneet, että alan asiantuntijat eivät halua tunnustaa historiaan sisäänrakennettua poliittisuutta ja arvostaa historiantutkijan roolia intellektuellina. Historian tieteellistyminen on siirtänyt tutkijat norsunluutorniin ja etäännyttänyt heidät hienosta perinnöstä, kansallisesta vaikuttamisesta ja kansanvalistajan roolista. Tutkiminen on viranhoidon tärkein edellytys. Työn suorittamista ja tulosten julkisaattamista kollegoille arvostetaan. Laitosten maailmaan ei mahdu yhteiskunnallista innostusta eikä kollektiivista visionäärisyyttä. Tieteestä on tullut kellokorttiin sidottua puurtamista.

Tämän päivän poliittinen ja sosiaalinen kehitys tuntuu tapahtuvan vailla tieteen läsnäoloa. Tutkijoita ei näy politiikassa, eikä enää juuri mediassakaan. Elämänalueet etäännyvät toisistaan; politiikkaa hoitavat ammattilaiset, kulttuurielämä on alan miesten ja naisten käsissä, taloudesta vastaavat sen piirissä oppinsa saaneet. Yhteiskunta sulkeutuu ja professiot periytyvät jälleen.

Suomalaiset historioitsijat ovat perinteisesti sisäistäneet ”akateemisen kansalaisuuden”. He ovat olleet, usein yhdessä teologien kanssa, mukana Suomen kaikissa suurissa aatteellisissa ja kansallisissa liikkeissä. Nationalismi, fennomania, svekomania, AKS, VAL, sotavuodet ja jälleenrakennusai-

ka, 60-luvun radikalismi, taistolaisuus ja vihreä liike ovat jättäneet jälkensä monen historiantutkijan profiiliin. Tutkimuksen, puheiden ja kannanotoin kollegat ovat 1800- ja 1900-luvulla vaikuttaneet paremman tulevaisuuden puolesta – ja sittemmin toimineet yliopistojensa professoreina, poliitikkoina, valtiopäivämiehinä, kunnallisvaltuutettuina ja kulttuurivaikuttajina.

Nyt näyttämölle ovat tulleet tulevaisuuden tutkijat, filosofit, biologit ja ekonomistit. Sirpaleisessa maailmassa on vain sirpalevisionäärejä, jotka yhdessä poliitikkojen, missien, mallien ja muusikoiden kanssa mittelevät maailmankuvan hahmottamisesta. Kaipaamme humanistin ja historian puheen- vuoroja, vastuullisuutta, näkemyksiä, visioita. Eikö meillä tutkijoina ole mitään sanottavaa omasta ajastamme? Tieto ja tietäminen, erilaisten kulttuurien ja maailmojen ymmärtäminen ja taito tuottaa uutta informaatiota, ovat kykyjä, joilla olisi käyttöä politiikassa ja elinkeinoelämässä.

Keväällä Helsingin yliopistossa pitämäni Suomen historian lähdeluennon yhteydessä pyysin ylioppilaita pohtimaan kirjallisesti kysymystä: miksi opiskelen historiaa? Vastaukset olivat ihanteellisia, epäitsekkeitä ja suorastaan harvinaisen samansuuntaisia. Historia nähtiin välineenä itseyymmärryksen lisäämiseksi ja sen toivottiin antavan monenlaisia vastauksia maailmankuvan hahmottamiseen. Vilpitön usko humanismin voimaan näkyi toteamuksessa, että historiaa opiskellaan, koska se on aine, josta pidettiin jo koulussa. Tässä on historian missio, viesti!

JOONAS SIPILÄ & KAIUS TUORI

Tutkijan taakka eli Rooman historian kirjoittamisen vaikeus

Antiikin kulttuurit innostavat historian tutkijoita. Lähteet tai niiden olemattomuus, ennakkokäsitykset ja pitkä tutkimustraditio asettavat haasteita antiikin historian objektiiviselle tutkimukselle. Joonas Sipilä ja Kaius Tuori keskustelelevat antiikin historiankirjoitukseen liittyvistä uusista ja vanhoista kiistakysymyksistä.

■ Antiikin historian tutkijan lähdeongelmat ovat moninaiset. Antiikin historiantutkimuksen historia on hyvin pitkä ja monimutkainen tarina, ja tutkijasukupolvien työn tuloksena syntynyt kuva antiikin historiasta on vaikuttava rakennelma. Tutkimuksen historia kuitenkin osoittaa, ettei saatavilla oleva lähdemateriaali ole niin laajaa tai kiistatonta kuin tuloksista saattaisi olettaa. Antiikin historian tutkimukseen liittyy vaikeita kysymyksiä liittyen lähteiden määrään, luotettavuuteen, luonteeseen ja käyttökelpoisuuteen.¹

Historiantutkimuksen on käytävä jatkuvaa keskustelua paitsi lähteittensä myös aiemman tutkimusperinteen kanssa. Antiikin historian tutkimuksen suhde omaan menneisyyteensä on ongelmallinen, johtuen lähinnä antiikin maailman ihannoinnista.

Ihannointi on itsessään antiteesi historiankirjoituksen hellimälle ajatukselle tutkimuksen objektiivisuudesta ja puolueettomuudesta. Ihannoinnin toisena puolena on identifikaatio antiikin maailman toimijoihin: tutkija pakottaa omat ennakkokäsityksensä, ajatuksensa ja aatteensa antiikin ihmisen ajatusmaailmaksi.

Eräs vanhimmista kiistakysymyksistä antiikin historian tutkimuksessa on Rooman historian lähteiden tulkinta ja arvostus. Eriytyisesti mielikuvituksen ja tarinankerronnan rooli lähteissä on sekoittanut antiikin historian tutkijoiden aivoituksia; ajoittain antiikin historioitsijat on nähty modernin tieteellisen historiankirjoituksen esi-isinä, toisinaan arvottomina sadunkertojina. Koska lähdemateriaali on varsinkin varhemmista ajoista vähäinen, on historiankirjoituksessa tavallinen erottelu primaari- ja sekundaari-lähteisiin antiikin historiassa hyvin erilainen verrattuna myöhempien aikojen tutkimukseen. Perinteisten kirjallisten lähteiden todistusvoima ja perinne-arvo on ollut niin voimakas, että esimerkiksi arkeologian avulla saatu lähdemateriaali on usein jäänyt tutkimuksessa lapsipuolen asemaan.

Rooman ihanteellinen menneisyys

Historiankirjoituksen on ollut vaikea muodostaa neutraalia ja puolueetonta näkemystä antiikista. Kreikkalais-roomalaisen sivistyksen asema ”meidän” kulttuurillisena perintönämme on ongelmallinen historiankir-

1. Kirjoitus pohjautuu Helsingin yliopiston antiikin historian opintopiirissä 21.2.01 pidettyyn esitelmään. Kiitämme piirin vetäjää, filosofian tohtori Antero Tammistoa, avusta ja kommentista.

joituksen pyrkimykselle pitää etäisyyttä tapahtumiin ja henkilöihin sekä luoda totuudenmukainen kuva menneestä. Menneen projisointi nykyisyyteen eli historian näkeminen opettavana esimerkkinä nykyhetkelle on yhtä petollista kuin nykyisyyden projisointi menneeseen eli historiallisten tapahtumien näkeminen nykyisyyden valekaavussa.

Antiikin Rooman historian tutkimuksessa vaikuttaa erinäinen määrä ennakkokäsityksiä, aatteita ja arvoja. Tieteellinen historiantkirjoitus, joka syntyi 1800-luvun alussa Leopold von Ranken ja Barthold Niebuhrin töiden kautta, tähtäsi oppi-isiensä mukaan luotettavan ja ennakkoluulottoman tiedon tuottamiseen menneestä, sen kertomiseen miten asiat olivat oikeasti olleet ja mitä oikeasti oli tapahtunut.² Toisaalta taidehistorioitsija J. J. Winckelmannin perustama saksalainen uushumanismi loi uudelleen antiikin ihanteellisuuden. Klassillinen menneisyys otti vangikseen G. E. Lessingin, J. G. von Herderin, Goethen, Schlegelin veljesten ja W. von Humboldtin kaltaisia lahjakkuuksia, ja *Altertumswissenschaft* siirtyi humanistisen tutkimuksen eturintamaan. Uushumanismin projektin historiantkirjoituksessa oli sisäänrakennettu ristiriita antiikin historian totuuden etsinnän ja uushumanistisen, romantisoidun klassillisen menneisyyden ihannoinnin välillä.

Antiikin ihannointi oli seurausta klassillisen taiteen ja kirjallisuuden saavutuksien käytöstä halki Euroopan herättämään kauneuden tajua ja isänmaallisuutta harmonian, hyveen, kunnian ja rohkeuden esimerkeillä. Klassilliset lähteet palvelivat kirjallisten saavutusten varantona, esimerkkeinä siitä kuinka paljon hienompia, jalompia ja valovoimaisempia antiikin kirjailijat olivat nykypäivän auktoreihin verrattuna.

Tässä vertailussa klassillinen taide oli eleganssin ja tyylin ruumiillistuma. Kaivauksissa löydettiin kauneudessa ja hohdokkuudessa vertaansa vailla olevia esineitä, jotka todistivat antiikin taiteilijoiden ylivertaisuutta. Klassillinen taide oli vertailukohta ja ideoiden sekä inspiraation lähde taiteilijoille. 1800-luvun uusklassillinen tyyli poikkesi aiemmista kertaustyyleistä lähinnä tiukalla

pitäytymisellä antiikin malleihin ja esikuviin, Winckelmann kun oli opettanut kuinka erottaa kreikkalainen taide roomalaisesta ja klassillinen myöhäsklassillisesta.³

Rooman perintö valtiotaidossa ja politiikassa oli oikeuttavana tekijänä käypää tavaraa. Rooman historia ja valtiosääntö muodostivat valmiin arsenaalin ennakkotapauksia jokaiseen poliittiseen tarpeeseen tasavaltalaisuudesta yksinvaltaan. Demokratian kannattajille ennakkomateriaalia toi antiikin Kreikka. Rooman antamat poliittiset esimerkit ulottuivat tasavaltalaisuudesta yksinvaltaan. Joukoittain kuninkaita, prinsejä ja vähäisempiä ylimyksiä poseerasi muotokuvaan roomalaisena sotapäällikkönä tai, egon antaessa myöten, keisarina. Vastaavanlainen muoti johti klassillisen tyylin ja koristeiden jäljittelyyn ja kopiointiin julkisissa rakennuksissa.

Selkeimmin historia oli *magistra vitae* oikeustieteessä. Roomalainen oikeus oli taistellut unohdusta vastaan pääasiassa Justinianuksen kodifikaation, *Corpus Iuris Civiliksen* (529–534) muodossa. Sen uudelleen löytämisestä Bolognasta 1000-luvulla alkaen roomalainen oikeus oli oikeuden standardi. Tätä roomalaisen oikeuden perinnettä kutsuttiin *ius communeksi*, yhteiseksi ja universaaliksi oikeudeksi. Sen vaikutusvalta oli ennen kaikkea dogmaattinen, se muodosti oikeustieteilijöiden ratkaisu- ja viitevarannon. 1600-luvulla alkanut *Usus modernus pandectarum*, roomalaisen oikeuden uusi käyttö, taisteli tieteen eturintamassa luonnonoikeusteorioita vastaan. Oikeustieteen historiallinen koulukunta Friedrich Carl von Savignyn johdolla pyrki herättämään henkiin *ius commune*n roomalaisen oikeuden juurien tutkimisen kautta. Oikeustieteen historiallinen koulu pyrki alkujaan tuottamaan normatiivisia vastauksia kysymyksiin modernin oikeuden kehityksestä. Epäonnistuminen tuli selväksi viimeistään kun yritys oikeuttaa feodalismien poistaminen Saksasta klassisen roomalaisen oikeuden perusteella päättyi umpikujaan. Historiallinen koulu näki Roomassa vain ihanteellisen menneisyyden ja pyrki herättämään henkiin tämän ihanteen. Yritys normatiivisten sääntöjen tuottamiseksi histo-

riallisella tutkimuksella oli tuhoon tuomittu jo alkaessaan, mutta tuotti runsaasti laadukasta oikeushistoriallista tutkimusta.⁴

Ihannemenneisyyden suosikit vaihtelivat muotivirtauksittain. Saksalaiset 1700-luvun tutkijat näkivät ihanteensa toteutuneen antiikin Kreikassa, erityisesti Ateenassa. Historiallinen koulukunta puolestaan ihanoi toisen vuosisadan antoniinikeisarien *pax Romanan* Roomaa, apollonista rauhan ja harmonian imperiumia. Theodor Mommsenin ihanteena oli tasavallan ajan Rooma, hän hylkäsi vanhat romantiikan filhelleeniset perinteet. Hänen *Römische Geschichten*-sä sankari oli Julius Caesar ja ihannevaltio oli Caesarin ajan Rooma. Liberaaliudestaan huolimatta hän uskoi, että tarvittiin vahva johtaja yhdistämään Saksa. Mommsen yhdisti koko valtaisan tietomääränsä ja lukeisuusutensa luodakseen ihannevaltiolleen perustuslain *Römisches Staatsrecht*, jonka ensimmäinen osa julkaistiin sopivasti 1871, Saksan yhdistymisvuotena. Se esittää tasavallan ajan Rooman jäykän perustuslailisena valtiona, jota ohjasivat oikeudellisen formalismin periaatteet, mikä ei nykytutkimuksen mukaan voisi oikeastaan olla kauempana totuudesta.⁵

Näkemyks Roomasta ja Rooman historiasta oli myös ideologinen ja poliittinen vakuumus, tutkimus on täynnä piiloteltuja viittauksia politiikkaan, oikeuteen ja valtaan. Historia oli erittäin opettavaista, mennyt antoi nykyiselle ja tulevalle mallin. Kuitenkin olisi anakronistista tuomita 1800-luvun tutkijat vääritelijöiksi oman aikamme kriteerien mukaisesti. He olivat aikansa lapsia eikä perinteen ja taustamotiivien merkitys millään muotoa loppunut 1800-luvulle.

Ennakkokäsitykset, esikuvat ja istumapaikat

1800-luvun tutkijoiden työ ikuisti heidän ennakkokäsityksensä antiikin maailmasta eivätkä lähteiden tulkintaa vaikeuttavat vahvat mutta vaihikkaiset ennakkokäsitykset ole kadonneet sittemminkään. Antiikin yhteiskunnat ovat muodoiltaan, tavoiltaan ja ajallisesti niin kaukana ettei sen ymmärtäminen aina tahdo onnistua. Mentaliteettien välinen kuilu vallitsee tietysti kaikessa his-

toriallisessa tutkimuksessa, mutta antiikin historian tutkimuksessa on kuilu paitsi leveä myös vaikea ylittää – menneiden tutkijapolvien vuosisatainen ponnistelu on usein rakentanut perinteisten käsityksien ansoja, joita on liki mahdoton havaita. Jo niinkin perustavaa laatua olevista kysymyksistä kuten siitä, miten antiikin ajan ihmiset mielsivät ympäristönsä tai mitä rajojen käsite roomalaisille merkitsi, ei ole olemassa konsensusta.

Roomalaiset kartat, jotka meille ovat säilyneet, eivät välitä realistista kartografista kuvaa maailmasta. Visuaalisen esittämisen sijaan suosittiin skemaattisia tai pelkästään sanallisia kaupunkien ja välimatkojen listoja.⁶ Onkin esitetty, että roomalaisille ympäröivä maailma hahmottui kaupunkien verkona ja niitä yhdistävinä teinä verkon ulkopuolisten alueiden jäädessä toisarvoiseen asemaan. Maailma miellettiin siis aivan toisella tavalla kuin nyky-yhteiskunnan lapsuudesta asti kartanlukuun koulitut ihmiset tekevät. Roomalaiset maanmittaajat olivat hyvinkin päteviä luomaan *centuriaatio*-karttoja mutta kyvyttömiä aikaansaamaan oikeasti kartografista esitystä suuremmasta alueesta jo siksi, että sellainen oli käsitteellisesti heidän tavoittamattomissaan.⁷

2. Leopold Ranke (1874) *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*, 2. Aufl., Leipzig, vorrede VII: "Man hat der Historie das Amt, die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zu Nutzen zukünftigen Jahre zu belehren, beigemessen; so höher Ämter unterwindet sich gegenwärtiger Versuch nicht; er will bloss Zeigen, wie es eigentlich Gewesen."

3. Yllä mainittuja teemoja käsittelee maintosti koelma Marja Härmänmaa, Timo Vihavainen (toim.) (2000) *Kivettyneet ihanteet?: klassismin nousu maailmansotien välisessä Euroopassa*, Jyväskylä.

4. F. Wieacker (1995) *A History of Private Law in Europe*, Cambridge.

5. A. Heuss (1956) *Theodor Mommsen und das 19. Jahrhundert*, Kiel; Y. Thomas (1984) *Mommsen et "l'isolierung" du droit*, Paris.

6. F. Millar, "Emperors, Frontiers and Foreign Relations, 31 B.C. to A.D. 378", *Britannia* vol XIII (1982), 1–23, tässä 15–20; Maantieteellisiä alueita määriteltiin sanallisesti myös virallisissa dokumenteissa.

7. A. D. Lee (1993) *Information and frontiers: Roman foreign relations in late Antiquity*, Cambridge, 85–87; N. Purcell "Maps, lists, money, order and power", *JRS* 80/1990, 178–182; N. Purcell "The Creation of Provincial Landscape: the Roman Impact on Cisalpine Gaul",

Riippumatta siitä, onko näkemyksestä yhtä mieltä, on silti hyödyllistä kysyä itseltään, tarkoittaako toisaalta *Forma Urbiksen* ja toisaalta *Tabula Peutingerianan* sekä Ptolemaioksen kartan olemassaolo automaattisesti sitä, että tarkkoja alueellisia karttoja on täytynyt olla olemassa. Ja jos niitä oli olemassa, käytettiinkö niitä samoin kuin me niitä käyttäisimme? Onko meidän esimerkiksi tarpeen otaksua, että tarkkoja alueellisia karttoja oli olemassa, jotta Rooman armeija olisi voinut toimia siten kuin me sen oletamme toimineen? Ja jos vastaus jälkimmäiseen kysymykseen on kyllä, onko se silloin todiste karttojen olemassaolosta vai viite siihen suuntaan, että käsitystämme Rooman armeijasta tulisi uudelleen arvioida? Tämänkaltaiset kysymykset vaativat kaikkialla.

Menneiden tutkijapolvien työn hedelmissä on tietysti myös heidän oman aikansa voimakas sivumaku. Koska antiikin maailma halutaan nähdä läntisen sivistyksen kehona, laajenee tämä esikuvien haku myös antiikin maailman sotilaalliseen perintöön. Rooman armeijaa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa tutkineet saksalaiset muokkasivat ja luokittelivat Rooman armeijaa pohjanaan heidän tuntemansa Preussin armeija tiukkoine hierarkioineen ja komentosuhteineen. Meille tutun Rooman armeijan perustukset laskettiin silloin – armeijan, joka oli paitsi tehokas, ammattimainen ja hyvin järjestetty, myös selkeästi erillään siviiliyh-teiskunnasta.⁸ Siinä missä 1500-luvun sotapäälliköt olivat yrittäneet luoda uudelleen täydellisenä sotakoneena pitämänsä Rooman armeijan, loivat myöhemmät tutkijat tämän saman täydellisyyden kirjallisena. Monet tutkijat nykyäänkin, sen sijaan, että yrittäisivät ymmärtää Rooman armeijaa sen omista lähtökohdista, tiedostamattaan tavoittelevat ideaalia – ”ensimmäistä modernia armeijaa”.

Roomalaisen tasavallan oikeushistorian saralla Kaj Sandberg on tuonut esiin mielenkiintoisen esimerkin ennakkokäsitysten vaikutuksesta, hypoteettiset lähteet. Tutkimuksessa tunnettujen tapahtumien tai muutosten oletetaan pohjautuneen lainsäädäntöön tai päätösten oletettiin olleen väistä-

mättä lakeja. Näin oletetut lait nimettiin siten muista lähteistä tunnettujen kyseisen vuoden konsulien mukaan ja esitettiin lukijoille aitona tavarana. Tämä lakien nimien tai jopa lakien keksiminen oli Sandbergin mukaan 1800-luvun tutkijoiden helmasynti, jonka sittemmin ikuisti Giovanni Rondoni vaikutusvaltaisessa tasavaltalaisen lainsäädännön editiossaan, *Leges Publicae Populi Romani*.⁹ Tämän käytännön pohjana oli ilmeisesti erityisesti saksalaisten tutkijoiden legalistinen valtioideologia. He olivat syvästi vakuuttuneita siitä kuinka roomalaisten olisi pitänyt toimia. Roomalaisethan olivat heidän esikuviaan.

Historiankirjoituksen perinne on myös rakentanut vaikuttavia viittausketjuja, jotka saattavat jatkaa jatkumistaan. Esimerkiksi pitkään elänyt teoria, joka sijoitti goottien syntykodin Etelä-Ruotsiin, oli rakentunut pääasiassa yhden sinänsä mielenkiintoisen tapahtuman pohjalle. Käsityksen juuret ulottuvat vuoteen 1434, Baselin ekumeeniseen kirkolliskokoukseen, jossa Ruotsista saapunut Växiön piispa Ragvaldi 12.11. piti puheen. Kimmokkeen puheeseen antoi Ragvaldille kaavailtu istumapaikka, joka ei piispaa itseään miellyttänyt. Puheessaan hän ylisti sotaisia gootteja ja vaati uutta paikkaa, koska ruotsalaiset ovat näiden ansioituneiden goottien suoria perillisiä. Istumajärjestystä ei muutettu, mutta Ragvaldin pääasiassa Jordanekseen nojautunut puhe pantiin merkille ja sen kirjoittivat ylös monet tunnetut erudiitit, joiden välittämänä Ragvaldin näkemys sai myöhemmin siivet selkäänsä.¹⁰

Oral history ja kirjallisten lähteiden uskottavuus

Ennako-odotukset johtavat helposti harhaan tilanteessa, jossa tietty ajanjakso on nauttinut laajaa suosiota myöhempien kertojien kirjoituksissa. Myöhemmät narratiivit rakentavat valmiin mallin, johon tuon ajan lähteiden tulisi sopia. Viimeaikainen keskustelu kirjallisten lähteiden luotettavuudesta ja lähdekritiikistä antiikin historiassa on kosketellut perinteisen roomalaisen historiankirjoituksen uskottavuutta varhaisen Rooman historian tutkimuksessa.

Tästä keskustelusta on erotettavissa erilaisia koulukuntia historiallisten lähteiden käytön ja tulkinnan suhteen. Traditionalistiseksi tai optimistiseksi koulukunnaksi on kutsuttu tutkijoita, jotka uskovat roomalaisen historiankirjoituksen antaman tiedon luotettavuuteen. Eräs merkittävimpiä viimeaikaisia esimerkkejä on ollut T. J. Cornellin *The Beginnings of Rome*. Cornell esittää, että roomalaisten historioitsijoiden kertomukset sisältävät autenttisen ja luotettavan faktakehikon, jonka ympärille kirjoittajat ovat rakentaneet tarinan eli ns. narratiivisen päällysrakenteen. Tämän kehikon muodostavat varhaisimpien kronikoiden antama tieto, tärkeät tapahtumat sekä kulloinkin virassa olleet virkamiehet. Näiden kronikoiden antama informaatio oli itsessään luotettavaa ja paikkaansa pitävää ja tälle tiedolle myöhemmät kirjoittajat, kuten Livius, sitten rakensivat myöhemmät ja monisanaisemmat historiateoksensa.¹¹

Toinen, hieman radikaalimpi esimerkki luottavaisesta historiantutkimuksesta on Andrea Carandinin *La nascita di Roma*. Carandini väittää, että varhaisesta ja protohistoriallisesta Roomasta kertovat myytit ja legendat sisältävät totuuden siemenen (*nocciolo autentico*). Mikäli tämän myyttisen kertomuksen purkaa, sisällä oleva totuus tulee esiin muuttumattomana ja pilaantumattomana, kuten T. P. Wiseman Carandinin kirjan tyrmäävässä arvostelussaan sanoo.¹² Carandini rakentaa rekonstruktiota Rooman myyttisestä menneisyydestä, unohtamatta yhteyksiä Troijan sodan sankareihin, jumaliin ja puolijumaliin. Tässä mytohistoriassa onkin vaikea erottaa, missä vaiheessa Carandini rakentaa menneisyyttä siitä mitä tapahtui ja milloin siitä minkälaisia legendoja Rooman menneisyydestä kerrotaan. Epäselväksi jää myös se, tekeekö hän itse näiden luokkien välille mitään eroa.¹³

Optimistista koulukuntaa kritisovia kutsuttakoon kriittiseksi koulukunnaksi. Heitä yhdistävänä piirteenä on epäily roomalaisen historiankirjoituksen määrää ja lähdearvoa kohtaan. Perusväitteenään he esittävät, ettei Rooman historiasta ole säilynyt kirjallisia lähteitä ennen kolmatta vuosisataa eKr. eikä edeltävältä ajalta ole minkään-

laista tietoa perimätiedon säilymisestä.¹⁴ Kriittinen koulukunta on kieltäytynyt uskonnasta optimistien yrityksiä selittää asioita parhain päin ja sen edustajat ovat vihjanneet, että todisteiden puuttuminen heijastelee vain sisällön puuttumista. Kuningasajan ja varhaisen tasavallan Rooman suurta menneisyyttä ei siten ole, koska siitä ei ole lähteitä. Kriittistä koulukuntaa on vastaavasti kritisoitu perusteettomien vaihtoehtojen esittämisestä.¹⁵

The Early Roman Empire in the West, Oxbow Books/1990, 6–27; he pohjaavat paljolti P. Jannin kirjassaan *La mappa e il periplo. Cartografia antica e spazio odologico (Rome, 1984)* esittämille tulkinnoille; ks. myös R.M. Downs & D. Stea (1973) *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behaviour*.

8. Arkeologian keinoin on saatu mielenkiintoista lisävalaistusta mm. siviilien läsnäoloon linnakkeissa – ks. esim. C. van Driel-Murray, "Gender in Question", *Conferences in Theoretical Roman Archaeology 2/1995*, 3–21.

9. K. Sandberg, "Tribunician and Non-Tribunician Legislation in Mid-Republican Rome", teoksessa: Christer Bruun (toim.) (2000) *The Roman Middle Republic. Politics, Religion and Historiography c. 400–133 B.C.*, Acta Instituti Romani Finlandiae 23, Rome, 121–140, 126; G. Rotondi (1962) *Leges publicae populi romani*, Hildesheim, 229, 233, 243, vain muutaman esimerkin antaksemme.

10. Curt Weibull "Goternas utvandring från Sverige", *Scandia 23 /1955–1957*, 161–168; ks. myös P. Heather (1991) *Goths and Romans 332–489.*, Oxford, 3–33. Mielenkiintoisen kuvan goottien alkuperää koskevan ajattelun kehityksestä saa lukemalla Oxford Classical Dictionaryn eri editioiden gootteja käsittelevän kohdan perättäin.

11. T.J. Cornell (1995) *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000–264 B.C.)*, London and New York, 6, 17–18. Suomessa tätä koulukuntaa edustamaan voitaisiin laskea Kaj Sandbergin kirjoitus "Fabius Pictor ja Rooman hämärä menneisyys", teoksessa *Antiikin asialla* (1994), Pertti Huttusen ja Unto Paanasen 60-vuotisjuhlakirja, Scripta historica XXI, Oulu, 131–151.

12. A. Carandini (1997) *La Nascita di Roma. Dei, lari, eroi e uomini all'alba di una civiltà*, Torino; T.P. Wiseman, A. Carandini, "La nascita di Roma", *Journal of Roman Studies 90/2000*, 210–212.

13. Carandini (1997), erit. 85–91.

14. T.P. Wiseman "What do we know about early Rome?", *Journal of Roman Archaeology 9 /1996*, 310–315, 311.

15. Erilaisia radikaaleja teorioita: E. Pais (1913I, 1915 II) *Storia critica di Roma durante i primi cinque secoli I–II*, Roma; A. Alföldi (1965) *Early Rome and the Latins*, Michigan, jotka olettavat Rooman olleen vain pieni etruskivasalli. Näiden kritiikki, esim. T.J. Cornell (1986) "The Value of the Literary Tradition concerning Archaic Rome", teoksessa K. Raafaub (toim.), *Social Struggles in Archaic Rome*, Berkeley, 52–76, 64–65; Kurt Raafaub (1986) "The Conflict of the Orders in

Esimerkiksi T. P. Wiseman tutki, kuinka paljon kukin roomalainen annalistihistorioitsija on kirjoittanut tietystä ajanjaksosta.¹⁶ Cato vanhempi *Origines*-historiateoksessaan kattaa koko Rooman historian kaupungin perustamisesta Hannibalin sotiin neljässä kirjassa. Livius, joka kirjoitti liki kaksi vuosisataa myöhemmin, ehtii Hannibalin sotaan vasta kirjassa 21. Sama taipumus on havaittavissa kaikilla roomalaisilla annalisteilla: mitä myöhäisempi kirjoittaja sitä enemmän hän kirjoittaa kustakin ajanjaksosta.

Mistä tämä uusi materiaali oli sitten peräisin? Varhaisimpien kirjallisten lähteiden ja Rooman perinteisen perustamisvuoden 753 eKr. välillä on viiden vuosisadan pituinen aukko, jota kattamaan tulisi kehittää luotettava selitys, eräänlainen tiedon genealogia. Optimistinen koulukunta on esittänyt kaksi toisiaan täydentävää päävaihtoehtoa. Ensimmäinen on suullisen perimätiedon säilyminen perheiden sukupuissa, tarinoissa ja lauluissa muuttumattomina halki vuosisatojen. Toinen vaihtoehto on ”asiakirjapolku” eli kirjallisten virallislähteiden säilyminen varhaisimmista ajoista lähtien.¹⁷

Suullinen perimätieto ei kuitenkaan ole muuttumatonta, eivätkä roomalaisten perinteet olleet etuoikeutettuja tässä suhteessa. Kuten sekä Cicero että Livius ilmoittavat, suullinen sukuperinne oli täynnä vääriä tietoja.¹⁸ Hieman uudempi tutkimus sisältää myös laajasti esimerkkejä perinteen vääristelystä, kuten keksityistä kuningaslistoista tai keksittyjen esi-isien ujuttamisesta sukupuihin.¹⁹ Suullisen perimätiedon hyödyllisyys historiallisena lähdeaineistona tai, antiikin historian ollessa kyseessä, historiankirjoituksessa säilyneen suullisen perimätiedon hyödyllisyys vaatii hieman laajempaa selitystä.

Tutkijat asettavat usein kohtuuttomia odotuksia suullisen perimätiedon luotettavuudelle. Suullinen perimätieto on kuitenkin eräänlainen yhteisön jäsenten kollektiivinen tulkinta menneestä. Nykyaikainen ”oraalisten yhteiskuntien” tutkimus käyttää erilaisia tekniikoita perimätiedon kuvaileman tapahtuman rekonstruoinniseksi, kuten tarinoiden tarkkaa dokumentointia, ristiintarkistuksia, haastatteluja ja ulkopuolisten

tietojä.²⁰ Tästä huolimatta suullinen perimätieto ei pysty tarjoamaan tarkkaa ”perinteistä” historiallista tietoa kuin muutaman sukupolven päähän. Antiikin historian tutkijalla ei kuitenkaan ole samanlaisia mahdollisuuksia kuin elävän yhteisön tutkijalla. Lähteet ovat rajallisia, eikä tarkentavien kysymysten mahdollisuutta ole. Suullinen kulttuuri on kuitenkin homeostaattista ja tähän päivään keskittyntä, kuten tunnettu yhdysvaltalainen kulttuurin tutkija W. J. Ong asian ilmaisee:

”Suullisen tiedon kulttuureissa menneisyys ei ole yhtenäinen kenttä, jota täplittävät todistetut ja kiistanalaiset faktat. Se on esi-isien valtakuntaa, elävä nykyisen tietoisuuden vahvistamisen lähde.”²¹

Vaikka tallennetut suullisen perimätiedon palaset sisältävät tietoja tarinoita toisilleen kertoneen ihmisryhmän arvoista ja ihanteista, on totuuden siemenen etsintä ajallisesti kaukaisemmista tapahtumista lähes aina mahdotonta.

Archaic Rome”, teoksessa Raaflaub (1986), 9–10, 42; Wiseman 1996, 310–315.

16. T.P. Wiseman (1979) *Clio's cosmetics. Three Studies in Greco-Roman Literature*, Leicester, 9–12. Tästä vihjeestä kiitokset prof. C. Bruunille.

17. Cornell (1995), 10–12, 14. Esi-isistä laulamisesta kertoo Cicero, *Tusc* 4.3 (lainauksena Catolta) sekä Brutus 75.

18. Cic. Brut. 62; Liv. 8.40.2; Wiseman (1996); Sextus Empiricus, *adv. gramm.* 1. 252–253, kertoo kuinka Asclepiades Myrlealainen jakoi historiankirjoituksen kolmeen luokkaan, joista luotettavuudessa alimpana, jopa komedioiden alapuolella, olivat sukujen genealogiat.

19. J. Vansina (1985) *Oral Tradition as History*, London, 104; esimerkkinä voidaan mainita Kalinan tarina. Kinshasassa on kaupunginosa nimeltä Kalina. Paikalliset uskovat että Kalina oli paikallisen mahtimiehen nimi, jonka mukaan kaupunginosa on nimetty. Ilmeisestä bantukirjoitustavastaan huolimatta nimi kuuluu kuitenkin Kallina nimiselle Itävalta-Unkarilaiselle upseerille, joka hukkuu paikalla vuonna 1884. Vuoteen 1957 mennessä nimi oli jo siirtynyt eräisiin paikallisiin johtoasemasta kilvoittelevien sukujen genealogioihin perusteina vaatimuksille johtoasemasta! (s. 10).

20. Vansina (1985), 186–199; ks myös S. Cauncen (1994) *Oral History and the Local Historian*, London, 143–165.

21. W.J. Ong (1982) *Orality and Literacy*, London, 98.

Toinen vaihtoehto tiedon genealogialle, kirjallisten lähteiden säilyminen, ”asiakirjapolku”, perustuu hyvin niukkaan lähdeaineistoon. Esimerkiksi konsulaaristen *fastien* tai pappiskronikoiden säilymisestä tai sisälöstä ei ole käytännössä mitään tietoa. Niiden olemassaolo on kuitenkin välttämätön ns. optimistisen koulukunnan tarinan uskottavuudelle, joten esimerkiksi Cornell uskoo niiden antaneen ensimmäisille annalistihistorioitsijoille vankan pohjan, luotettavan virkamies- ja tapahtumaluettelon. Arvostelijat ovat syyttäneet häntä täysin oikeutetusti etusijan antamisesta oletetulle aineistolle todellisen, saatavilla olevan aineiston sijaan.²²

On ehkä mainittava, ettei ole syytä väittää koko Rooman annalistisen perinteen olevan myöhempi väärennös. Tutkijoiden valmius ottaa konjektuurahyppy tuntemattomaan ilman alkuperäislähteitä kuitenkin arveluttaa.²³

Antiikin historioitsijat ja mielikuvitus

Mielikuvituksen vaikutusta varhaiseen historiankirjoitukseen ja historioitsijalle tarjoutuvia mahdollisuuksia aukkojen täyttämiseen voitaneen valaista varhaisella suomalaisella historiankirjoituksella. 1600–1700-luvuilla kirjoitettiin erinäisiä versioita Suomen historiasta ruotsalaisen ja eurooppalaisen historiankirjoituksen inspiroimina. Varhempi historiankirjoitus perustui universaalihistorian ajatukseen, tarinan kertomiseen Luomishetkestä tai ainakin vedenpaisumuksesta kirjoitushetkeen. Tällaisen universaalihistorian kirjoittajalta vaadittiin huomattavaa luovuutta Raamatun, klassillisten lähteiden tarinoiden, paikallisten kronikoiden ja suullisen perimätiedon yhdistämisessä, jotta ikävät aukkokohdat vältettäisiin. Kirjoittajien *horror vacui* johti laajamittaisiin kehitelmiin, kuten myös kronikoitsijoiden innokkuus tehdä monumentaalihistoriaa, kuvata kunniakasta ja loistokasta menneitä.²⁴

Veljekset Olaus ja Johannes Petri toivat Ruotsin historiankirjoituksen ”goottiteorian” Suomen provinssin historiaan. Johannes Messenius kehitti sittemmin ajatusta eteenpäin kirjassaan *Chronologia Finlandiae* eli

Finlands Krönika 1600-luvun alussa: Messeniuksen mukaan Suomen ensimmäinen kuningas oli Fornjotn, joka hallitsi 600-luvulla eKr.²⁵ Messenius kertoo 11 Suomen

22. Cornell (1995), 12–16; Wiseman (1996), 314. Sandberg (1994) kertoo ansiokkaasti dokumenttipolun erilaisia vaihtoehtoja, jopa selkeästi Cornelliä paremmin yksityiskohtiin paneutuen. Pääongelmana näissä kehitelmissä on se, että vaikka yksittäisiä lähteitä voidaan osoittaa säilyneen, todistaako tämä niiden sisältäneen koko annalistien kertoman valtavan tietomäärän.

23. Jatkokehittelyä dokumenttipolulle ovat teoriat *Annales Maximista*, virallisesta Rooman historiasta. G. Forsythe (G. Forsythe ”The Roman Historians of the Second Century B.C.”, teoksessa Bruun 2000, 1–12, 6–7, 11.) esittää polun *fasteista annales maximiiin* ja varhaisiin annalisteihin seuraavasti: 1. Papi pitivät aina jonkinlaista virallista historiallista kronikkaa tai arkistoa. 2. Q. Mucius Scaevola keräsi yhteen pappien keräämät tiedot 130–115 eKr. ja tuotti *Annales Maximin*, virallisen Rooman historiankirjoituksen. Tämän hypoteesin esitti ensimmäistä kertaa Mommsen *Römische Geschichte* toisessa painoksessa (1857, osa II, 453) ja se levisi laajalti kirjallisuuteen huolimatta siitä ettei Mommsen esittänyt sen tueksi lainkaan lähteitä (eikä niitä ole sittemmin löydetty). 3. Tämä virallinen ja auktoritatiivinen historiankirjoitus oli myöhemmin roomalaisten historioitsijoiden käytävissä heidän kirjoittaessaan Rooman historiaa. Forsythen analyysin uskottavuutta haittaa konditionaalimuotojen [”circumstantial evidence”, ”must have been” ja ”perhaps” (s. 6).] runsas käyttö. Hänen voimallinen optimisminsa huipentuu artikkelin viimeiseen lauseeseen: ”This type of transmission, in which information originating with one author was taken over and passed along by successive writers with little or no change, was characteristic of the annalistic tradition which culminated in the 142 books of Livy’s *Ab urbe condita*.” (s. 11) Argumentaatio on teleologista, sillä hän on pohjimiltaan etsimässä uskottavaa todistetta Liviuksen luotettavuudelle.

Forsythen optimismia voi verrata Bruce Frierin aiempaan annalistisen perinteen lähdeaineiston arviointiin kirjassa B. Frier (1979) *Libri Annales Pontificum Maximorum: The origins of the annalistic tradition*, American Academy in Rome XXVII, toinen täydennetty painos 1999. Poiketen mommseniaanisesta perinteestä Frier toteaa että kaikki maininnat ja lainaukset *Annales Maximista* ovat melko myöhäisiä, pääosin Verrius Flaccukselta. Esimerkiksi annalistisen perinteen päänimi Livius ei mainitse niitä kertaakaan. Frierin varovainen lopputulos on, että on hyvin mahdollista että koko annalistinen muoto on itse asiassa annalistihistorioitsijoiden luomus ja on todennäköistä että koko *Annales Maximin* koottiin vasta Augustuksen aikana osana Augustuksen kulttuurillista historiaprojektia.

24. Wiseman (1979), 21–22 käyttää esimerkkinä Geofrey of Monmouthin kronikkaa.

25. J. Messenius, *Suomen kronikka* (suom. Eero Välikangas 1997), Tampere, 15, 122 et passim. Alkuteos on kirjoitettu Kajaanin vankilassa ja päättyy vuoteen 1628. Villit analogiat tuottivat hienoja lopputuloksia. Olof Rudbeckin (*Atlantica*, 1679) mukaan Kokemäen

kuninkaan nimet, joilla hän kattaa väliajan Raamatullisista ajoista ristiretkiin. Messenius ilmoittaa loppusanoissaan olevansa kykenemätön valehtelemaan.²⁶

Mielikuvituksen käyttö varhemmassa historiankirjoituksessa oli yleisesti melko vapaata. Mikäli varhaiset suomalaiset historioitsijat halusivat luoda Suomelle monumentaalisen menneisyyden, mikä motivoi roomalaisia?

Titus Livius ja hänen aikalaisensa Dionysios Halikarnassoslainen ovat varhaisesta Roomasta kertovan annalistisen perinteen tunnetuimmat ja laajimmin säilyneet edustajat. Heidän luotettavuuttaan on kyseenalaistettu sekä mahdollisuudella että motiivilla muokata roomalaista historiankirjoitusta mieleisempään. Jopa T. J. Cornell, joka useimmiten puolustaa Liviuksen luotettavuutta, myöntää tämän kirjoitusten sisältävän runsaasti epätarkkuuksia, retorisia konstruktioita sekä opettavaisia tarinoita. Luotettavuuden pääperusteluna on annalistien oletettu kyvyttömyys muuttaa jo yleisesti tunnettua historiaa.²⁷ Cornellin lausunto paljastaa lähinnä koulutetun, länsimaisessa kirjallisessa kulttuurissa elävän akateemisen eliitin edustajan historiaan ja historiankirjoitukseen perehtyneen näkemys. Se ei ota huomioon, että kohtalaisella määrällä vuosikautia koulutettuja ihmisiä on suuria hankaluuksia muistaa, koska toinen maailmansota käytiin tai kumpi tuli ensiksi, renessanssi vai keskiaika – puhumattakaan suullisen kulttuurin erilaisesta tavasta jäsentää mennyttä. Olisiko lainkaan hämmästyttävää, jos pääasiassa suulliseen perimätietoon perustuvassa yhteiskunnassa saattaisi elää ja kehittyä rinnakkain useita erilaisia historiankäsitteitä? Tai että poliittisen eliitin jäsenet omaksuisivat uusia tarinoita esi-isiensä kunniakkaista teoista?

Käyttäen Cornellin erottelua rakenteellisten tosiseikkojen ja narratiivisen päällysrakenteen välillä, Liviusta tutkittaessa on huomautettu, että hänen narratiivinen päällysrakenteensa sattuu sijoittumaan Augustuksen ajan poliittiseen kulttuuriin. Ronald Ridley on tutkinut Liviuksen historiallista esitystä tulkinnallisena elementtinä avoimesti

historiankirjoituksen periaatteellisen puoleellisuuden tunnustaen. Ridleyyn mukaan Liviuksen historioteoksen jatkuvana taustajatuksena on sosiaalisen harmonian korostaminen sisäisten kiistojen vastakohtana, ajan sisällissotiin väsyneessä Roomassa hyvin ymmärrettävä teema, joka sopi myös hänen ystävänsä Augustuksen poliittiseen ohjelmaan.²⁸

Olisi kuitenkin pahantahtoista kuvata roomalaiset historioitsijat pelkiksi vääristelijöiksi. Kenties olisi parempi kysyä, mitä roomalaiset historioitsijat itse tiesivät menneisyydestä? Erityisesti varhempien aikojen osalta myöhemmät kirjoittajat tekivät tulkintoja oman aikansa käsitysten perusteella, vaikka eivät usein enää ymmärtäneet, mistä heidän omat lähteensä puhuivat. Tätä on kuvattu syväksi kulttuurilliseksi kuiluksi myöhäisen tasavallan ajan roomalaisten ja heidän varhaisten edeltäjiensä välillä. Esimerkiksi Liviukselle ja muille roomalaisille historioitsijoille tasavalta oli staattinen kokonaisuus, joka muotoutui 509 eKr. kuninkaiden karkotuksen myötä ja pysyi muuttumattomana.²⁹

Kun tietyn ajan kuvauksessa joudutaan nojaamaan vain yksittäisiin lähteisiin, historian antama kuva muotoutuu voimallisesti kirjoittajien tulkintojen mukaan. Mielenkiintoisena esimerkkinä voi ottaa esiin Johannes Malalaan työn *Chronographia* eli maailmanhistoria Aatamista ja Eevasta tähän päivään. Malalas on selvästi oppinut mies, mutta hänen 500-luvun puolivälin tietämissä kirjoittamansa historia varhaisempien aikojen osalta on hyvin sekava.³⁰ Esimerkiksi ensimmäisellä vuosisadalla hallinneiden keisarien lista on paikkaansa pitävä, mutta yksityiskohdat eri hallitsijoiden hallituskausien tapahtumista paljolti hämärän peitossa. Vaikkapa dramaattisesta neljän keisarin vuodesta (69) sisällissotineen ei ole mitään tietoa.³¹ Oppineisuudestaan, lähdeaineiston runsaudesta ja katkeamattomasta kulttuurillisesta traditiosta huolimatta Malalas mitä ilmeisemmin kirjoittaa historiaansa täydentäen aukkoja vapaasti mielikuvituksestaan. Mitä tietäisimmekään neljän keisarin vuodesta ilman sattumalta säästyneitä ajallisesti lähempänä kirjoitettuja kuvauksia?

Antiikin historiankirjoitusta tutkittaessa on muistettava, että antiikin historioitsijoilla oli huomattavasti omastamme poikkeava käsitys historiankirjoituksen luonteesta ja tarkoituksesta. Ajatus historiankirjoituksesta objektiivisia tosiasioita tuottavana tieteenä on itsessään rankelainen keksintö 1800-luvun alusta. M. I. Finley kirjoittaa kohua herättäneessä artikkelissaan, että riippumatta muutamista Thukydiden lauseista (1.22) antiikin historioitsijan pääasiallinen tavoite ei ollut totuuden löytäminen.³² Antiikin historioitsijat olivat usein moralistisia tai poliittisia tavoitteissaan; esimerkiksi Caesarin kommentaarinen tarkoituksena oli vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen Roomassa eikä tuottaa luotettavaa tietoa.

Antiikin historioitsijoiden käsitys lähteistä poikkesi ns. tieteellisen historiankirjoituksen tiukasta lähdejaottelusta, antiikin auktorit eivät esimerkiksi pitäneet nykyisin ylistettyä primaari- ja sekundaarilähteiden erotelua millään muotoa merkittävänä. Finleytä vapaasti lainaten:

”Tietenkin jokainen idiootti olisi voinut tehdä erottelun primaari- ja sekundaarilähteen välillä ja myös luotettavan kirjoittajan ja uuspeilin välillä. Useimmat antiikin historioitsijat, edes kehnommat, eivät olleet idiootteja.”

Antiikin historioitsijat tuntuvat kertovan ensi sijassa tarinoita ja mielellään hyviä sellaisia. Hyvissä tarinoissa on selkeä juoni, henkilöhahmot, jännitystä, toimintaa ja toivon mukaan myös opetus.³³

Lähteiden jaottelu

Antiikin ajoilta periytyvien kirjallisten lähteiden suurin ongelma on niiden suhteellinen vähyys. Vaikka antiikin ajalta voisi ensisilmäyksellä vaikuttaa säilyneen paljonkin materiaalia on kirjallisia lähteitä miltä tahansa ajanjaksolta hyvin vähän – toisilta ei lainkaan. Säilymisongelma antaa tutkijan käyttöön usein varsin eriskummallisen lähteiden kirjon. Monet lähteistämme ovat keskiaikaisen käsikirjoitusperinteen välittämiä ja siksi monasti aikojen saatossa muunneltuja tai muuttuneita. Suurin osa näistä on kauno-

kirjallisia tekstejä, ja kuvaamme antiikista vahvasti muokanneet historiateoksetkin vilisevät retorisia tehokeinoja kuten keksit-

ruotsinkielinen nimi Kumo on itse asiassa korruptio sanasta *Cumae*. Näin ollen Odysseus ja Aeneas kävivät Kokemäenjoella.

26. Daniel Juslenius kertoo toisenlaisen version Suomen synnystä *Aboa vetus et novassa* (1700). Nooan pojanpoika Magog oli Suomen ensimmäinen kuningas ja pitkän kuningaslistan ensimmäinen. Suomen kieli oli puolestaan yksi alkuperäisistä Baabelin kielentsekoituksen kielistä sekä sukua heprealle ja kreikalle. Turun kaupunki perustettiin pian Nooan tulvan vetten laskettua sillä erinäisiä tarvikkeita puuttui. Suomalaiset liittyvät Euroopan yleiseen historiaan jälleen yhdellä kyökkietymologialla. Finland on lähes sama kuin Winland, varsinkin saksalaisella lausumisella, joten suomalaiset ovat sama kansa joka yleensä tunnetaan nimellä vandaalit. Taneli Juslenius, *Vanha ja Uusi Turku*, (suom. Erik Ahlman 1929), Porvoo, luvut 2.2–4, 2.8

27. Raaflaub (1986), 3, 8, 12, 19; Cornell (1986), 52–57, 62.

28. R. Ridley (1990) ”Patavinatas among the Patricians? Livy and the Conflict of the Orders”, teoksessa W. Eder (julk.) *Staat und Staatlichkeit in der frühen Römischen Republik*, Stuttgart, 103–138, 103, 134–137; T.J. Luce (1977) *Livy. The Composition of his History*, Princeton; Tac. ann. 4.34. Liviuksen historiakäsityksestä on kirjoitettu laajasti, eräs viimeisimpiä on Jane Chaplin (1999) *Livy's exemplary history*, Oxford.

29. R. Westbrook, ”The Nature and Origins of the Twelve Tables.” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 105/1988, 74–121, 80; D. Flach (1994) *Die Gesetze der frühen römischen Republik. Text und Kommentar*, Darmstadt, xi, 1–2. A. Lintott (1992) *Judicial reform and land reform in the Roman Republic*, Cambridge, 3–4; Cornell (1986), 75; Raaflaub (1986), 21.

30. Ajoituksesta ks. E. Jeffreys (toim.) ”Studies in John Malalas”, *Byzantina Australiensia* 6, /1990.

31. Keisarit Nerosta Vespasianukseen Malalas, *Chronographia* 10.40–44; Malalaksen mukaan esim. Nero murhataan 69 vuoden iässä ja häntä seurannut Galba kuolee luonnollisesti 49-vuotiaana kun taas sairauteen kuolleen Othon jälkeen Vitellius hallitsee peräti yhdeksän vuotta ja kahdeksan kuukautta ennen kuin puolestaan kuolee sairauteen jne.

32. M.I. Finley, ”The Ancient Historian and His Sources”, teoksessa E. Gabba (toim.1983) *Tria Corda. Scritti in onore di Arnaldo Momigliano*, Como, 201–214, 205–208 tarjoaa lähempää argumentaatiota. Ks. myös P. Setälä (1983), ”Antiikin historiankirjoitus”, teoksessa Setälä-Suvanto-Viikari *Historiankirjoituksen historia*, Helsinki, 7–23. Setälä kertaa useimpien antiikin historiankirjoituksen historioiden tapaan lähinnä tieteellisen historiankirjoituksen ajatuksen ja sen perusdogmien syntyhistoriaa, jossa Thukydidet, Polybios, Cicero ja Lukianos saavat ansaitusti huomattavan suuren osan. Ks. myös David Potter (1999) *Literary texts and the Roman historian*, London and New York.

33. Finley (1982), 202, 205; roomalaisesta historiankirjoituksesta tarinaperinteenä on tämän lehden sivuilla kirjoittanut Katriina Mustakallio, ”Tekojen maine ja historia”, HAik 3/94, 253–255.

tyjä puheita ja taistelukupauksia – joissakin tapauksissa historioitsijat jopa keksivät kokonaisia episodeja tarinaansa parantamaan.³⁴ Rinnakkaisten lähteiden puute tekee vertailun mahdottomaksi ja kriittisen arvioinnin vaikeaksi, minkä seurauksena kuva monesta periodista rakentuu pelkätään yhden kirjallisen lähteen varaan, joka usein ei ole edes samalta ajalta.

Tämä lähdeaineiston ohuus ei ole kuitenkaan ainoa ongelma, vaikka se onkin monen muun vaikeuden perimmäinen syy. Yksi esimerkki näistä vaikeuksista on tapa, jolla tietoisuus primääri- ja sekundaarilähteiden perustavalaatuisesta erosta joskus tuntuu hämärtyvän antiikin historian tutkimuksessa. Tämä ilmiö, jonka syntyminen osaltaan ovat vaikuttaneet vuosisatojen mittainen tutkimustraditio ja sisäänrakennetut ennako-oletukset antiikin maailmasta, on johtanut laajalle levinneeseen, joskin tiedostamattomaan mielipiteeseen, että mikä tahansa kreikaksi tai latinaksi kirjoitettu on jotenkin kaiken normaalin kritiikin ja epäilyksen yläpuolella.³⁵ Historian tutkimus kuitenkin rakentaa lähdemateriaalin kriittiselle tulkinnalle, jolloin lähteiden jakaminen eri luokkiin on ensiarvoisen tärkeää.

Lähdemateriaalin käsitettä tulkitaan muutenkin antiikin historian tutkimuksen piirissä toisinaan hyvinkin laajasti. Varsinaisia ensikäden lähteitä, mikäli niillä viitataan jonkin prosessin tai tapahtuman tuottamiin alkuperäisasiakirjoihin, on ylipäättään hyvin vähän. Sekundaarisia lähteitä, joissa joku tutkittavaan prosessiin tai tapahtumaan osallistunut tai vähintään aikalainen on äänessä, on hieman enemmän. Hallinnollisen toimenpiteen seurauksena syntynyt dokumentti sisältää aina oletusarvoisesti luotettavampaa tietoa kuin sekundaarinen lähde – vaikka dokumentti muodostuisi vain muutamasta sanasta ja antiikin historioitsija olisi ollut hyvinkin monisanainen aiheesta kertoessaan. Lähteiden vähäisyys on myös johtanut siihen, että satoja vuosia kuvattavaa tapahtumaa myöhemmin kirjoittaneita saatetaan nostaa ensikäden lähteen asemaan – ei tosin tietoisesti eikä suoraan vaan usein tiedostamatta, käyttämällä niitä kuin alkuperäislähteitä. Riippumatta siitä, pitkö

asiasta tai ei, Tiberiuksen valtakaudesta puhuttaessa Tacituksen Annaalit eivät ole primäärilähde, eikä parempien lähteiden puute oikeuta kohottamaan Annaaleita primäärilähteen arvoon.

Esimerkiksi käyvät hyvin legendat Claudiusten suvun saapumisesta Roomaan. Liviuksen mukaan Appius johti sukunsa Roomaan vuonna 504 eKr., siinä missä Suetonius kirjoittaa, että Claudiukset saapuivat Roomaan jo Romuluksen aikana.³⁶ Yksin näistä maininnoista ei voine päätellä muuta kuin kenties sen, että Claudiukset olivat vanha ja merkittävä suku siihen aikaan kun Livius ja Suetonius kirjoittivat. Tästä huolimatta tällaisiin ohimeneviin mainintoihin saatetaan suhtautua kuin tutkittuihin faktoihin.³⁷

Lähdemateriaalieditioita ei myöskään tulisi koskaan käyttää ilman, että pohtii editioiden syntyyn väistämättä vaikuttanutta tulkintaa, koska antiikin historian tutkimuksessa lähteen ja tutkimuskirjallisuuden välinen ero on joskus kuin veteen piirretty viiva. Asian monitahoisuudesta saa hyvän kuvan kun huomaa, minkälaisen määrän artikkeleita yksi fragmentaarinen piirtokirjoitus voi synnyttää. Pitkän tutkimustradition ja hyvin hajanaisen lähdemateriaalin erityisongelma onkin myös se, että usein alkuperäislähteille menon sijaan tyydytään viittaamaan vain aikaisempaan tutkimukseen. Viittausketjujen sitten kasvaessa alkuperäisaineisto ja tutkijoiden tulkinnat voivat sotkeutua synnyttäen joskus totuuden asemaan joutuvia näkemyksiä, jotka elävät hyvin sitkeästi.

Arkeologisten lähteiden ongelmallisuus

Arkeologian merkitys antiikin historian tutkimuksessa tulee vääjäämättä kasvamaan, jollei muuten niin siitä yksinkertaisesta syystä, että arkeologiset kaivaukset ovat käytännössä miltei ainoa väylä hankkia uutta primäärilähteistöä antiikin ajoilta. Uudet kirjalliset lähteetkin ovat pääosin arkeologisten tutkimusten hedelmiä. Löydettyjen kirjallisten lähteiden arkeologinen todistusarvo tuo myös lisäarvoa teksteille. Esimerkiksi arkeologisten kaivausten yhteydessä

löytyneiden kirjallisten lähteiden arkeologinen konteksti huolellisesti dokumentoituina mahdollistaa hyvin mielenkiintoisia kysymyksenasetteluita. Arkeologisen materiaalin hyödyntämiseen liittyy kuitenkin monia ongelmakohtia – aivan kuten kirjalliseenkin lähteistöön.³⁸

Kuten kirjallisia lähteitäkin myös arkeologista materiaalia vaivaa sen suhteellinen vähyys tai pikemminkin hajanaisuus ja sattumanvaraisuus. Sattumanvaraisuus on puhtaimmillaan juuri Pompejin kohdalla, tulivuorenpurkaus kun sattumalta pysäytti ajan tuolla alueella.³⁹ Näin syrjäinen pikkukaupunki nousi arvoon arvaamattomaan arkeologisen aarreaittana kun taas Gazan kaltaista tuhansia vuosia vanhaa merkittävää kauppa- ja satamakaupunkia tunnetaan hyvin vähän.

Erityisesti arkeologiaa painaa kuitenkin saatavilla olevan tiedon sattumanvaraisuus, vinoutunut painottuneisuus tutkijoiden kykyjen, mahdollisuuksien, varojen, kiinnostuksen ja tutkimusmetodien suhteen. Arkeologia myös eroaa perinteisemmästä, kirjallisiin lähteisiin tukeutuvasta tutkimuksesta siten, että se asettaa suuria vaatimuksia tutkijoiden resursseille. Arkeologinen kenttätyö, arkeologisen tutkimuksen peruspilari, on erittäin kallista verrattuna perinteiseen, yksinomaan kirjallisiin lähteisiin perustuvaan tutkimukseen. Arkeologin on myös pakko, kaivauksista puhuttaessa, mennä suorittamaan tutkimustaan aivan tiettyyn paikkaan, jossa tutkimuksen kohde sijaitsee – ja näihin paikkoihin on hankalampi päästä kuin kirjastoon. Arkeologisella kenttätutkimuksella onkin taipumus painottua sinne, missä poliittinen ilmapiiri on salliva tämänsuuntaisille projekteille, yhteiskunta stabiili ja hyvinvoiva sekä kiinnostunut juuristaan ja menneisyydestään. Tämä luonnollisesti luo keinotekoisia maantieteellistä painotusta: Reinin seudulla ja Brittein saarilla on tehty valtavasti tutkimustyötä kun taas vaikkapa Libyan alueella tehty arkeologinen työ on selvästi vähäisempää.

Merkittävää rahallista panostusta vaativana tutkimusalana arkeologista tutkimusta ohjaavat myös tavanomaista enemmän tiedemaailman ulkopuoliset tekijät, koska sen

on otettava huomioon projekteja rahoittavien näkemykset. Suuri yleisö, vanavedesään monet rahoittajat, haluaa huomiota herättäviä tuloksia: marmorina, kultaa ja aarteita sekä jännittäviä kohteita kuten hienoja palatseja, jotka voidaan mieluiten liittää johonkin tunnettuun historialliseen hahmoon jne. Tästä johtuen projekti, joka tähtää tietyn provinssin maaseudun elämän ymmärtämiseen, on vaikeassa tilanteessa kilpaillessaan rahoituksesta perinteikkään, vaikkapa tunnettua tempelialuetta tutkivan prestiisiprojektin kanssa.

Arkeologiseen tutkimukseen ja sen tulosten lähdearvoon vaikuttaa lisäksi hankaloitavasti, mutta väistämättä, arkeologisen kenttätutkimuksen luonne. Arkeologinen kaivaus poikkeaa kirjallisen lähteistön käytöstä siten, että se on kertaluontoinen, destruktiivinen prosessi – kaivausten päätyttyä alkutilannetta ei voida enää rekonstruoida eikä tutkimusta toistaa. Kaivauksiin osallistumaton tutkija onkin täysin kaivausraporttien varassa. Joskus vain kaivausraportit voivat olla niin huonosti kirjoitettuja ja dokumentoituja, että niiden perusteella on vaikea saada kuvaa itse kaivausten kuluista, tai sitten raportteja ei ole saatavissa lainkaan – ongelma, joka koskee eritoten vanhempia kaivauksia. Tällöin on vaarana, että tutkijoiden omat odotukset ja ennakoasenteet, jotka ovat usein muodostuneet harvojen kirjallisten mainintojen pohjalta, pääsevät vaikuttamaan suhteettoman paljon lopputulkintaan.⁴⁰

34. Ks. esim Wiseman (1994) *Historiography and Imagination*, 54 f.

35. Finley (1982), 204.

36. Liv. 2.16; Suetonius *De Vita Caes.* 3.1.

37. Esim. Cornell (1995), 174–175, 245, hän suosii myöhempää ajankohtaa.

38. Arkeologisesta tutkimuksesta ks. esim. C. Renfrew & P. Bahn (1996) *Archaeology. Theories, Methods and Practice* ja E Harris (1996) *Principles of Archaeological Stratigraphy*, erit. 138–145; ks. myös W.R. Biers (1992) *Art, Artefacts and Chronology in Classical Archaeology*, erit. 79–86.

39. Vaikka ns. Pompejin premissin oikeellisuudesta onkin käyty jonkin verran keskustelua ks. esim L. Binford *JRA* 37 (3), 1981.

40. Esim. J. Magness, "Redating the forts at Ein Boqeq, Upper Zohar, and other sites in SE Judaea, and the implications for the nature of the Limes Palaestinae",

Arkeologisen materiaalin pohjalta on myös lähdeaineiston luonteesta johtuen usein hyvin vaikeaa vastata perinteisen historiantutkimuksen asettamiin kysymyksiin. Kuten Cornell kirjoittaa, ”tulee painottaa ettei arkeologinen evidenssi voi kertoa omaa itsenäistä tarinaansa; vain tulkitsemalla sitä kirjallisten lähteiden valossa voimme saada sen ylipäättään puhumaan.”⁴¹ Esihistoriallisia tai ei-kirjallisia kulttuureita tutkivat arkeologit epäilemättä ovat asiasta vahvasti eri mieltä, mutta siitä huolimatta on virke esimerkki siitä sitkeästi istuvasta asenteesta antiikin historian tutkijoiden keskuudessa, joka pitää arkeologiaa ainoastaan hyödyllisenä harrastuksena antiikin historian perinteisten metodien käyttöön perehtyneille, aputieteenä, jonka tuloksia voi ainoastaan käyttää vahvistamaan kirjallisten lähteiden pohjalta tehtyjä havaintoja ja teorioita. Tämä mentaliteetti on epäilemättä osaltaan vaikuttanut siihen, että klassillinen arkeologia on pääosin pysynyt syrjässä arkeologian tieteenalan sisällä käytävästä debatista.

Loppujen lopuksi tietämyksemme antiikin maailmasta on varsin rajoittunutta, ja meille säilyneet vähät kirjalliset lähteet kumpuavat pääosin yhteiskunnan suppeista ylimmistä kerroksista ja käsittelevät vain rajallista määrää asioita. Moniin antiikin historian osa-alueisiin arkeologinen materiaali tarjoaa jollei ainoan niin ainakin parhaan väylän lisätiedon hankkimiseksi ja sen laajempi hyödyntäminen avaa aivan uusia mahdollisuuksia edistää antiikin tuntemusta. Niinpä arkeologisen aineiston ja metodologian sekä tutkimuksen prosessien ja tavan hankkia tietoa tulisi olla ainakin pääpiirteissään tuttuja kaikille antiikkia tutkiville, riippumatta heidän ensisijaisista kiinnostuksen kohteistaan.

Muinaisuutta etsimässä?

Historiallinen metodi puhtaimmillaan tavoitelti totuutta, asiakirjoihin perustuvaa faktaa, villien huhujen ja puolueellisten juorujen sijaan. Tämä herätti jo Ranken aikalaisissa eräänlaista perustavanlaatuista kritiikkiä: miten historioitsijan mielipide olisi todempi kuin jonkun muun. G. G. Gervinus, Ranken kiistäkumppani, ilmoitti suoraan, että

objektiivisuus on itsessään mahdotonta.⁴² Eikö historioitsija tee tulkintojaan omasta näkökulmastaan ja omasta ajastaan lähtien? Onko mahdollista olla puolueeton, sulkea itsensä ulos, kuten rankelainen maksiimi vaatisi? Tähän ei tietysti ole vastausta, sillä:

”Historia kirjoitetaan aina uudelleen, kuten on jo havaittu. Jokainen ajanjakso ja sen päävirtaus tekee historiasta itsensä näköisen ja siirtää siihen omat ajatuksensa ja sen mukaan jaetaan moitetta ja ylistystä. Tämä kaikki sekoittuu niin voimakkaasti, ettei asiaa itseään pysty enää tunnistamaan.”

Tuo lienee vastauksena kieltävä. Tämä trendikkään postmoderni havainto on muuten lainaus von Rankelta itseltään.⁴³

Suullisen perimätiedon osalta tämä menneen jatkuva uudelleentulkinta on useimmiten korjaamaton prosessi, mutta kirjallisten lähteiden osalta tutkijalla on ainakin mahdollisuus palata lähteille ja työskennellä niiden pohjalta, kuitenkin samaan aikaan rajoituksensa tunnustaen. Varhaisen, ei ai-

The Roman and Byzantine Near East, Vol 2. Some Recent Archaeological Research. J.H. Humphrey (toim.), *JRA*, Suppl. Series no. 31/1999, 190–206. arvioi uudelleen ns. limes Palaestinaen eräät kohteet kyseenalaistaen niiden alkuperäisen ajoituksen, joka osittain oli syntynyt juuri ennakkokäsitysten pohjalta. Toisaalta kaivaukset on esimerkillisesti dokumentoitu, mikä on tehnyt uudelleenarvioinnin ylipäättään mahdolliseksi.

41. Cornell (1995), 73 ”it must be emphasised that the archaeological evidence cannot tell an independent story of its own; only by interpreting it in the light of written sources can it be made to speak at all.”

42. Georg G. Gervinus (1837) *Grundzüge der Historik*, Leipzig, 92–93.

43. Leopold von Ranke/Alfred Dove (1890) *Zur eigenen Lebensgeschichte*, Leipzig, 569: ”Die Historie wird immer umgeschrieben, was schon bemerkt worden. Jede Zeit und ihre hauptsächlichliche Richtung macht sie sich eigen und trägt ihre Gedanken darauf über. Danach wird Lob und Tadel ausgeheilt. Das schleppt sich alles so fort, bis man die Sache selbst gar nicht mer erkennt.” Postmoderni kritiikki dekonstruktioineen ei ole antiikin historiassa lyönyt itseään läpi. Narratiivisuuden ja tulkinnallisuuden teoreettinen pohdiskelu on, ilmeisistä mahdollisuuksistaan huolimatta, jäänyt tutkimuksessa marginaaliin. Averil Cameron (toim. 1989) *History as Text. The Writing of Ancient History*, London. Antiikintutkimuksen positivistisen perussuuntauksen ongelmista ja uusien metodien mahdollisuuksista erityisesti näistutkimuksen näkökulmasta on kirjoittanut Päivi Setälä artikkelissaan ”Naiset, pyhyys ja arki”, HAik 1/93.

noastaan roomalaisen, historiankirjoituksen historia todistaa kuinka mielikuvitus ja *borror vacui* voivat johtaa lähteiden keksimiseen, kun halu uskoa on voimallisempi kuin lähteiden herättämät kysymykset. Samanlainen vaara on kiertoteiden ja kvasifiktioiden kehittäminen oman johtopäätöksensä todistamiseen. Tämän takia primaari- ja sekundaarilähteiden välinen erotus on kaikesti ylipäätään keksitty ja lähteet pitäisi aina nähdä kontekstissaan. Tämän kontekstin ymmärtämiseksi vaaditaan eri tieteenalojen välistä yhteistyötä lähteiden luonteen ja rajoitusten näkemiseksi.

Historian opiskelijoille tavataan kertoa, että menneen tutkimus ei ole ensisijaisesti faktojen tai totuuksien etsimistä, vaan menneisyyden ymmärtämistä, joka syntyy lähdemateriaalin kriittisestä arvioinnista. Surullista kyllä, lähteet eivät puhu puolestaan vaan ainoastaan vastaavat tai jättävät vastaamatta niille esitettyihin kysymyksiin. Valitettavasti näin toimittaessa on helppo saada odottamansa ja toivomansa vastaus. Tämän takia on erityisen tärkeää ymmärtää sekä omat että lähteittensä ja tutkimusperinteensä ennakkokäsitykset.⁴⁴ Jokaisen su-

kupolven on ehkä kirjoitettava omat historiankirjansa ja myös muokattava oma tutkimusperinteensä.⁴⁵ Täydellinen puolueettomuus on luonnollisesti tuhoon tuomittu yritys, mutta uutta näkemystä voi ainakin lähestyä hylkäämällä perinteiden painon.

Historiankirjoituksen metodien käytöstä antiikintutkimuksessa on ehkä eniten apua lähteiden tulkinnassa, sillä historian metodit tavallaan aloittavat siitä mihin filologian metodit lopettavat. Lähteitä on rajallinen, ajoittain erittäin vähäinenkin määrä, kiusallista kyllä. Samanlaisessa tilanteessa Ronald Syme kerran kirjoitti: "One uses what one has and there is work to be done."⁴⁶

44. Tutkijoiden tulkintojen omakohtaisuudesta ja aikasidonaisuudesta, ks. W.M. Calder III:n johdanto teoksessa W.W. Briggs & W.M. Calder III (1990) *Classical Scholarship. A biographical encyclopedia*, New York & London, xiv–xviii.

45. Suomalaisen antiikintutkimuksen modernista historiasta, ks. Christer Bruun, "Nyt Rooman historia!", HAik 2/92, 129–143 ja Björn Forsén & Antero Tammi, "Antiikin historian nykytila ja tulevaisuus pohjoismaissa", HAik 3/95, 218–222.

46. R. Syme, "People in Pliny", *Journal of Roman Studies* 58/1968, 135–169, 145.

KATARIINA MUSTAKALLIO

Rooman historian kirjoittamisen haasteista

Katariina Mustakallio kommentoi Joonas Sipilän ja Kaius Tuorin puheenvuoroa Rooman historian kirjoittamisen problematiikasta.

■ On ilahduttavaa, että Rooman tasavallan historia ja siihen liittyvät ongelmat ovat innostaneet Joonas Sipilän ja Kaius Tuorin laajaan puheenvuoroon, jossa tuodaan esiin monia keskeisiä kysymyksiä. Rooman historian problematiikka liittyy myös tradition keskeiseen asemaan länsimaisessa koulutuksessa. Tarinat Romuluksesta ja Remuksesta, sabiinitarten ryöstöstä, Marcus Manlius Capitolinuksesta ja Gracchusten veljeksistä kuuluvat yhteiseen kulttuuriperintöön, jota latinankirjat ja historian opukset ovat välittäneet vuosisatojen ajan. Tosin nykyään, ainakin kotimaassamme, antiikin historian tuntemus alkaa olla siinä määrin hiipunut, että historian opiskelija saattaa kuulla näistä asioista ensi kertaa vasta antiikin peruskursseilla, jos sielläkään.

Sipilä ja Tuori tuovat havainnollisesti esiin ongelmakohtia antiikin maailman ymmärtämisessä. Maailma miellettiin monin tavoin toisin, kuin nykyaikana. Toisaalta voi myös kysyä, mielletäänkö nykyaikanakaan maailma jollain yhtenäisellä tavalla. Se, että antiikkia on aina tutkittu kunkin tutkijan oman ajan näkemyksistä käsin, tuskin on mikään uusi huomio. Nykyajan historian-tutkijat näkevät, että juuri näin kaikkia historian aikoja aina tutkitaankin. Menneisyyden maailma on aina suhteessa omaan aikaamme, me asetamme menneisyydelle kysymykset, joita oma aikamme herättää. Historiantutkimus on keskustelua menneen ja nykyisyyden välillä.¹

Eriytyisen ongelmallista historiantutkimus on silloin, kun kirjallisia lähteitä on rajallisesti ja nekin eriaikaisia verrattuna kuvaa-

maansa kohteeseen. Titus Liviuksen Rooman varhaista ja tasavallan historiaa on luetu ja tutkittu läntisessä maailmassa kenties eniten Raamatun jälkeen. Keskustelu lähteiden luotettavuudesta puhkeaa aina uudelleen, kun arkeologiassa tehdään uusia löytöjä tai muodostetaan synteesejä jo aiemmin löydetystä, kuten viimeksi Andrea Carandinin pyrkimys yhdistää varhaista Roomaa koskeva arkeologinen ja kirjallinen aineisto toisiinsa.²

Arkeologisen aineiston perusteella on vaikeaa todistaa mitään varhaisen ja tasavallan ajan Rooman poliittisesta historiasta, roomalaisten asenteista tai arvoista, uskonnollisista tunteista tai ajattelusta, mutta sen perusteella voi saada käsityksen roomalaisten kulttuurisista kontakteista, yhteiskunnallisesta jakautumisesta, uskonnollisista kulteista ja teknologian tasosta eri aikoina. Muu jää edelleen ongelmallisen kertovan aineiston varaan. Vuosisatoja myöhemmin kirjoittaneet ja hellenistisen historiankirjoitustradition omaksuneet antiikin historiankirjoittajat ovat asenteineen useimmiten ainoita tietojen välittäjiä tässä suhteessa.

Sipilä ja Tuori tuovat hyvin esiin tutkimuksen vastapoolit, T. J. Cornellin ja T. P. Wisemanin käsitykset historiallisen tradition muotoutumisesta. Usein kuitenkin vaikuttaa siltä, että Cornell ja Wiseman puhuvat eri asioista ja toistensa ohi. Kysymys on kahdesta tutkijapersoonallisuudesta, kahdesta erilaisesta lähestymistavasta ja intressistä suhteessa tutkimukseen. Muitakin teitä selvittää Liviuksen kertomusten yksityiskohtien historiallista arvoa olisi vielä käytettävissä. Nykyaikainen topografinen tutkimus, jonka tärkeimpiä saavutuksia on moniosainen *Lexicon Topographicum Urbis Romae*³ antaa mahdollisuuden tutkijalle selvittää suhteellisen pienellä vaivalla, mitä arkeologisen ja topografisen tutkimuksen avulla tiedämme monumenttien, kulttipaikojen ja rakennuksien vaiheista, joista Livius ja muut auktorit kertovat.

Sipilän ja Tuorin artikkelissa minun yllätti kirjoittajien väite, että Liviukselle tasavalta olisi ollut staattinen kokonaisuus, joka muotoutui kuninkaiden karkoituksen aikana ja pysyi sen jälkeen samanlaisena. Livius jos

kuka korosti dynaamisuutta roomalaisen yhteiskunnan kehityksessä, jossa liikkeelle-panevana voimana oli toisaalta sisäinen jännite eri kansanryhmien välillä, toisaalta toistuva ulkoinen uhka.

Koska kirjoittavat pohtivat sangen laajasti roomalaiseen historiankirjoitukseen liittyviä lähteongelmia, olisi ollut myös hauskaa kuulla, *mihin* historiallisesti kiinnostaviin kysymyksiin Liviuksen kaltainen historiankirjoittaja *voisi* kirjoittajien mielestä vastata. Uuden keskustelun avaukseksi olisi kenties syytä tarkemmin miettiä, mitä historiankirjoitus oli antiikin Roomassa, mihin sillä pyrittiin ja millaisia yhteisöllisiä asenteita se kantoi mukanaan. Historiankirjoituksen tarkoitus oli toki säilyttää muisto menneistä tapahtumista ja henkilöistä, mutta muisto ei ollut neutraali. Lukija- tai kuulijakunta asetti omat kriteerinsä historiankirjoitukselle, jonka he erottivat selvästi muusta kaunokirjallisuudesta omaksi lajikseen. Toisaalta siltä vaadittiin samoja piirteitä kuin hyvältä kaunokirjallisuudelta, mielenkiintoista juonta, jännittäviä yksityiskohtia, havainnollisuutta, mutta tärkeällä sijalla oli myös totuudellisuus, uskottavuus. Näitä osin ristiriitaisiakin vaatimuksia käsittelee oivallisesti mm. antiikin historiankirjoituksen tekstuaalisuu-

teen keskittyvä teos, *History as text, The Writing of Ancient History*,⁴ jossa pohditaan mm. totuudellisuuden ja uskottavuuden ongelmaa.

Jos emme saakaan selville, mitä Roomassa todella tapahtui tasavallan aikana, voimme toki selvittää, miten sivistynyt roomalainen (mies) koki historiansa tasavallan ajan lopulla ja keisariajan alussa, miten hän ajatteli yhteiskuntansa kehittyneen, miten keskeisessä asemassa historiallisessa muutosprosessissa hän näki lakien, senaatin, naisryhmien, uskonnollisten liikkeiden jne. olleen. Eri aikakausien roomalaista historiankirjoitustraditiota analysoiden voimme kenties paljastaa jatkumoa ja muutoksia roomalaisessa ajattelutavassa, mentaliteetissa, sukupuolijärjestelmässä, uskonnon asemassa ja yhteiskunnassa. Työmaata siis näyttäisi riittävän, aivan kuten sir Ronald Syme jälleen kerran siteeratussa lauseessaan huomautti.

1. Ks. Esim. Jorma Kalela (2000) *Historia ja historiantutkimus*, Gaudeamus, Tampere.
2. A. Carandini (1997) *La nascita di Roma, dèi, lari, eroi e uomini all'alba di una civiltà*, Einaudi, Roma
3. Toim. Eva Margareta Steinby (1992), Roma.
4. Toim. Averil Cameron (1989), Duckworth, London.

RAISA MARIA TOIVO &
VILLE VUOLANTO

Historiantutkija nyt – ammattihistorioitsijat amatööreinä

Juha Sihvola esitti pääkirjoituksessaan (HAik 2/2002) näkemyksensä historiantutkimuksen edistymisestä viimeisen vuosikymmenen aikana. Raisa Maria Toivo ja Ville Vuolanto nostavat esiin kysymyksiä, joita he esittivät Tampereella keväällä 2002 pidetyssä historiantieteen tutkijakoulun konferenssin päätöskeskustelussa "Historia nyt – Taas". He etsivät viitteitä siitä, mihin historiantutkimus on menossa tällä hetkellä, kaksitoista vuotta Historia nyt -teoksen ilmestymisen jälkeen.

■ On helppo käyttää termiä "valtavirta" kuvaamaan tietynä aikana vallitsevia historiantutkimuksen suuntauksia. Todellisuudessa tuo valtavirta kuitenkin tarkoittaa lähinnä vaikutusvallaltaan niskan päällä olevaa osaa niistä aktiivisesti kirjoittavista ja opettavista akateemisista historioitsijoista, jotka reflektoivat omaa sijoittumistaan historiantutkimuksen kentällä. Historiantutkimuksen tila näyttäytyy valikoitujen tutkimusjulkisuutta monopolisoivien auktoriteettien kautta. Jokapäiväisen historiankirjoituksen historia on jo aivan toinen asia. Historiantutkimuksen kulloinenkin valtavirta ei välttämättä tarkoita enemmistöä tutkijoista.

"Nuoret tutkijat", eli siunattu ja välttämätön moniarvoisuus

Historia-aloilla väitöskirjaa tekevien määrä on huomattavasti kasvanut viimeisen kymmenen vuoden aikana. Pelkästään historia-tieteiden tutkijakouluun oli helmikuun alkuun 2002 mennessä ilmoittautunut 259 opiskelijaa ja sen ulkopuolelle jää ainakin muutamia aktiivisia väitöskirjantekijöitä. Joukossa on myös hyvin eri ikäisiä väitöskirjantekijöitä – lähes kolmasosa koululaisista on alle 30-vuotiaita, reilu yksi viidesosa taas 40-vuotiaita tai yli sen.¹ Jo tämä johtaa siihen, että yhteiskunnallisten asemien kirjo on suurta. Lähtökohtien erilaisuudesta seuraa myös tavoitteiden ja keinojen erilaisuus.

Tutkijakoulun kevätkonferenssin aiheena oli "Edistyykö tutkimus?". Koulun jäseniä pyydettiin esittelemään konferenssipaperissaan oman tutkimuksensa suhdetta aikaisempaan tietoon, traditioon tai odotuksiin. Saatekirjeessä jo johdateltiin jatkokoulutettavia tiettyyn suuntaan:

"Sanotaan, että historiantutkimus keskustelee menneisyyden kanssa, mutta yhtä lailla se keskustelee nykyisyyden, olemassa olevan tietämyksen kanssa. Historiantutkijan paikka ja tarpeellisuus määräytyykin sen mukaan miten hänen tutkimuksensa ja tuloksensa vaikuttavat omassa ajassa."²

Aktiivisimpien tutkijakoululaisten – niiden, jotka olivat saapuneet asiasta keskustelemaan – näkemykset omasta tehtävästään tutkijoina erosivat toisistaan huomattavasti. Kuten oheisesta kuviosta voidaan nähdä, neljäsnes väitöskirjantekijöistä perustelee

Itsemäärittely: mitä hyötyä tutkimuksestani on?

Lähde: Tutkijakoulun kevätkonferenssin paperit 2002

<http://www.uta.fi/laitokset/historia/tutkijakoulu/sivut/paperit02/pap02.htm>

tutkimustaan ensisijaisesti sillä, että kyseistä asiaa ei ole ennen tutkittu, tai sitä on tutkittu hyvin vähän. Toisaalta lähes neljännes perusteli omaa tutkimustehtäväänsä sillä, että se tuottaa tietoa tieteen ulkopuoliseen yhteiskuntaan joko tutkimalla jonkin kehityskulun välitöntä edeltävää historiaa tai tarjoamalla vertailukohdan menneisyydestä.

Sukupolvien välisen eron tuottaminen on harhaanjohtavaa jo siitäkin syystä, että mitään yhtenäistä ”nuorta sukupolvea” ei ole – jos on vanhempaakaan. On selvää että joukkoon mahtuu useampia tapoja nähdä historiantutkimusta, joista toiset ovat lähempänä Historia nyt -sukupolven ”valtavirtaa”, toiset tätä edeltävää aikaa. Toisaalta yhtä selvää on, ettei Historia nyt -sukupolvi aio sekään jäädä 1990-luvulle – ainakaan kokonaisuudessaan. Ei pitäisikään puhua sukupolvien välisistä eroista, vaan siitä, mihin tutkimus kokonaisuudessaan on menossa.

Historiantutkijoiden kasvanut määrä tarkoittaa väistämättä yhä enemmän erilaisia näkemyksiä sekä yksittäisistä historiantutkinnoista ja menetelmistä, joilla niihin on päästy, että historiantutkimuksen yhteiskunnallisista tehtävistä ja tieteellisestä luontees-

ta. Näkemyksien erilaisuuteen on sopeuduttava, myös siihen, ettei niitä aina voi sovitaa yhteen. Tieteellinen moniarvoisuus ja näkemyksien paljous tarkoittavat, että ainakaan kaikki eivät ole aina samalla tavalla väärässä yhtä aikaa. Se, joka viimeiseen saakka pelkää kirjoittavansa jotain, joka ei osoittaudu tutkimuksellisesti kestäväksi, on pakotettu loputtomasti vain toistamaan edeltäjiensä teesejä. Tiede on itseään korjaavaa: virheitä on lupa tehdä.

1. Tutkijakouluun rekisteröityneet syntymävuoden mukaan [<http://www.uta.fi/laitokset/historia/tutkijakoulu/sivut/tilasto/syntym.htm>]. Haettu 7.7.2002. Koska tutkijakoululaiset on rekisteröity syntymävuoden tarkkuudella, annetut osuudet tarkasti ottaen vastaavat tilannetta vuoden 2001 alussa: tällöin alle 30-vuotiaita oli 30 %, ja 40-vuotiaita ja sitä vanhempia 21 % koulun jäsenistä.

2. P. Haapala & J. Oikarinen *Jatkokoulutuskonferenssi 2002 "Edistyykö tutkimus?"* <http://www.uta.fi/laitokset/historia/tutkijakoulu/sivut/kon02.htm> 26.4.2002. Haettu 7.7.2002. Kirjoituksessamme ja konferenssissa Tampereella 3.–4.6. 2002 usein viitattu teos on P. Ahtiainen, M. Kuisma, H. Kurki, P. Manninen, K. Mustakallio, M. Peltonen, J. Tervonen & I. Turunen (toim.) (1990) *Historia Nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*, Historiallisen Yhdistyksen Julkaisuja n:o 5, WSOY, 1990.

Pääkirjoituksessaan Sihvola mukaili *Historia nyt* -kirjan saatesanoja todeten kirjan olleen sukupolvensa ”viimeinen mahdollisuus esiintyä nuorina vihaisina henkilöinä”.³ Me emme koe tarvetta käyttää moista tilaisuutta, vaikka meidänkin nuoruudestamme voidaan jo olla monta mieltä. Emme yleensääkään koe tarvetta olla vihaisia kapinallisia. Tutkimuksen pakollinen monimuotoisuus ja moniarvoisuus konkretisoituu ehkä nimenomaan koväänisestä oikeassa- ja väärässäolemiskeskustelusta luopumiseen. Emme me usko, että kaikki ovat oikeassa – tai ehkä aivan kokonaan väärässäkään – mutta siitä jankuttaminen ei ole yhtä kiinnostavaa kuin se, miksi meillä on niin monta näkemystä asioista ja miksi ne ovat sellaisia kuin ovat. Kovääniseen vallankumoukseen ei ole tarvetta. Hiljaa hyvä tulee.

Muutosta ei voi välttää

Jatkokoulutuskonferenssissa esiintyneiden ikätovereidensa alustusten ja keskustelun pohjalta Juha Sihvola toteaa, ettei suomalainen historiatiede ole reilussa kymmenessä vuodessa kokenut kovin suuria mullistuksia. Mullistukset liitetään yleensä luonnonkatastrofeihin ja vallankumouksiin, sen tapaisiin kuin ”historian loppu” postmodernismin jälkeen. Mullistuksista puhutaan paljon, niitä yritetään välttää, niiden vaikutuksia yritetään pienentää. Sihvola on oikeassa: tällaista ei ole tapahtunut.

Tästä huolimatta historiantutkimus on muuttunut. Historia nyt -sukupolvi on etabloitunut, eivätkä sen mallit ole enää uusia. Uusi historia on jo vanhaa historiaa.⁴ Esimerkiksi *Historia nyt* -sukupolven edustajille sosiologisia menetelmiä käyttävä yhteiskuntahistoria ja naishistoria olivat merkittäviä läpimurtoja – nyt ne ovat vain mahdollisia ja vakiintuneita lähtökohtia tutkimukselle.

Uusista historiantutkimuksen kohdealueista voitaisiin tietenkin puhua nytkin: ympäristöhistoria, perhehistoria,⁵ vallan historia. Kohteen mukaan tehtävä tutkimuskentän jako ei kuitenkaan ole mielekäs pohdittaessa historiantutkimuksen suuntaa. Traditionaalinen historiantutkimuksen kentän jako poliittiseen-, aate-, kulttuuri- sekä ta-

lous- ja sosiaalihistoriaan on mielivaltainen. Kyse on tutkimuskohteiden ja kysymysten määrittelystä, uusista näkökulmista, jotka vaativat uudenlaisten menetelmien hallitsemista. Esimerkiksi yhteiskuntatieteellisen sosiaalihistorian rinnalle on syntynyt vahva ’kulttuurisen sosiaalihistorian’ traditio, jonka piirissä kulttuurintutkimuksen ja kirjallisuustieteen menetelmät ovat ahkerasti käytössä. Historia on yhä korostuneemmin ja jopa itsestäänselvästi tekstiä.

Methodisten ongelmien määrä ei niinkään riipu historian tutkimusaikakaudesta tai tutkimusteemasta kuin itse tutkijan kunnianhimosta sekä viitseliäisyydestä tutustua monipuolisesti omien alojensa metodiikkaan. Poikkitieteellisyyttä on toki ollut ennenkin, mutta tällä hetkellä metodinen poikkitieteellisyys ja oivallusten etsiminen koko humanistis-yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kentältä on itsestäänselvää ja välttämätöntä. Väitämme, että historiantutkimus itsessään on tullut vaikeammaksi erilaisten raja-aitojen kaaduttua tieteenalojen ja tutkimusteemojen väliltä sekä menetelmällisten vaatimusten kasaantuessa. Eri alojen tarpeisiin kehitelyjen tutkimusmenetelmien ja apukäsitteiden tulviminen historiantutkimukseen vaatii paljon: kun esimerkiksi eliittikulttuurin tutkimukseen käytetyillä menetelmillä haluaa vastata samankaltaisiin kysymyksiin 1600-luvun talonpoikaistosta, niitä totisesti joutuu soveltamaan. Tästä seuraa halu eksplisiittisesti kirjoittaa auki käytetyt menetelmät, niiden soveltamistavat ja metodiset valinnat. Oman periaatteellisen epävarmuuden lisäksi saatamme myös epäillä, ettei kukaan muukaan selittämättä ymmärrä, mitä me olemme tekemässä ja miten se pitäisi tehdä. Kasvavalle joukolle tutkijoita tapa, jolla tutkimusta tehdään – ja miten siitä kirjoitetaan – on vähintään yhtä kiinnostava kuin mahdolliset tulokset.

Onko historialla tehtävää?

Historiantutkimuksessa on yleistynyt jopa julkilausuttu pyrkimys yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen, tai vähintäänkin tämän vaikutuskanavan olemassaolon tiedostaminen. Yleensä on katsottu, että jos tutkija pyrkii vaikuttamaan johonkin kulttuuriseen tai

varsinkaan poliittiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun, se on jotenkin arveluttavaa, ja ainakin populaari historianäkemys helposti tuomitsee yrityksen epäobjektiivisena. Sen sijaan, kun tutkija pyrkii osoittamaan väitteensä oikeaksi toisille tutkijoille, yleisiä tieteen etiikkaan ja objektiivisuuteen – mitä itse kukin sillä ymmärtääkin – liittyviä sääntöjä ei välttämättä rikota. Voisi kuitenkin kysyä, eivätkö samat ongelmat koske myös tutkimuksen sisäistä keskustelua metodeista ja valideista tutkimustuloksista?

Tiedettä ei voi erottaa ympäröivästä yhteiskunnasta kuin tieteen vahingoksi. Pinnalla olevat virtaukset ryömivät ajatuksiimme välttämättömästi, ja meidän toiminnastamme – luennoista, julkaisuista ja kahvipöytäkeskusteluista – takaisin yhteiskuntaan ainakin jossain muodossa. Ja koska niillä on yhteys, niillä voi olla myös toisiaan tukevia tai vastustavia vaikutuksia. Esimerkiksi yksilön ja tämän valinnanvapauden korostaminen on viimeaikainen trendi sekä yleensä yhteiskunnallisesti että historian- ja gendertutkimuksessa.

Omissa tutkimuksissamme talonpojat tekevät aktiivisesti valintoja ja pyrkivät vaikuttamaan asioiden kehittymiseen haluaansa suuntaan. Tämä on ääneen lausumaton taustaoletus sille, että ylipäättään voidaan tutkia, miten he tuottavat ja uusintavat hierarkiaansa tai minkälaisilla strategioilla varmistavat perheensä aineellisen ja henkisen jatkuvuuden. Mutta poliittisesti ajatellen yksilön mahdollisuuksien korostamisesta seuraa myös yksilön velvollisuuksien korostaminen. Ja jos oletetaan, että vahvat naiset tai kyvykkäät perheet selviävät aina, onko meillä enää syytä parantaa niiden mahdollisuuksia, joilla syystä tai toisesta on vaikeuksia?

Jollemme halua antaa perusteita tällaiselle ajattelulle, riittääkö että huomautamme aineistostamme löytyvistä ja vielä useammista piiloon jääneistä ihmisistä, joilla ei ole

ollut samoja mahdollisuuksia kuin tarinoittemme päähenkilöillä? Halusipa tutkija sitä tai ei, hän osallistuu nykypäivän keskusteluihin – ja hän on vastuussa sanomisistaan.

Yhteiskuntasidonnaisuudessaan historiantutkimus yhä uudelleen paljastuu yksipuoliseksi. Tämä ei ole kokonaan tiedostamatonta, rahanjaoilla on oma sijansa siinä, mitä Suomessa tutkitaan ja miten. Eurooppalaisuus on löytänyt tiensä suomalaisen historiankirjoitukseen. Etsittäessä ”suomalaisuutta”, historiantutkimuksen kenttää hallitsi kansallinen historiankirjoitus; nyt etsittäessä toisaalta modernia ja toisaalta sitä, mikä voisi erottaa tuosta modernista, tutkimuksen kenttää hallitsee ”modernin” historiakirjoitus.

Mikä sitten on historiantutkimuksen tehtävä? Saman kysymyksen voi esittää toisinkin: mikä on historiantutkijan erityistaito, se, joka erottaa historioitsijan muista menneisyyttä tarkastelevista tutkijoista, vaikkapa filologista tai sosiologista, joka tarkastelee yhteisöä tai yksilöä menneisyydessä – samojen menetelmien avulla. Mikä tekee kaltaisistamme amatöörisosiologeista, amatööririkirkallisuustieteilijöistä ja amatöörifilosoifeista ammattitaitoisia historioitsijoita? ☞

3. Juha Sihvola ”Historia nyt – taas”, *HAik* 2/2002, 113. Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen kirjoittivat ”tiettyä haikeutta tuntien, että teos on tutkijapolven viimeisiä tilaisuuksia esiintyä ’nuoren vihaisen polven’ nimikkeellä”. P. Ahtiainen. & J. Tervonen ”Saatteeksi”, teoksessa Ahtiainen & al. (1990) 7.

4. ”Uuden historian” luonteenpiirteistä ks. Peter Burke (1992) ”Overture: The New History, Its Past and Future”, P. Burken toimittamassa (1992) *New Perspectives on Historical Writing*, The Pennsylvania State University Press, 1–23.

5. *Historia Nyt* -kirjassa käydään vilkasta keskustelua naishistorian suunnista ja asemasta historiantutkimuksen kentällä peräti kolmessa eri artikkelissa. Kuitenkin perhehistoriaan viitataan kirjassa vain kerran, ja silloinkin vain ohimenevänä esimerkkinä tutkimustemasta, jonka puitteissa kotimaisen sosiaalishistorian tutkijoiden ja antiikintutkijoiden välillä voisi jatkossa olla yhteistyötä. Juha Sihvola (1990) ”Antiikin perintö ja antiikin tutkimus”, teoksessa Ahtiainen & al., 248.

SEIJA JALAGIN – SAMI LOUEKARI –
MILKA SUNELL – ANU SUORANTA –
RAISA MARIA TOIVO

Historiantutkimus – ammatti vai missio?

Kirjoittajat ovat historia-alan väitöskirjaa tekeviä tutkijoita Helsingin, Oulun, Tampereen ja Turun yliopistoista. Kirjoittajista yksi työskentelee assistentin sijaisena, yksi projektitutkijana ja kolme apurahan turvin.

■ Historiatieteiden tutkijakoulun konferenssissa 3.–4.6. Tampereella nousi yleisökeskustelussa *Historia nyt – taas?* esiin historian tutkijoiden ammatillisen aseman ongelmat. Tuota keskustelua päätoimittaja Juha Sihvola kertasi Historiallisen Aikakauskirjan 2/2002 pääkirjoituksessaan.

Keskustelun peruskysymykset kuuluivat: Onko historiantutkimus ammatiksi katsottavaa työtä vai kutsumus? Onko väitöskirjan tekijä tutkija vai opiskelija? Mikä on historiantutkijoiden ammattikunnan velvollisuus vaikuttaa alan arvostukseen ja rahoitusjärjestelmiin?

Meidän, tilaisuudessa argumentoineiden väitöskirjantekijöiden, kantamme on selkeä. Olemme tutkijoita ja tutkijoiden velvollisuus on vaikuttaa alan arvostukseen. Seuraavassa perustelemme kantamme.

Kutsumus ja palkka

Tutkimus on työtä ja väitöskirjan tekeminen on tutkimusta. Historiantutkimus on ja kenties sen pitääkin olla kutsumustyötä siinä mielessä, että tutkijaa ajaa kipinä, halu tehdä juuri tätä työtä, mielellään yhteiskunnan hyväksi. Kutsumus ei kuitenkaan enää nykyaikana saa olla harrastus, johon vain harvoilla etuoikeutetuilla on varaa. Se ei saa olla perustelu matalalle palkalle tai muulle vaillinaiselle rahoitukselle. Sellaisessa tilanteessa historiantutkijaksi ryhtymisen tai ryhtymättä jättämisen saattavat sanella pelkästään tieteen ulkopuoliset tekijät. Naisvaltaisen hoiva-alan jälkeenyäneet palkat

ovat hyvä esimerkki siitä, miten kutsumusta on työelämän historiassa käytetty ja käytetään oikeutekseen matalalle palkalle.

Rahoitusjärjestelmä vaikuttaa arvostukseen ja arvostus rahoitusjärjestelmään. *Aka-valaiset työmarkkinat* -oppaan mukaan keskimääräinen aloittelevan perustutkinnon suorittaneen yliopistoassistentin palkka on 1650 euroa kuukaudessa. Apurahatutkijalla kuukauden nettosumma on 1125 euroa, eikä apuraha oikeuta sairaus-, vanhempain- tai eläke-etuuksiin. Esimerkiksi tekniikan alan akateemisten jäsenistölleen antama alkupalkkasuositus on vähintään 2855 euroa kuukaudessa, ja valtiolla työskentelevä yhteiskuntatieteilijä saa alkupalkkaa keskimäärin 1924 euroa, neljän vuoden kokemuksella 2254 euroa kuukaudessa. Yliopiston jatko-opiskelijan, siis tutkijan palkkaus ei kasva, vaikka työkokemus kasvaa. Apurahatutkijalle ei myöskään ikälisiä kerry.

Matala lähtöpalkka, työkokemuksen karttumisen rahallinen palkitseemattomuus ja ikälisjärjestelmän puutteellisuus tutkimuksen teon arkisissa rahoituskäytänteissä ovat epäkohtia. On myös pelottavaa ajatella, että historiantutkimuksen naisistuminen voi uusintaa kutsumustyöretoriikkaa ja voi johtaa myös alan rahallisen arvostuksen alenemiseen. Siksi kutsumustyöretoriikan viljely historian tutkijakoulun tilaisuudessa etabloituneen ammattikunnan suulla on pahemmanlaatuista historiantutkijoiden ammattikunnan aliarvioimista. Jos virkaetuuksia nauttivat ammattikunnan edustajat katsovat historiantutkimuksen olevan kutsumustyötä, alan yhteiskunnallisen ja työmarkkinapoliittisen arvostuksen nostaminen ei varmasti ole helppoa. Riippumatta tutkijanuran pituudesta ammattikunnan etujen olettaisi pitkälti olevan yhteneväiset: alan arvostuksen ja palkkauksen parantaminen. Historiantutkijoiden on argumentoitava oman työmarkkina-asemansa puolesta. Kukaan muu ei tee sitä puolestamme.

Tutkijoita vai opiskelijoita – ainakin köyhälistöä

Pääkirjoituksessaan Sihvola tukeutuu hallintoportaissa vallitsevaan näkemykseen siitä, millaista tutkijakoulutuksen pitäisi olla: no-

pea ja tehokas välivaihe nuoren elämässä hänen siirtyessään varsinaiselle uralleen. Onko tämä tulkittava historia-alan professorikunnan kannaksi, sillä soraäänä ei ole juurikaan kuulunut? Sihvolan mielestä jatko-opiskelijat voivat ainakin lyhyen siirtymäkauden ajan elää sosiaalisesti ja taloudellisesti turvattomasti. Mutta onko kyse nuorista ja lyhyestä siirtymävaiheesta – ja miksi pitäisi olla?

Historiatieteen tutkijakouluun kevääseen 2002 mennessä rekisteröityneiden väitöskirjantekijöiden keski-ikä on 35,5 vuotta, mediaani 33 vuotta. Keskimääräinen väittelyikä on historiatieteen tutkijakoulun teettämän selvityksen mukaan yliopistolla tutkimusta työkseen tehneiden keskuudessa 36 vuotta. Muun työn ohessa väitelleiden väittelyikä on lähes kymmenen vuotta tätä korkeampi. Kirkkain silmin tuskin kukaan voi väittää väitöskirjaa tekevien edustavan työmarkkinoilla fyysistä nuoruutta. Arvata saattaa, että kyse ei väitöskirjatyössä myöskään ole muutaman vuoden siirtymävaiheesta. Nykyisyys näyttää kaikkiaan myös kovin samankaltaiselta kuin oman professorikuntamme kohdalla. Väittely yli kolmikymppisenä ei välttämättä näytä johtavan syrjäytymiseen. Joskin sukupuolella taitaa olla väliä, sillä kuten Sihvola toteaa pääkirjoituksessaan *Historia nyt* -teoksen kirjoittajista ”Pertti, Max, Markku, Matti, Kari, Pauli ja minä olemme professoreita”.

Emme voi yhtyä Sihvolan näkemykseen, että jatko-opiskelijat ”viime kädessä hyötyvät muutaman vuoden köyhäilystä väitöskirjatyössä”. Ja miksi väitöskirjaa työkseen tekevän tulisi sietää ”köyhäilyä”? Argumentissa on jotain tuttua: 1800-luvun tehdaspatalnismissa hierarkiaa, sosiaalista valtarakennelmaa ja alhaisia palkkoja perusteltiin työsuhteeseen sidotuilla työväen omilla eduilla. Miksi väitöskirjaa työkseen tekevien tutkijoiden pitäisi hyväksyä, että he jäävät vaille taloudellista ja sosiaalista turvaa? Muilla työelämän aloilla sosiaaliturva on pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskuntamallin mukaisesti itsestäänselvyys, jopa lakisääteinen. Mikä työstämme tekee sellaisen, että meille ei tällaista turvaa tulisi antaa?

On toivottavaa, että koko historian tutki-

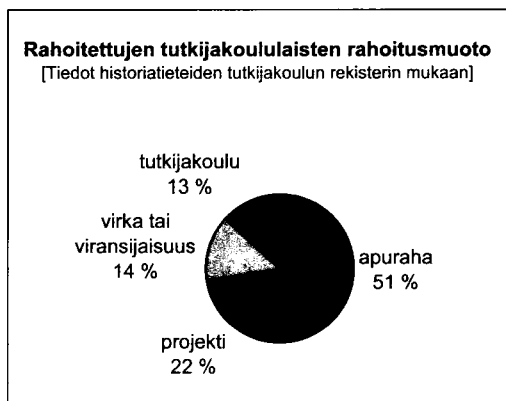
jayhteisö työskentelee työsuhteiden ehtojen parantamiseksi. Olemassa olevia instituutioita ei ole säädetty ikuisiksi. Tilannetta ei paranna, jos historian tutkijayhteisön näkyvimmillä ja vaikutusvaltaisimmilla tasoilla puhutaan vallitsevan tilanteen puolesta. On toki tervettä realismia todeta, että nyky-yhteiskunta ei voi millään taata kaikille väitöskirjaa tekeville akateemisten keskikoukouspalkkaa. Realismi ei kuitenkaan ole synonyymi sille, että nykyinen järjestelmä pitäisi hyväksyä. Eivätkä ongelmat koske pelkästään väitöskirjan tekijöitä. Ongelmat tulevat kasvamaan tulevaisuudessa. Vaikka väitelleiden tutkijoiden palkkaus on Suomen Akatemian projekteissa parempi kuin väitöskirjan tekijöiden, palkkoja ei voi veratakaan yliopistomaailman ulkopuolisiin vastaavan koulutuksen vaativiin ammatteihin. Kasvava joukko väitelleitä tutkijoita myös jatkaa ammatinharjoittamistaan erilaisen apurahojen turvin, kartuttamatta vielä kukaan normaaleja sairaus-, vanhempain- tai eläke-etuuksiaan.

Nykyään tilanne on toinen kuin missä tällä hetkellä etabloituneet, paikkansa ja palkkansa varmistaneet tutkijat aikanaan väitöskirjojaan tekivät. Monet heistä varmasti tekivät väitöskirjojaan se nyt nostalgisesti muisteltu veren maku suussa, kenties monta muuta asiaa tieteelle uhraten. On kuitenkin pidettävä mielessä, että monille heistä tohtorius avasi väylän virkaan paljon varmemmin kuin nykyään. Jatkokoulutus toki kannattaa ja yliopistoissa työskenteleville väittelemineen on välttämätöntä. Mutta se ei takaa parempia tai vakainaisempia tehtäviä. Pikemminkin väitöskirjan teko poistaa formaalisen esteen tutkijan uralla etenemiseltä. Yhdeksänkymmentäluvun aikana väitelleistä tutkijakoulun kyselyyn vastanneista puolet oli siirtynyt parempiin tehtäviin. Hyötyä on tietenkin monenlaista, eikä kaikkea mitata rahassa, mutta mitään automaattista taetta siitä, että väitelyään päätyisi työsuhteeseen, jossa voisi maksaa asunto- ja opintolainansa, ei ole.

Apurahojen valtaa

Väitöskirjaa tehdään 2000-luvun Suomessa karkeasti ottaen neljän eri rahoitusmuodon

turvin. 1999 aloittaneessa historiatieteiden tutkijakoulussa – joka periaatteessa mahdollistaa neljän vuoden palkkatyön – paikkoja on tällä hetkellä koko Suomessa 11. Osa tutkijakoulupaikoistakin on pilkottu alle neljän vuoden jaksoiksi. Vuosien 2003–06 tutkijakouluun tulee paikkoja haettavaksi 8. Historian oppiaineita on Suomessa 27. Vaikka mukaan laskettaisiin muiden tutkijakoulujen historioitsijoille tarjoamat paikat, tutkijakoulut ovat historian alalla vain marginaalinen vastaus tutkijakoulutukseen. Muut strategiat väitöskirjan rahoitukseen ovat projektipalkkaus ja yliopistojen virat ja viransijaisuudet sekä apurahat. Suomen Akatemia esittää [www-sivuillaan](http://www.sivuillaan) tutkimusmäärärahojensa rahoituskaudeksi kolme tai neljä vuotta. Tutkimusohjelman rahoituskausi taas todetaan kolmeksi vuodeksi. Julkinen salaisuus taas on se, että ohjelmia ja hankkeita pilkootaan ja leikataan.

Oheinen kaavio kuvaa rahoitettujen tutkijakoululaisten rahoitusmuotojen osuuksia. Toki väitöskirjoja tehdään myös vailla rahoitusta. Merkittävää on, että karkeasti ottaen puolet rahoitetuista historian jatko-opiskelijoista pyrkii tohtoriksi apuraharahoituksella. Ja tässä järjestelmässä on monia ennen kaikkea sosiaaliturvaan liittyviä ongelmia. Käytännössä erittäin harvalla väitöskirjantekijällä on taattuna edes kolmen vuoden rahoitusta, useimmiten vain vuosi tai vieläkin lyhyempi pätkä kerrallaan. Apurahan saatuaan on jo keskityttävä seuraavan anomiseen.

Kaikki tieteenalat kattava yhtenäinen tutkijakoulujärjestelmä on otettu historian alalla annettuna vastaan, vaikka kokemus huu-taa sen puolesta, että tieteenaloilta on eroja. Historia-alalla väitöskirjoja ei tehdä projektin vetäjän jatkuvassa ja välittömässä ohjauksessa kuten esimerkiksi biotieteiden tutkijakouluissa. Historian ja laajemmaltikin humanististen alojen ja yhteiskuntatieteitä koskevan tutkijakoulutuksen erityispiirteiden tunnistaminen yleisestä tutkijakoulusabluunasta eittämättä johtaisi paranevaan tutkijankoulutukseen.

Väitöskirjaa ei historian alalla tehdä väitöskirjaopintoihin keskittyvänä kouluputkenä. Yliopistossa väittelyn jälkeen pärjääminen vaatii monipuolista osaamista ja työkokemusta, kuten yliopisto-opetusta, erilaisen muiden projektien valmistelua, oman alan keskustelun seuraamista ja siihen osallistumista. Ei liene yliopistonkaan etu, jos sen henkilökunnalta puuttuu osaamista näiltä alueilta?

Sihvola kirjoittaa pääkirjoituksessaan *Edistyykö historia* -konferenssin yleisökeskusteluun (*Historia nyt – taas*) viitaten: "... jatko-opiskelijat voivat tehdä karhunpalveluksen itselleen, jos he ylikorostavat itsenäisyyttään tutkijoina... Juuri vastuullista ohjausta ainakin tutkijanuralle tähtäävien kannattaisi vaatia pikemminkin kuin kiistää asemansa opiskelijoina." Tässä ilmeisesti sekoittuvat yhtäältä keskustelut tutkijoiden taloudellisen aseman parantamisesta ja toisaalta väitöstutkimukseen liittyvä työnhajaus. Todetessamme, että meitä ei tulisi kohdella opiskelijoina, emme suinkaan vähättele professorikunnan osaamista ja tarpeellisuutta. Eivät historian professorit 2000-luvun Suomessa ole tukahduttavia auktoriteetteja, eikä meillä tietenkään ole mitään vastuullista työnhajauksista vastaan. Päinvastoin, sitä me tarvitsemme ja haluamme! Sen sijaan teemme tutkimusta työksemme. Opiskelijaksi määrittyminen johtaa palkkatyöhön rakentuvassa yhteiskunnassa monin tavoin sivuraiteille, joilla on ikävän pitkäkestoisia vaikutuksia. Ei ole mitään järkevää syytä, miksi väitöskirjaa työkseen tekevän pitäisi jäädä vaille yhteiskunnassa työsuhteisiin kytkeytyvää sosiaaliturvaa, kuten työttö-

myys- ja eläketurvaa sekä vanhempain- ja sairausetuksia.

Palkkatyösuhte tai mukaelmat siitä ovat toimiva malli myös historian tutkimuksessa. Palkkatyösuhteissa toimivien on helpompi sovittautua yhteiskunnan jäseniksi. Koneen Säätiön käyttöönotettava malli, jossa sosiaalivakuutuksiin osoitetaan erillinen määräraha, on kannatettava. Historianlaitosten ja yliopistojen edustajat voisivat aloittaa keskustelut tämän mallin eduista myös muiden apurahoja jakavien säätiöiden kanssa. Ehkäpä mallia voitaisiin kehittää myös samaan suuntaan kuin tilaustutkimusten teettämistä, pyrkien luomaan käytäntöjä, joissa tutkija saa turvallisen (vaikkakin määräraikaisen) työsuhteen yliopistolaitokseen ja sen tutkijayhteisöön. Vastaavasti rahoittaja saa jonkinlaisen takuun rahansa käytöstä ja yliopistolaitos saa hyötyä lisätutkijan mukanaan tuomista henkisistä resursseista.

Historiatieteen tutkijakoulun konferenssissa hyvin alkaneen keskustelun tyypistäminen sukupolvien väliseksi ”lisää liksaa”-kiistaksi ei aja historian tutkijoiden ammattikunnan minkään osan etua. Olemme aivan samaa mieltä kuin Sihvola: ”Ei pidä hyväksyä nälkätaiteilijan asemaa. Kyllä me olemme palkkamme ansainneet ja ansaitsimme vähän enemmänkin”.

JORMA KALELA

Miksi pitäisi tyytyä nälkäpalkkoihin?

Professori Jorma Kalelan näkökulma tutkijakoulutukseen.

■ Juha Sihvola tarkasteli Historiallisen Aikakauskirjan pääkirjoituksessa (2/2002) historia-alan tutkijakoulutusta. Hänen lähtökohtanaan oli asiasta tutkijakoulumme kevätkonferenssissa käyty keskustelu, johon

en itse päässyt osallistumaan. Sihvolan artikkelin ja muiden paikalla olleiden kertomusten perusteella on vaikea välttää tulkintaa, että kollegat ovat käyttäneet puheen- vuoroja ”jalat tukevasti ilmassa”.

Olen poliittisen historian professori, jonka vastuulla on lähes 30 aktiivisen tekemisen vaiheessa olevan väitöskirjahankkeen ohjaus. Yhteiskunnalliselta asemaltaan näiden töiden tekijät rinnastuvat ylempää korkeakoulututkintoa vaativilla ammatti-aloilla työskenteleviin entisiin opiskelijatovereihinsa. He ovat ammatiltaan tutkijoita, mitä ei muuta se seikka, että he ovat yliopistomaailmassa tutkijakoulutettavia tai jatko-opiskelijoita.

Laitoksellani väitöskirjaa tekevät ovat ryhtyneet työhön niistä riskeistä huolimatta, joita olen järjestelmällisesti korostanut. Heidän on tiedostettava, että hanketta tukevan rahoituksen saaminen on erittäin vaikeata ja että osallistuminen koulutukseen ansiotyön ohessa tarkoittaa vapaa- ja lomaaikojen käyttämistä tutkimuksen tekemiseen. Olen myös alleviivannut, että mahdollisissa työsuhteissa on tyydyttävä nälkäpalkkoihin ja että mahdollisista stipendeistä ei kerry mitään sosiaalietuja.

Väitöskirjaa aktiivisesti tekevät ovat niitä ”intohimoisia”, jotka ovat ”tulleet alalle joka tapauksessa”. Heidän kohdallaan voidaan ehkä puhua kutsumuksestakin. Mutta siihen ei voi jäädä eikä heidän yhteiskunnallista asemaansa saa missään tapauksessa arvioida kutsumuksen lähtökohdasta. He ovat tehneet valinnan, jonka toivovat johtavan yliopistoihin, tutkimukseen, koulutukseen, journalismiin tms. liittyvälle työuralle. Väitöskirjan tekeminen on yksi tapa lisätä omaa ammatillista pätevyyttä.

Monen jatko-opintoja ammatillisesta lähtökohdasta tarkastelevan väitöskirjantekijän mielestä ”amatöörit” tulisi sulkea tutkijakoulutuksen ulkopuolelle. Näin ajattelevat haluavat erottua siitä vähemmistöstä, johon kuuluvien väitöskirjahankkeiden ponttime- na on ensisijaisesti oma intellektuaalinen kiinnostus ja enintään toissijaisesti ammat- tipätevyyden lisääminen. Ymmärrän hyvin heidän kantansa, vaikka itse näenkin asian toisin. Mielestäni yliopiston sivistyksellinen

tehtävä edellyttää tilan tekemistä myös "amatööreille". Toisaalta on selvää, että tutkijankoulutuksessa ei voi olla "kahta sarjaa", koska on vain yhdenlaisia tieteellisiä kriteerejä. "Amatöörit" voivat pysyä mukana vain sopeutumalla ammatillisille räätälöityihin ehtoihin.

Päätoimisesti väitöskirjaa tekevillä tai sellaiseen asemaan pyrkivillä ei ole varaa ajatella jatko-opiskelijaksi ryhtymistä lähtökohdanaan kutsumus. He myös odottavat tehokkaampaa ohjausta kuin se, minkä laitokseni pystyy tarjoamaan. Tällä vaatimuksella on vahvat perusteet, sillä suomalainen yliopistolaitos on kiistatta keskittynyt kouluttamaan (perustutkinto)opiskelijoita tutkijankoulutuksen kustannuksella.

Alalla jo toimivien ja sinne päätyvässä olevien yhteinen intressi on kehittää tutkijakoulutusta. Toki paljon myönteistä on jo tapahtunut, jos vertailukohtaksi ottaa vaikkapa 1960-luvun, jolloin itse tein väitöskirjaani. Mutta miksi meidän pitäisi tyytyä julkisen vallan ensimmäisiin haparoiviin yrityksiin? Olemmeko me historian tutkijat sitä mieltä, että esimerkiksi tutkijakoulut ovat ihanteellinen ratkaisu meidän alallemme?

Meidän tulisi selvittää, millaisissa muodoissa juuri historian tutkimukseen liittyvän tutkijankoulutuksen tulisi tapahtua. Mitä mahdollisuuksia tässä tarjoaa kuuluminen kansainväliseen tiedeyhteisöön ja mitä se edellyttäisi käytännössä? Mitä johtopäätöksiä olisi tehtävä historian tutkimuksessa yhteiskuntaa ja kulttuuria tutkivien tieteiden välisen rajojen hämärtymisestä muutama viime vuosikymmenenä? Tämänkaltaisiin haasteisiin meidän pitää kyetä vastaamaan ilman julkisen vallan tukeakin.

Silti tarvitaan rahaakin – väitöskirjan tekijöille. Toivon, että seuraajani voisivat kilpailla korkeakoulututkinnon suorittaneista, rekrytoida aktiivisesti lupaavia maistereita. Tällä hetkellä siihen ei ole mahdollisuuksia yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksen aloilla. Vain vastuuton professori jättää tekemättä selväksi valintaan liittyvät riskit tutkijankoulutuksen osallistumista harkitsevalle maisterille.

JUHA SIHVOLA

Tukea ja tehoa väitöskirjan tekemiseen

Juha Sihvola kommentoi edellisiä historian tutkijan asemaa käsitteleviä puheenvuoroja.

■ Seija Jalagin, Sami Louekari, Milka Sunell, Anu Suoranta ja Raisa Maria Toivo esittävät varteenotettavia perusteluja sen puolesta, että kunnolliset palkkausjärjestelyt nostaisivat tutkimustyön arvostusta ja siten kohottaisivat tutkimuksen tasoa. Kuten kirjoittajat itsekkin lopuksi huomaavat, he ovat tässä samaa mieltä oman johtopäätökseni kanssa: historian tutkijat ja muut humanistit ovat palkkansa ansainneet ja ansaitsisivat vähän enemmänkin.

Sen sijaan kirjoittajaryhmältä näyttää puuttuvan itsenäisen tutkijan ammattitaito, kyky ymmärtää tieteellisten perustelujen ja argumenttien luonne ja rakenne. Kirjoittajat tulkitsevat kuvaamani seminaaripuheenvuorot omiksi mielipiteikseni, vaikka otin ne esiin näkökohtina päättelyketjussa, jonka lopputulos oli sama kuin heidän oma kantansa, kenties vain maltillisempi versio.

Siltä osin puheenvuoro ei edusta tutkijan asennetta vaan poliittista retoriikkaa, jossa ei ole väliä sillä, kuvataanko vastapuolen kanta oikein ja otetaanko omasta kannasta poikkeavat näkökohdat huomioon. Kun viittasin kirjoituksessani Tampereen seminaarissa esiin tuotuun näkemyksen, että jatko-opiskelija "hyötyy köyhäilystään", selitin myös sen tarkoittavan, että tohtorin tutkinnon suorittaneet historioitsijat saavat keskimäärin paremmin töitä ja korkeampaa palkkaa kuin ne, jotka eivät tutkintoa suorita. Tilastollinen tosiseikka ei tarkoita, että pitäisin jatko-opiskelijoiden turvatonta asemaa hyvänä asiana. Päinvastoin tiedeyhteisön kaikkien jäsenten etu ja velvollisuus on edistää tutkijoiden ja jatko-opiskelijoiden taloudellisen aseman kohentumista.

Kirjoittajat pitävät realistisena myöntää, että kaikille väitöskirjan tekijöille ei voida

taata akateemista keskikuukausipalkkaa. Realismia on myöntää, että kaikille ei voida nykyjärjestelmässä taata mitään palkkaa. Suomen yliopistoissa on näet noin 800 väitöskirjaa tekevää historian jatko-opiskelijaa. Rekisteröityneet tutkijakoululaiset ovat tästä vain murto-osa. Historian laitokset ovat edelleen hyvin vapaamielisiä jatko-opiskelijoiden sisäänotossa. Siinä voi olla etunsa, mutta myös ongelmansa. Joka tapauksessa tässä on vastaus kirjoittajaryhmän kysymykseen, mikä tekee väitöskirjan tekemisestä erilaista työtä kuin työsuhteturvalla ja sosiaalieduilla palkitut työt: väitöskirjan tekijäksi voi nykyjärjestelmässä ilmoittautua melkein kuka tahansa, oikeissa töissä on kovemmat rekrytointikriteerit.

Rahoitusta saavien jatko-opiskelijoiden joukko on siten väistämättä valikoitu eliitti, enkä näe mitään syytä, miksei niin pitäisi olla yliopiston kaltaisessa eksellenssi-käytännössä. Velvollisuutemme on suosia parhaita huonompien kustannuksella. Ehkä siitäkin syystä on kyseenalaista, tekeekö väitöskirjatyöhön ryhtyminen kenestäkään automaattisesti ”tutkijaa”, joka myös kirjoittajien mukaan on työsuhteeseen viittaava käsite. Meillä ei ole mahdollisuutta eikä edes tarvetta ja halua tarjota kaikille pysyvää työ- tai rahoitussuhdetta – vain parhaimmistolle. Silti useat haluavat Jorma Kallelan tapaan antaa mahdollisuuden myös amatööreille. Toinen mahdollisuus olisi rajoittaa oikeus jatko-opintoihin vain niille, joille voidaan taata täysi rahoitus. Se on mahdollinen kanta, mutta epäilen, tarkoittivatko kirjoittajat sitä.

Toinen ongelma käsitteen tutkija käytös on se, että vaikka väitöskirjan tekijän on kyettävä itsenäisempään työhön kuin perustutkinto-opiskelijan, hän tarvitsee myös professoreiden tukea ja ohjausta, kuten kirjoittajatkin myöntävät. Termi opiskelija antaa professoreille selkeämmän muistutuksen ohjausvelvollisuudesta kuin tutkija, joka viittaa valmiiseen ammattitaitoon. Laiska professori voisi vedota tähän merkitysvivahteen. Olen kirjoittajien kanssa samaa mieltä siitä, että väitöskirjan tekijöiden taloudellisten etujen turvaaminen on toinen kysymys kuin kysymys ohjausvastuusta. Eri

mieltä olen siitä, tarvitaanko talouden kohtentamiseen tutkijan tittelä.

Kirjoittajat esittävät karua tilastotietoa historian tutkijakoululaisten ja väittelijöiden keski-ikästä. Ällistyttävää on, etteivät he näe tässä mitään kritisoitavaa. Mielestäni yliopiston ei pidä ihannoida biologista nuoruutta vaan tarjota mahdollisuus vaihtoehtoihin urakehityksiin. Jos kuitenkin aikuisikänsä yliopistolla työskennelleiden väittelijöiden keski-ikä on 36 vuotta, järjestelmämme on surkeasti epäonnistunut. Vikaa voi olla rahoitusjärjestelyissä, mutta ennen kaikkea sitä on jatko-opintojen organisoimisessa.

Humanistis-yhteiskunnallisille aloille ei sovi luonnontieteissä käytetty autoritaarisesti johdettu projektiputki, jossa väitöskirjat tuotetaan ”jatkuvaassa ja välittömässä ohjauksessa”. Siitä huolimatta olisi kaikkien edun mukaista, että myös historian väitöskirjapinnot järjestetään mahdollisimman tehokkaasti, ottaen huomioon oman tieteenalamme tavoitteet sekä tulevien tohtoreiden tarvitsemat monipuoliset valmiudet. Tältä kannalta tulevien tutkijoiden istuttaminen esimerkiksi vanhan ajan assistenttuureissa professoreiden juoksupoikina ja -tyttöinä on ollut hirvittävää kykyjen tuhlausta. Osasyys sekavaan jatkokoulutustilanteeseen on toki myös sirpaleinen rahoitusjärjestelmä. Pätkätyöprojekteista pitäisi päästä eroon kohti päämäärätietoisesti palkitsevaa ja kannustavaa järjestelmää. Siihen tulee liittää myös sosiaaliedut.

Väitöskirjan teko ei ole nopeasti ylitettävä siirtymävaihe vaan kasvamista itsenäiseksi ja ammattitaitoiseksi tutkijaksi. Tutkijauralle ja osin muuallekin tähtäävien tulisi voida tehdä väitöskirja taloudellisesti turvatuissa oloissa tiedeyhteisössä, jossa hanke suunnitellaan pätevässä ohjauksessa, jossa työn kehitystä seurataan ja kommentoidaan kriittisesti sen kaikissa vaiheissa ja jossa on mahdollista hankkia kaikki muu tutkijantyössä tarvittava ammattitaito.

Ilman mitään nostalgiaa tunnustan, että itse väittelin 32-vuotiaana ja sain hyvän taloudellisen tuen, mutta silti ainakin muutamien vuoden harhailin turhaan, osin omaa syytäni, osin tiedeyhteisön määrätietoisuuden puutteen takia. Tältä osin on onneksi

menty parempaan suuntaan. Mielen historia -tutkimusyksikössä, jonka johtoryhmään kuulun, valmistui viime lukuvuonna kolme väitöskirjaa, joiden tekijöistä kaksi oli naisia. Keski-ikä oli alle 29 vuotta. Kaikki hallitsivat vähintään kreikan- ja latinankieliset, yksi jopa arabiankieliset historialliset lähteet, kirjoittivat englanniksi, esittivät työnsä kansainväliselle tiedeyhteisölle ja ovat valmiita julkaisemaan tieteellisiä esityksiä johtavissa julkaisusarjoissa. Tässä valossa monet historioitsijat professoreista opiskelijoihin voisivat hieman ottaa itseäänkin niskasta kiinni.

Lopuksi Jalaginia, Louekaria, Sunellia, Suorantaa ja Toivoa on syytä kiittää oikeasta asenteesta, jota he osoittavat siinä, että eivät turhaan kunnioita tiedemaailman establishmentia vaan puolustavat suoraselkäisesti omaa asiaansa. Tältä osin he edustavat sitä tutkijahenkeä, jota tarvitaan, jotta suomalaisesta historian tutkimuksesta tulisi sellainen huippuala, johon siinä varmasti on aineita.

JUKKA SEPPINEN

Vastaus Polviselle

Valtiotieteen tohtori Jukka Seppinen päättää Paasikiven aikakauteen -teoksensa ympärillä käydyn keskustelun (Haik 4/2001 ja 1-2/2002).

■ Alkaa olla aiempaa tähdellisempää ottaa juridista kantaa Paasikiven toimintaan ke-

väällä 1944. Juristin koulutukseni antaa siihen mahdollisuuden.

Sodan aikana voimassa olleen maanpetosrikoksen tunnusmerkistön vertaaminen Paasikiven toimiin antaa johtoa asiassa. Kyseeseen tulee 20.8.1942/683 annettu rikoslain kohta. Sen mukaan Suomen kansalainen syyllistyi maanpetokseen mm., jos hän Suomen tai sen liittolaisen vahingoksi ”viholliselle ilmaisee sotavoiman suuruuden, tilan, aseman tai liikkeitä tai niitä koskevan päätöksen...” Jos Suomen kansalainen todettiin sodan aikana syylliseksi, kuolemanrangaistus uhkasi. Varomattomuus oli erikseen mainittu rangaistusperusteena. Seuraus siitäkin oli vähintään vankeusrangaistus.

Paasikivi ilmaisi viholliselle Saksan Suomen rintamalla olleiden joukkojen määrät ja sijainnit. Polvisen tulkinta Suomen liittolaissuhteesta Saksaan johtaa siis väistämättä johtopäätökseen, että Paasikivi olisi ansainnut syytteen maanpetoksesta. Polvisen tulisi todeta Paasikiven maanpetturuus, jotta olisi johdonmukainen tulkinnoissaan.

Olen välttänyt oikeudellista arviointia tähän saakka, mutta tulevassa tutkimuksessani *Karjala Suomen politiikassa vuosina 1939–2000* tulen siihen ottamaan selkeän kannan. Siihen vaikuttaa Suomen ja Saksan välinen suhde sodan aikana. Sama koskee Paasikiven roolia Karjalan menetyksessä. Sen osalta olen tähän asti katsonut, että Paasikivi toimi menetystä tukevalla tavalla hyväksyessään vuoden 1940 rajat vastoin presidentin, ylipäällikön, hallituksen ja eduskunnan kantaa.

Keskustelu Paasikiven toiminnasta 1944 päättyy tähän. Toimitus.

KIMMO KATAJALA

Tutkijat käräjillä

Dosentti Kimmo Katajala arvioi yhteispuhjoismaisen rikollisuuden ja käräjälaitoksen historiaa käsittelevän tutkimuksen *People Meet the Law*.

■ *People Meet the Law* on Pohjoismaiden tiedeakatemioiden yhteiskomitean (NOS-H) rahoittaman projektin loppuraportti.¹ Samalla se on parinkymmenen vuoden aikana Pohjoismaissa tehdyn rikollisuuden historian ja käräjälaitoksen historiaan liittyvän tutkimuksen välitilinpäätös. Välitilinpäätös siksi, että kukin kirjan kirjoittajista jatkaa yhä aktiivisesti tutkimusalansa kärkijoukossa. Kirja on ehdottomasti tutustumisen arvoinen, varsinainen tietopaketti varhaisen uuden ajan tutkijoille. Siitä selviää hyvin, millä urilla paikallisiin oikeuksiin ja rikoshistoriaan suuntautunut tutkimus tällä hetkellä kulkee.

Tarkasteltava kenttä on valtavan laaja, kaikki viisi Pohjoismaata ja kolmensadan vuoden aikajänne 1500-luvun puolivälistä 1800-luvun puoliväliin. Kirjoitukset perustuvat kirjoittajiensa aiempiin tutkimuksiin. Uutta tutkimusta ja aiemmin julkaisematonta analyysiä on kokonaisuuteen nähden vähän. Tärkeintä onkin kokonaisuus, suuret linjat, Pohjoismaiden vertailu ja sen pohtiminen, oliko Pohjolan valtakunnissa varhaisella uudella ajalla lain ja oikeuslaitoksen alueella yhdistäviä tekijöitä.

Kirjoittajakunta on kaikista Pohjoismaista: Suomesta mukana ovat Heikki Ylikangas ja Seppo Aalto, ruotsalaista ”lundilaisista” näkökulmaa tuovat Kenneth Johansson, Malin Lennartsson, Marie Lindstedt Cronberg ja Eva Österberg, Norjaa edustavat Hans Eyvind Næss, Hilde Sandvik, Erling Sandmo ja Sølvi Sogner ja Tanskaa Jens Christian V. Johansen sekä Ditlev Tamm. Kirjoittajien nimilista on komea, mukana on suuri osa Pohjoismaiden varhaisen uuden ajan tutkimuksen huipuista. Artikkelit ovat Sølvi Sognerin yhteenvetona lukuun ottamatta usean kirjoittajan yhteistyötä. Siksi lukija saattaa aavistaa eri kirjoittajien kynänjäljen vain tuntemalla heidän aiemman tuotantonsa. Tämän vuoksi kirjoituksissa esitettyjä näkökantoja ei ole tässä lähdeyasettamaan kenenkään nimetyn kirjoittajan piikkiin.

Tarkastelun alla ovat kukin Pohjoismaa: Tanska, Norja, Islanti, Ruotsi ja Suomi. Islannin osuus jää valitettavan vähälle, mikä johtunee projektin islantilaisen jäsenen Gísli Ágúst Gunnalugssonin äkillisestä poismenosta. Se, mitä Islannista kerrotaan, raottaa kuitenkin hieman verhoa tuon kaukaisimman Pohjoismaan varhaisen sosiaalishistorian edestä. Kirjan tapa käsitellä kutakin nykyisen Pohjoismaan aluetta omana kokonaisuutenaan on vakiintunut, mutta anakronistinen. Ratkaisu perustunee siihen käytännön seikkaan, että tutkimusteemat rajataan

1. *People Meet the Law*. Control and Conflict-handling in the Courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period. Toim. Eva Österberg ja Sølvi Bauge Sogner. Universitetsforlaget 2000. 301 s.

lähes aina nykyisten valtiorajojen mukaan ja maiden välinen vertailu nojaa näin tehtyihin tutkimuksiin. Myös Ruotsin valtakunnan kutsumista Ruotsi-Suomeksi voi arvioida kriittisesti, ymmärrettiinhän Suomi tarkasteltavana ajankohtana Ruotsin valtakunnan vanhaksi vaikkakin omintakeiseksi alueeksi.

Kirjassa vertaillaan Pohjoismaiden lakien ja oikeusjärjestelmien eroja ja yhtäläisyyksiä, rikoshistorian eri osa-alueita, rangaistus- ja sopimisjärjestelmiä, sekä pohditaan naisten asemaa käräjillä. Näiden lisäksi tarkastellaan rankaisemisen historiaa ja käräjiä kulttuurihistorian näkökulmasta, sekä luodataan käräjien suhdetta muihin yhteiskunnan kontrollointi- ja normittamiskoneistoihin, lähinnä kirkkoon.

Suurta kokonaisuutta tavoitteleva työ on aina kompromissien summa. Lukijan on helppo osoitella aiheita, jotka olisi tullut ottaa mukaan, tai yksityiskohtia, joita olisi voinut terävöittää. Kirjan yksityiskohtaisen ruotimisen sijaan on hedelmällisempää tarkastella kirjan ”kantavia ajatuksia”, sekä paneutua muutamiin niistä kohdista, jotka ovat kirjassa ongelmallisia tai joissa olin kirjoittajien kanssa eri mieltä.

Juuret sosiologiaan

Kirjan teoreettinen viitekehys avataan Max Weberin, Emile Durkheimin ja Norbert Eliasin kautta. Teorioita ja käsitteitä käytetään heuristisesti, eteenpäin ideoiden, ei niiden alkuperäisessä merkityksessä. Weberiltä poimitaan ajatus valtion kehitykseen liittyneestä väkivallan monopolisoinnista. ”Rahvaan” väkivalta väheni sitä mukaa, kun valtio kehitti hallinta- ja väkivaltakoneistot (tärkeimpinä sotavoimat ja poliisilaitos), jotka lopulta käyttivät yhteiskunnassa ainoata legitimiä eli lailliseksi koettua väkivaltaa.

Kun Weberin ajatus valtiosta väkivallan monopolisoijana on ollut vuosikymmeniä yhteiskuntatieteellisen keskustelun aiheena, olisi ollut virkistävää sitoa näkökulmaa myös uudempaan Weberistä ponnistavaan sosiologiseen keskusteluun. Hakematta tulee mieleen Anthony Giddensin teos *The nation-state and violence* (1985). Tulokseksi saattaisi olla jopa elävä tieteiden välinen ajatuksenvaihto.

Durkheimin ajatuksista kirjan tekijöitä on elähdyttänyt idea oikeusjärjestelmän kehityksestä muutosprosessina, jossa yhteiskunta siirtyy sovitteluvasta ja kompensatioihin pyrkivästä yhteisöjen oikeudesta (*restitutive justice*) käyttämään rankaisevaa oikeutta ja valtion määrittelemää lakia. Durkheimin ideaa teräستetään sveitsiläiseltä historioitsijalta Peter Blickleltä lainatulla kommunalismilla käsitteellä.

Kirjoittajat viittaavat kommunalismilla myöhäiskeskiaikaisten ja vielä varhaisen uuden ajankin paikallisyhteisöjen suhteellisen suureen autonomiaan ja organisoituun vallan- ja oikeudenkäyttöön. Tälle oikeudenkäytölle oli tärkeää yhteisön tasapainon säilyttäminen. Siksi käräjät toimivat vakavissa konflikteissa sukujen välisen sovittelun paikkana eivätkä rankaisuelimenä. Tästä lähtökohdasta käräjälaitos siirtyi ajan myötä asteittain kohti valtion kontrolloimaa koulutettujen tuomareiden käyttämää rankaisevaa oikeutta.

Kirjassa käytetty erityisesti ruotsalaisessa ja norjalaisessa historiatieteellisessä tutkimuksessa jalostunut kommunalismilla käsite eroaa merkityssisällöltään melkoisesti Blicklen alkuperäisestä ajatuksesta. Blickle tarkoitti kommunalismilla keskiajan feodaalisten suojele- ja tuotantorakenteiden purkauessa Keski-Euroopan kyliin ja kaupunkiin syntyneitä asukkaiden ylläpitämiä puolustusorganisaatioita ja tuotannollisia rakenteita. Pohjoismaiset tutkijat viittaavat käsitteellä talonpoikaisyhteisön organisoitumiseen, paikallistason ”horisontaalisiin” rakenteisiin ja jopa jonkinlaisen tasa-arvon ajatukseen, joka olisi elänyt talonpoikaisyhteisössä. Yksi näistä kommunalistisista rakenteista oli vanha käräjälaitos. Lukijalle herääkin epäily, noinkohan kirjassa paikoin liioitellaan ja idealisoidaan myöhäiskeskiaikaisen talonpoikaisyhteisön ”kommunistista” luonnetta.

Kolmas teoksen lähtökohdista on Norbert Elias ajatus yhteiskunnan sivilisoitumisen prosessista. Sivilisoitumisella tarkoitetaan ylimpien yhteiskuntakerrostumien kehittämien aiempaa kontrolloidumpien ja hillitympien käytöstapojen siirtymistä hitaasti koko yhteiskuntaan. Tämä selittäisi 1600-

luvulla tapahtunutta väkivallan vähenemistä yhteiskunnassa. Useimmat kirjoittajista korostavat heuristista suhdettaan Eliasın sivilisoi-tumisoletukseen. Näin myös laistetaan Eliasın sivilisoi-tumista kohtaan esitetty krii-tikki. Sen sijaan rikosten historiaa käsittelevässä osuudessa hyökätään konkreettisista esimerkeistä käsin voimakkaastikin Eliasın ajatuksia ja niistä ponnistavia tulkintoja vastaan.

Eliasın sivilisoi-tumisteorian kantavuutta, mutta erityisesti siihen kohdistuvaa krii-tiikkiä, olisi mahdollista arvioida myös oman aikansa saksalaisen tieteen ja teorianmuo-dostuksen kontekstissa. Maailmansotien välisen ajan saksalaisessa tiedemaailmassa vaikutti ihmisen mielen "evoluutiota" kehi-tellyt hahmopsykologinen suuntaus. Esimerkiksi suomalainen Pentti Renvall ammensi siitä lähtökohtia historialliselle tulkinnalleen 1500-luvun "kehittymättömien kansanosien" henkisestä suorituskyvystä. Toinen ajatus-kulultaan Eliasın sivilisoi-tumisprosessia muistuttava teoria on kulttuurintutkija Hans Naumannin ajatus laskeutuvista kulttuuri-pääomista (*gesunkenes Kulturgut*). Nauman-nin mukaan kulttuurin uudet muodot (esim. muoti, arkkitehtuuri tai taiteen innovaatiot) syntyvät yhteiskunnan yläkerrostumien pa-rissa, josta ne hiljalleen laskeutuvat alaspäin saaden lopulta rahvaan käsissä yksinkertais-tettuja ja vulgaareja muotoja.

Käsitesekamelskaa

Kirjaa lukiessa käy ilmeiseksi, että kansain-välisissä tutkimushankkeissa olisi tiedostet-tava kansallisten tieteellisten "tulkinta- ja keskusteluhorisonttien" vaikutus vertailuun ja myös yhdessä tuotettavaan tekstiin. Kir-jassa käytetään rinnan käsitteitä, jotka il-mentävät kirjoittajien toisistaan eroavia teo-reettisia taustaoletuksia. Tämä keskustelu-maailmojen ja "käsiteilmaston" erilaisuus tulee esille erityisen selvästi suomalaisten ja muiden pohjoismaisten kirjoittajien vä-lillä. Toki myös skandinaavisten kansallisten tiedemaailmojen välillä on havaittavis-sa nyanssieroja.

Tällaisia esiin nousevia ongelmia ovat vanhat tutut käsitteet "luokka" (*class*), jota vastaa suomalaisten teksteissä käsite "ker-

rostuma" (*echelon*), sekä muiden pohjois-maalaisten sumeilematta käyttämä feodalismi (*feudalism*), jopa muodossa feodaalinen hallinto (*feudal rule*). Kun suomalainen historiatieteellinen keskustelu yhdistää "luo-kan" käsitteen marxilaiseen keskusteluyh-teyteen, ja tämän vuoksi karttaa sen käyt-töä ainakin puhuttaessa esiteollisista yhteis-kunnista, pohjoismaisille kollegoille käsite ei muodosta minkäänlaista ongelmaa, vaan sitä käytetään vapaasti yleiskielen käsitteen tapaan. Tapa lienee omaksuttu anglosaksi-sesta yhteiskuntatieteellisestä 1960- ja 1970-luvun tutkimuksesta.

Skandinavian maihin on vakiintunut Ranskan vallankumouksen tapa kutsua feo-dalismiksi kaikkea läänitys- ja kartanolaitok-seen liittyvää valtaa. Ruotsalaisessa tutki-muksessa voidaan kutsua feodalismiksi jopa yliopistojen läänityksiä, siis yliopiston oi-keutta kerätä ylläpidokseen tietyn alueen talonpoikaistilojen kruununverot. Läänityk-sethän olivat yleinen tapa kattaa valtion vi-rastojen kuten esimerkiksi amiraliteetin ku-luja.

Suomalaisessa tutkimuksessa feodalismın käsite on monimerkityksinen. Feodalismi Suomessa varhaisella uudella ajalla on lii-tetty korosteisesti perinnöllisiin suurläänit-yksiin, mutta sillä viitataan myös keskieu-rooppalaiseen maaorjuuteen perustunee-seen kartanotalouteen. Jälkimmäisessä asia-yhteydessä suomalaisessa tutkimustraditios-sa onkin ollut tapana todeta, ettei Pohjois-maissa ollut feodalismia lukuun ottamatta Tanskan "vornedskab"-järjestelmää. Yleen-sä feodalismilla tarkoitetaan kuitenkin Euroopan keskiaikaista vasallilaitosta ja sen mukaisesti järjestynyttä yhteiskuntaa, mut-ta tarpeen tullen käsite on yhdistetty taan-noisen neuvostotieteen tapaan kutsua ajan-jaksoa keskiajan alusta teollistumisen (ka-pitalismin) aikaan feodalismın ajaksi, ja si-ten marxilais-leniniläisen yhteiskuntaevo-luution viitekehykseen.

On ymmärrettävää, että suomalaiset tut-kijat ovat pyrkineet välttämään feodalismın hankalaa käsitettä. Kirjan yhteisesti kirjoi-tetuissa osuuksissa, joissa myös suomalai-set ovat mukana, pohjoismaiset kollegat kuitenkin viljelevät feodalismiaan manner-

eurooppalaiseen tapaan surutta ja ilmeisesti tuntematta käsitteen ongelmallisuutta. Pohjoismaiselle käsitehistorialliselle keskustelulle olisi tarvetta ja tilausta. Ainakin jokaista yhteispohjoismaista projektia käynnistettäessä olisi syytä selvittää keskeisimpien käytettävien käsitteiden eri maiden tiedeyhteisöissä saamat sisällöt ja sopia niiden käytön periaatteista.

Alistaminen vai vuorovaikutus?

Kirjassa on myös jännitteitä tulkintojen tasolla. Näistä merkittävin koskee ”kansan” ja esivallan suhdetta kärjälaitokseen ja lakiin 1600-luvulla ja sen jälkeen. Kärjistäen kirjasta on poimittavissa kaksi päätulkintaa. Ensimmäisen – kirjassa vallitsevana olevan – tulkinnan mukaan kärjistä muodostui erityisesti 1600-luvulla ja sen jälkeen merkittävä esivallan ja rahvaan välisen vuorovaikutuksen ja vuoropuhelun kanava. Näkökulma korostaa pohjoismaisten oikeusjärjestelmien pysyviä rakenteita, rangaistuskäytännön suhteellista lievyyttä ja lainkäytön ymmärtävää suhdetta ”kansan” arvomaailmaan nähden. Toisen, erityisesti rikoshistoriallisen tarkastelun yhteydessä tulevan näkemyksen mukaan, käräjät olivat ennen kaikkea vallankäytön ja alistamisen väline. Valtio puuttui voimakkaasti kärjälaitokseen ja lainkäyttö sitoutui 1600-luvulta lähtien vain vähäisessä määrin kansan arvomaailmaan. Käräjillä vallitsi eliitin hegemonia.

Tämän ambivalenssin kirjan tekijät ovat myös huomanneet, sillä johdannossa asetetaan teoksen yhdeksi tehtäväksi tarkastella sitä, olivatko käräjät interaktion vai esivallan harjoittaman repression areena. Mielestäni näkemysten välistä keskusteluyhteyttä ei synny, vaan ne ovat kirjassa rinnakkain, toisistaan piittaamatta. Loppupäätelmissä tuomariksi asettava Sølvi Sogner hieman epäreilusti julistaa interaktionäkökulman ehdottomaksi voittajaksi. Mielestäni hedelmällisempää olisi ollut pohtia sitä, millä elämäntilanteilla kurinalaistamista – josta kirjassa paljon puhutaan – ja repressiota tapahtui ja missä yhteyksissä vuorovaikutus taas oli vallitseva piirre.

Otan esimerkin. Talonpoikaiston vaikutusvaltaa käräjien päätöksiin korostetaan

moneen kertaan tuomalla esiin lautamies-ten asema käräjillä. Kuitenkin lautamiehiä käytettiin koko tarkasteltavalla ajanjaksolla Pohjoismaiden alioikeuksissa vain Ruotsissa ja Suomessa. Tanskassa kyläoikeuksien tuomarit olivat 1600-luvun lopulle saakka talonpoikia, mutta lautamiehillä ei vuoden 1600 jälkeen ollut enää merkitystä muissa kuin asioissa, joista saatettiin langettaa kuolemantuomio. Lautamiesjärjestelmä menetti vuoden 1683 lain jälkeen Tanskassa kokonaan merkityksensä. Norjassa lautamiehiä käytettiin vuoden 1687 uuden lain jälkeen vain käsiteltäessä törkeimpinä pidettyjä rikoksia. Tällainen oli esimerkiksi noituus.

Ruotsin valtakunnassa 1600-luvulla noudatettu Kristoferin maanlaki antoi noituussyytteissä lautamiehille vallan päättää syytetyin syyllisyydestä tai syyttömyydestä. Käytäntö oli vuosisadan jälkipuoliskolla toinen. Kanteet esimerkiksi loitsuilla parantamista, karjaitaikojen harjoittamista tai muuta kansanuskoa vastaan nosti kruunu tai kirkko. Näissä asioissa tuomion saneli tuomari. Kun syyte koski esimerkiksi noituudella vahingoittamista, josta kanteita nostivat yksityishenkilöt, saivat lautamiehet yhä päättää tuomion.

Kirjassa keskeisellä sijalla olevan kurinalaistamisen projektin luonteen ja laajuuden selvittämiseksi olisikin ollut syytä selvittää, missä tapauksissa ja milloin kruunun viranomaiset tai kirkko nostivat kanteita, kenelle päätösvalta asioissa lain mukaan kuului ja kuka tuomion lopulta päätti. Tämä olisi ollut valaisevaa myös sen selvittämiseksi, missä määrin ja missä asioissa valtio todella tunkeutui kärjälaitokseen 1600-luvulla.

Kirjassa korostetaan useaan kertaan, kuinka oikeudelliset foorumit nauttivat suurta legitimiyyttä maaseudun talonpoikien ja kaupunkien porvareiden keskuudessa. Tässäkin suhteessa todellisuus on väittämää monimuotoisempi. Tapauksissa, joissa talonpoikaa tai talonpoikia vastassa oli paikallinen aatelinen tai korkea kruunun virkamies, talonpojat eivät näytä kokeneen paikallisia käräjiä sopivaksi tutkinnan suorittajaksi. Paikalle oli saatava hovioikeuden komissio tai oli vedottava suoraan kuninkaaseen.

Samaan suuntaan viittaa kirjassa esitetty havainto, että kartanoiden lampuodit yrittivät vedota paikallisten käräjien sijasta viranomaisiin. Kirjoittajat arvelevat, etteivät lampuodit olisi kokeneet perintötalonpoikien hallitsemia kihlakunnankäräjiä itselleen otolliseksi väyläksi. Vikaa etsitään väärästä suunnasta. Aatelin, säätyläisten ja kruunun virkamiesten dominanssi käräjillä, joka tuli näkyviin nimenomaan paikallisissa vertikaaleissa konflikteissa, peittyi näin näkyvistä. Sen tunnistaminen vähentäisi kirjassa korostetun interaktio-oletuksen selitysarvoa.

Syy siihen, että isäntiään vastustamaan ryhtyneet lampuodit vielä 1700-luvullakin halusivat ohittaa paikallisen käräjälaitoksen oli yksinkertaisesti se, ettei korkea-arvoiselta kihlakunnantuomarilta, kruununvoudilta, eikä kiivaasti hyökkääviltä kartanonisännän asiamiehikseen palkkaamilta ammattijuristeilta ollut mitään hyvää odotettavissa. Yleensä lampuotien valituksia ei edes otettu käräjien käsiteltäviksi. Sen sijaan heitä uhattiin hädöllä ja syytettiin niskoittelusta laillista esivaltaansa, kartanon isäntää, vastaan.

Se, mitä – tietenkin omista tutkimusintresseistäni käsin – jäin kirjasta kaipaamaan on poliittisen rikollisuuden tai sellaiseksi tulkittu toiminnan kohtaaminen lain ja oikeuslaitoksen kanssa. Poliittinen rikos näyttää katoavan kirjasta talonpoikaisen poliittisen väkivallan myötä 1600-luvun alussa. Asia kuitataan sillä, että koska suuria väkivaltaisia talonpoikaisnousuja ei enää nuijasodan jälkeen Pohjoismaissa nousut, ei asiaan sen jälkeen kannata juuri paneutua.

On yksipuolista esittää ainoastaan talonpoikien kapinointi poliittisena väkivaltana. Sitä oli ja on myös esivallan poliittisia toimijoita kohtaan harjoittama väkivalta: kuolemantuomiot, pakkotyö, maastakarkoitukset ja ruoskimiset. Kaikki nämä keinot kuuluivat Pohjoismaissa esivallan rankaisurepertuaariin hankaliksi heittäytyneitä talonpoikia ja lampuoteja vastaan. Tällaisten tapausten yhteydessä toteutuneiden päätöksenteon käytäntöjen tarkastelu olisi hyvin valaisevaa pohdittaessa valtion ja sitä edustavan esivallan vallankäyttöä. Viittaa tässä mm. 1650-luvun puolivälissä tapahtuneisiin

Elimäen Matti Sihvon kapinan ja Ruotsin Närken Aamutähden kapinan jälkiselvittelyihin, Käkisalmen läänin 1680-luvun niskoittelujen ja nälkävuoden 1696 kapinan seuraamuksiin, Ruotsin Taalailaistanssiin vuonna 1743, Hofmanin kapinaan 1760-luvulla ja vaikkapa Pälkjärven niskuroivien talonpoikien kohtaloon vuonna 1779. Vastaavia esimerkkejä löytyy tutkimuskirjallisuuden avulla sekä 1600- että 1700-luvuilta myös Norjasta, mutta ei Tanskasta.

Reformoitua seksuaalisuutta?

Naisen oikeudellista asemaa, seksuaalisuuden kontrollointia ja avioliittoa käsittelevät osuudet ovat kirjan kiinnostavimmasta päästä. Naisen asemaa käsittelevä osuus kärsii kuitenkin siitä, ettei mukana ole ollut suomalaista kirjoittajaa, joka olisi tuntenut Suomessa aihepiiristä tehdyn tutkimuksen. Nyt näkemys Suomen tilanteesta perustetaan muutamaankin seksuaalirikokseksi käsittelevään tekstiin: Seppo Aallon väitöskirjan englanninkieliseen yhteenvedoon, sekä Aallon ja Kirsi Sirénin kahteen suppeaan ruotsinkieliseen artikkeliin. Osuuden näkökulma on vahvasti norjalainen, vaikkakin ruotsalaisia tutkimustuloksia esitellään myös kohtuullisesti.

Seksuaalidiskurssia käsittelevä osuus pohjaa Lyndal Roperin teoriaan siitä, että avioliiton uudelleenarvottaminen ja idealisointi olisivat olleet yksi reformaation keskeisistä sisällöistä. Tähän liittyy Roperin mukaan miehen ja naisen suhteiden uudelleenjärjestäminen entistä epätasa-arvoisemmiksi, siis naisen aseman huonontaminen. Mielestäni Roperin ajatukset eivät sovellu hyvin Pohjoismaihin. Ainakaan kirjoittajien esittelemät esimerkit eivät vakuuta. Myöhäiskeskiaikaisessa maanlaissa vaimoa ei pidetty miehensä kumppanina, vaan lähinnä tämän holhouksenalaisena ”jäsenenä”. Tosin laki toteaa, ettei mies saa pitää vaimoa orjana tai ”jalkajakkarana”, vaan tarkoitus on, että osapuolet rakastaisivat toisiaan. Myöhäiskeskiajan naisen asema miehensä nähden oli heikko.

Tukeakseen väitettään naisen aseman heikentämisestä kirjoittajat esittävät, että reformaation jälkeen katosi tapa määrätä

mies korvaamaan maatulle naiselle menetetty mahdollisuus kunnialliseen avioliittoon. Myöhäiskeskiajalla neidonloukkauksesta määrätty korvaukset eivät kuitenkaan tulleet naiselle, vaan ne sai hänen sukunsa – siis perheen miehet – ilmeisesti korvauksena menetetyistä myötäjaisistä. Valtiollisen riidanratkaisun vakiinnuttua aviottoman lapsen isä määrättiin maksamaan paitsi sakot salavuoteudesta, myös lapselle elatusapua. Tätä ei voi pitää naisen aseman huonontamisena.

Pohtiessaan 1600-luvun ankaraa seksuaalikontrolia kirjoittajat korostavat, ettei seksuaalisuuteen sinällään suhtauduttu kielteisesti. Sen ala vain rajattiin sanktioiden avulla tiukasti avioliittoon kuuluvaksi. Kansan käytännöissä lupa kanssakäymiseen alkoi kihlauksesta eli naimalupauksesta. Kun kirjoittajat esittävät, että seksuaalisuutta pidettiin avioliitossa välttämättömänä, on ilmaisu hieman outo. Sukupuolinen kanssakäyminen oli molempien avioliiton osapuolien velvollisuus. Naisen kylmyyttä ja miehen impotenssia pidettiin riittävinä syinä hakea avioeroa, vaikka avioeron ehdoista säätäneet kirkkojärjestys ja kirkkolaki eivät Ruotsissa näillä perusteilla avioeroa olisi sallineetkaan.

Tuoreimmat ajatukset löytyvät kirjan käärijä kulttuurihistoriallisesta perspektiivistä tarkastelevassa osuudesta. Käärijälaitoksen kehityksestä esitetyt mallinnukset ovat havainnollisia. Hyvän tekstin tapaan kirjoitus herättää ajatuksia, mutta myös vastaväitteitä. Yksi tärkeä väite, jonka haluan kyseenalaistaa, on kirjoittajien käsitys talonpoikaisen kommunalismmin periaatteellisesti (epistemologisesti) nominalistisesta luonteesta. Tämä merkitsisi sitä, että talonpoikien ajattelukyky ei olisi juurikaan ylittänyt konk-

reettista paikallistasoa ja että he olisivat olleet kyvyttömiä abstraktiin yleiskäsitteiden avulla tapahtuvaan ajatteluun. Samaan ajatusyhteyteen liittyy väite, että 1500-luvun ihmiset olisivat olleet niin tottuneita väkivaltaan, ettei heillä olisi ollut käsitystä väkivallasta yleisenä, abstraktina ja uhkaavana tekijänä.

Käsitys talonpoikaisesta nominalismista voi olla seurausta valitusta tarkastelun tasosta, joka hakee evidenssinsä paikallisilta käärijältä. Paikallistasolla käsiteltiin konkreettisia paikallistason ongelmia. Ainakin 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa talonpoikien todellisuuden abstrahointi tapahtui toisaalla, muun muassa valtiopäivillä toteutetussa politiikassa, jossa talonpoikaissäätö ei suinkaan ollut aivan niin avuton, kuin on ollut tapana väittää.

People Meet the Law etsii Pohjoismaita yhdistäviä piirteitä ja Pohjolan samankaltaisuutta korostetaan yleisellä tasolla monin paikoin. Kun tärkeimmiksi samankaltaisuuksiksi nousevat käärijien ja lain paikallisyhteisössä nauttima legitimiys, joka voidaan myös osin kyseenalaistaa, pitkä lainsäädännön traditio, suhteellisen lievä rangaistuskäytäntö sekä muutamat rikoshistorialliset kehityspiirteet, jotka ovat lopultaikin yleiseurooppalaisia, voidaan kysyä, kuinka konkreettisia ja Pohjoismaille ominaisia nämä yhdistävät tekijät ovat.

Lainsäädännön ja oikeusjärjestelmän kehitystä esittelevä ja vertaileva kirjan pääluke onkin kovin paljastava. Tanskalla, Ruotsilla ja Norjalla ja Islannilla oli erilaiset lait, erilaiset käärijälaitokset, oikeutta sovellettiin ja käytettiin eri tavoin ja paikallisyhteisönkin suhde käärijäin muunteli huomattavasti. Pohjolan valtakunnat olivat varhaisella uudella ajalla keskenään kovin erilaisia.

Zapata, Che ja Pinochet: Latinalaisen Amerikan historian aakkoset

Pekka Valtonen: Latinalaisen Amerikan historia. Gaudeamus 2001 Helsinki. 654 s.

■ Lukiessani Pekka Valtonen teosta matkalla New Yorkin kautta Nicaraguahan opin muun muassa sen, että vuonna 1667 nykyinen Surinam siirtyi britteiltä Hollannille vaihtokauppana New Yorkista, silloisesta Uudesta Amsterdamista. Niin ikään ensimmäistä kertaa sain selityksen sille, mistä Haitin surullisenkuuluisa repressiivinen miliisi *tontons macoutes* on saanut nimensä. Nimitys, joka tarkoittaa "kassisetiä" viittaa kansanperinteeseen kuuluvaan, karanneita ja kurittomia lapsia kasseihinsa kaappavaan hahmoon.

Nämä ovat esimerkkejä niistä lukuisista anekdooteista, joita Valtonen tiiliskiven paksuinen kirja lukijalleen tarjoaa.

Yksityiskohdat ja anekdootit pulpahtavat kuitenkin kuin pisarat lähteestä, jota ilman pisarat nopeasti kuivuisivat kokoon.

Aikoina, jolloin suomalaisia tutkijoita kehoitetaan ja eri tavoin kannustetaan kirjoittamaan muilla kielillä kuin äidinkiellään, Valtosen teos on paitsi osoitus suomenkielisten perusesitysten jatkuvasta tarpeellisuudesta myös kulttuuri- ja ulko-eurooppalainen, varsinkin nykyiseen kolmanteen maailmaan suuntautunut, historiantutkimus ja sitä koskeva suomenkielinen kirjallisuus on meillä melko vähäistä. Valtosen Latinalaisen Amerikan historia onkin ensimmäinen suomenkielinen yleisesitys aiheesta.

Kirja painottuu maanosan historiaan eurooppalaisten saapumisen jälkeen, aikajänteenään siis viimeiset viisisataa vuotta. Tämä on Valtosen tietoinen valinta, koska esikolumbianisesta ajasta on suomeksi saatavilla perusesityksiä ja koska ilman tätä rajausta tiiliskivestä olisi tullut betoniporsas. Teos on niin ikään nimenomaan mantereen poliittisen historian yleisesitys – jälleen rajoitus, josta tekijä on tietoinen.

Luin kirjan juuri niin kuin kirjoittaja toivoo, että sitä ei

luettaisi, eli muutamassa viikossa kannesta kanteen. Näin kirjasta saa hyvän kokonaiskäsityksen, mutta olo on kuin karibialaisen pyörremyrskyn jäljiltä. Silti teos on tälläkin lukutavalla oiva lisä paitsi Latinalaista Amerikkaa koskevaan suomenkieliseen yleistietouteen, myös korkeakouluopiskelijoiden perusoppikirjoihin.

Parhaiten Valtosen järkäle kuitenkin toimii hakuteoksena ja käsikirjana, kaksi kolmasosaa sivumäärästä on maakohtaisia katsauksia itsenäistymisen ajasta nykypäivään. Katsaukset tarjoavat peruspaketin maiden poliittisesta historiasta kiinnostuneelle lukijalle. Kukin maa tulee kuitenkin väistämättä melko pintapuolisesti käsitellyksi: bolivialainen historioitsija ei välttämättä ilahtuisi siitä, kun hänen maansa ominatakeinen ja monipuolinen historia esitellään lähinnä sotien, presidenttikausien ja puoluepolitiikan kautta.

Kuten Valtonen itsekin tietää, kirja on todellakin yleisesitys ja vielä aika perinteisen historiakäsityksen mukainen sellainen: historia näyttyy eliittiin kuuluvien miesten välisenä valtataisteluna. Varsinkin Latinalaisen Amerikan kohdalla tällaisessa historiankirjoituksessa voi olla se vaara, että

maanosan rikas ja paljolti vielä kirjoittamatonkin historia kaventuu maanosaa koskeviin stereotyyppioihimme: ketju käsittelemättömiä vallankaappauksia ja diktaattoreita, jotka tekevät väkivallasta ikään kuin latinalaisamerikkalaiseen kulttuuriin elimellisesti kuuluvan piirteen.

Todellisuutta kaikki tämä tietenkin vastaa siinä, että monen Latinalaisen Amerikan maan lähihistoria todellakin on muutaman yläluokkaisen varakkaan perheen sisäistä vallanvaihtoa. Se herättää kuitenkin kysymyksen, onko meidän edelleen kirjoitettava poliittisen historian perinteisiä perusteoksia, joihin kulttuuri- ja sosiaalishistoria, naisten ja vaikkapa alkuperäiskansojen historia ovat vain kriittisiä jälkikäteisiä kommentteja.

Kysymys ei ole niinkään kvantitatiivinen eli, että yhteen teokseen pitäisi mahduttaa nämä kaikki jossakin tasapainoisessa määrässä, vaan kvalitatiivinen. Jos on totta, että emme enää voi redusoida kansojen ja valtioiden historiaa niiden käymiin sotiin ja niitä hallinneisiin johtajiin, lähteiden käyttö tulee entistä haasteellisemmaksi yleisesityksen kirjoittajalle.

Latinalaista Amerikkaa koskevaa – myös latinalaisamerikkalaisten itsensä kirjoittamaa – ”toisenlaista” historiantutkimusta on paljonkin saatavilla. Se on usein kriittistä eurosentristä ja/tai yläluokan (miesten) näkökulmasta kirjoitettua historiantulkintaa kohtaan. Se näkyy paitsi näkökulman ja kohteiden valinnassa myös kielessä. Esimerkiksi naishistorian näkökulmasta mestisatiasta on vaikea kirjoittaa ikään

kuin vääjäämättömänä prosessina, joka ”lähti käyntiin” ja ”oli väistämätöntä”, tai alkuperäisasukkaiden näkökulmasta heidän maidensa väkivaltaisesta valtauksesta ”rauhottamisena”.

Tiedän vallan hyvin, että Valtonen on tästä tietoinen. Huomautukseni koskeekin laajempaa kenttää ja pikemminkin historiankirjoituksen metodologiaa yleensä kuin tätä yhtä teosta. Tämänkaltaisten teosten julkaisemiseen liittyy voimakas kaksinaisuus: toisaalta ne ovat aitoja kulttuuritekoja, joissa sekä akateemisen yhteisön että laajemman lukijakunnan ulottuville tuodaan suomen kielellä jotakin aivan uutta. Toisaalta valtavat yleisesitykset on kirjoitettava mutkat suoriksi. Mitä vaiennetummas-ta historiasta on kyse (mustien, alkuperäisasukkaiden, naisten, ulkoeurooppalaisten kulttuurien esieurooppalainen historia), sitä enemmän lukijaa kuitenkin kiinnostaisi pysähtyä mutkiin ja tarkistaa, mitä kaikkea valtatiellä vauhdin hurmassa kaasutellessa ei tullutkaan nähtyä. Perusteoksen nyt ilmestyttyä voikin jäädä odottamaan jatko-osaa, jonka kirjoittamiseen tekijällä vallan hyvin riittää asiantuntemus.

Kirjoittajan valinta tarkastella Latinalaisen Amerikan historiaa sen ”eurooppalaisuuden” kautta on siis paitsi ymmärrettävä myös ongelmallinen. Kun teoksessa tarkastellaan Latinalaista Amerikkaa osana maailmantaloutta ja kansainvälistä politiikkaa, lähinnä 1900-luvulla, tämä ongelmallisuus näkyy myös siinä, miten esimerkiksi Keski-Amerikan 1980-luvun kriisien kohdalla kylmän so-

dan asetelma ja suurvaltapolitiittinen näkökulma jäävät vallitseviksi. Juuri sillä näkökulmalla poliittisesti oikeutettiin monet maiden sisäisiin asioihin puuttumiset ja suoranaiset interventiot – varsinkin Yhdysvaltain taholta – ja ymmärtämättä jäivät konfliktien sisäsyntyisemmät syyt. Tämänkaltaisiin asetelmiin olisi kirjassa voinut ottaa kriittisemmän tai monipuolisemman näkökulman.

Kirjassa on niin paljon tietoa yksissä kansissa, että on kunnioitettavaa miten vähän virheitä tai toimituksellisia puutteita sieltä löytyy. Muutama vääriä etunimi ja vuosiluku, pari harhaanjohtavaa teoksen sisäistä viittausta ja outoa käännöstä, eivät missään tapauksessa vähennä teoksen arvoa. Kirjan vahvuus on yksityiskohdainen tieto eri maista ja alueilta. Kirjassa on myös laaja ja toimiva nimi- ja asiahakemisto, jollaisen laatimisen soisi yleistyvän suomalaisten kustantajien keskuudessa.

Latinalaisen Amerikan tutkijoiden parissa kollegat tuntevat Pekka Valtosen kävelevänä tietosanakirjana, jonka puoleen voi kääntyä, kun jokin yksityiskohta omassa tutkimuksessa kaippaa tarkistusta. *Latinalaisen Amerikan historia* mahdollistaa tiedon löytämisen omalta kirjoituspöydältä. Teoksen soisi löytyvän myös monen opiskelijan, muunkin kuin Latinalaisen Amerikan tutkijan, toimittajan ja maailmanmenosta kiinnostuneen valistuneen kansalaisen hyllystä.

Elina Vuola

Historiallisen ajan arkeologian itse-tutkiskeluja

John Moreland: *Archaeology and Text*. Duckworth. London 2001. 144 s.

■ Suomen keskiajan tutkimuksen voimistuminen 1900-luvun lopulla on tuotu usein esiin niin arkeologian kuin historiankirjoituksenkin puolella. Silti niiden väliset yhteydet ovat jääneet vaille laajempaa keskustelua. Tavallisesti toisen alan tietojen hyödyntäminen jää syystä tai toisesta vajavaiseksi, mikä toiselta puolelta yleensä myös huomataan. Esimerkiksi käy historioitsija Mika Kallioisen teokset *Kauppias, kaupunki, kruunu* (2000) sekä *Kirkon ja kruunun välissä* (2001) ja niiden saama arvostelu (*Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehti* 3/2000 ja 2/2001).

Tavallisesti historiallisen ajan arkeologit ovat niitä, jotka ovat kokeneet suhteensa historiaan ongelmalliseksi. On haluttu puolustaa ja oikeuttaa oman alan olemassaoloa. Ruotsalaisen arkeologi Anders Andrénin *Mellan ting och text* (1997) oli ensimmäinen kattava pohjoismainen pyrkimys määrittää historiallisen ajan arkeologian suhde yhtäältä arkeologiaan ja toisaalta historiaan. Andrénin teoksen pohjana ovat alan historia sekä nykyiset käytännöt.

Teoksessaan *Archaeology*

and Text (2001) myös John Moreland pyrkii määrittämään historiallisen ajan arkeologian alaa. Sheffieldin yliopistossa arkeologian luennoitsijana toimivan Morelandin lähestymistapa on voimakkaan teoreettinen ja aiempia oletuksia kyseenalaistava. Hän kummeksuu menneisyyden tutkimisen epistemologista jakautumista yhtäältä kirjoitetun sanan ja toisaalta aineellisten esineiden alueisiin. Kirjallinen aineisto on nostettu niin ensisijaiseksi, että menneisyys on jaettu sen läsnäolon perusteella esihistoriaan ja historiaan. Morelandin mukaan kirjoitettu lähde ei kuitenkaan ole sen neutraalimpi kuin arkeologinakaan ja molempia varten on luotu erilaisia metodeja, joilla lähteiden ongelmallisuuksia on ratkottu. Miksi siis kirjalliset lähteet ovat niin ensisijaisia?

Kirjoitettujen lähteiden valta-aseman taustalla Moreland näkee nykyajan yleisen tekstikeskeisyyden. Hän pyrkii osoittamaan tekstikeskeisyyden historiallisuuden ja perusteettomuuden tarkastelemalla kirjoitetun sanan, esineiden ja puheen välisiä suhteita keskiajalta lähtien. Varhaiskeskiajalla kirjoitettu sana ei ollut tiedon keskiössä, vaan tekstit toimivat lähinnä muistiteknisinä apuvälineinä. Ne olivat tuki puheelle: eräänlaisia esityslistoja ja vakuuksia, eivät itsessään oleellisia. Tekstien rinnalla tai peräti asemasta puhe ja aineellinen kulttuuri muodostivat yhteisten muistojen varastoja ja välineitä tuottaa merkityksiä maailmaan.

Tekstikeskeisyys kuitenkin valtasi alaa keskiajan kulussa etenkin teologiassa. Kehitys

kulminoitui kirjapainotaitoon ja reformaatioon, joka pyrki hävittämään katoliset muistot ja katkaisemaan elävän yhteyden niihin. Tästä katkoksesta menneisyyden muistoihin Moreland katsoo kummunneen uuden ajan antikvaarisen tutkimuksen: muistojen kyllästävä, eletty maisema muuttui tutkimuksen ja rekonstruktion kohteeksi. Tekstikeskeisyys välittyi edelleen myöhempään historiankirjoitukseen ja on pohja sen teksteille myöntämälle ensisijaisuudelle.

Jaottelu kirjoitettuun sanaan ja esineisiin on ajanut Morelandin mukaan myös historiallisen ajan arkeologian palvelijan asemaan historiankirjoitukseen nähden. Hän kohdistaa kritiikkinsä nimenomaan arkeologeihin sekä heidän käsityksiinsä alan asemasta ja mahdollisuuksista: historiallisen ajan arkeologia on sisäistänyt kirjoitetun sanan tyrannian ja muovannut kysymyksensä sen mukaisesti. Arkeologiaan on iskostunut ajatus aineellisten lähteiden vaihtelevasta soveltuvuudesta menneisyyden eri puolten tutkimiseen. Varmimmin aineistosta tavoitettavaksi on koettu erilaiset valmistustekniikat. Niitä epävarmemmin arkeologia puhuu toimeentulostrategioista ja sosiaalisista instituutioista.

Lähes arkeologian saavuttamattomiin jäävät uskonnollinen ja muu henkinen elämä. Historiallisen ajan arkeologiaan siirrettynä ajatus rajoittaa arkeologian tutkittavaksi teknologian ja toimeentulostrategiat. Sen sijaan sosiaaliset suhteet, ideologiat sekä uskonto jätetään historioitsijoille. Arkeologian rajoittuneisuus men-

neisyyden ”alemmille” tasoille yhdistyy työnjakoon, jossa rahvaan tutkimus jää arkeologialle eliitin tutkimuksen rajautuessa historiankirjoituksen piiriin.

Morelandin mukaan historiallisen ajan arkeologian perusongelma on se, että tekstejä ja esineitä käsitellään yksinkertaisesti todisteina *menneestä*. Kuitenkaan menneisyyden lähteet eivät ole olemassa vain tutkijoiden iloksi. Menneisyyden tekstit ja esineet tuotettiin tietystä yhteisössä ja ne tuotivat *menneisyydessä* sosiaalisia suhteita ja valtarakenteita. Arkeologiassa uudemmat tutkimussuunnat ovat vakiinnuttaneet käsityksen aineellisesta kulttuurista merkityksiä kantavana ja sosiaalisia suhteita aktiivisesti tuottavana. Tämä käsitys arkeologien olisi yhtälailla ulotettava menneen teksteihin ja luovuttava niiden käsittelemisestä neutraaleina ja totuutta sanelevina.

Historiallisella ajalla ei ole ollut tekstittämiä kolkkia. Tekstien tuotanto eli kirjoitustaito muovasi koko mennyttä yhteisöä, ja sanan mahti kosketti myös lukutaidottomia. Jako kirjoitustaitoisiin ja -taidottomiin rakensi radikaalisti yhteisön jäsenten identiteettiä. Kirjoittaminen oli vallan teknologioista, ja se määräi kaikkien yhteisön jäsenten sosiaalisia suhteita. Hallittujen hiljaisuus ei ole vain heidän poissaoloaan tekstilähteistä: heidät hiljennettiin erilaisten valtateknologioiden avulla, jotka perustuivat sekä aineellisiin että kirjoitettuihin välineisiin. Historiallisen ajan arkeologian pyrkimys etsiä menneestä ”tekstittämiä” alueita, joihin se

sitten voi asettaa itsensä, tekee arkeologiasta aina historialle alisteista ja perustuu väärälle käsitykselle menneisyyden aineellisesta kulttuurista sekä kirjoitustaidosta.

Morelandin päätyykin seuraavanlaiseen määritelmään historiallisen ajan arkeologias- ta: kyseessä on käytäntö, joka ymmärtää, että artefaktit ja tekstit ovat enemmän kuin todisteita menneestä, että niillä oli vaikutusta menneisyydessä; historiallisen ajan arkeologia on käytäntö, joka pyrkii määrittämään tavat, joilla esineitä ja tekstejä käytettiin sosiaalisten suhteiden ja identiteettien rakentamiseen tietyissä historiallisissa olosuhteissa. Määritelmällään Moreland tulee lähelle David Gaimsterin (mm. *German Stoneware 1200–1900*, 1997) ja Anders André- nin tapaa tutkia historiallisen ajan aineellista kulttuuria. He eivät keinotekoisesti pidättäydy kirjallisten ja kuvallisten lähteiden kattavasta hyödyntämisestä, vaan pyrkivät lähestymään aineellista kulttuuria kokonaisvaltaisesti ja kriittisesti sosiaalisten käytäntöjen alueena.

Morelandin ajattelun kritiikki kiertyy historiallisessa arkeologiassa vallitsevan presentismin ympärille. Arkeologia siirtää nykyisen tekstikeskeytyksen suoraan menneisyyteen ja kadottaa menneen radikaalin erilaisuuden. Presentismistä hän syyttää myös arkeologian postmodernistisia suuntauksia: hylätessään objektiivisuuden postmoderni historiakäsitys hylkää mahdollisuuden kohdata menneisyys. Tutkimisesta tulee vain merkityksetöntä puuhastelua. Morelandin

väitteet jättävät kirjaan ummehtuneen sivumaun, etenkin koska hänen ajattelunsa pohjaa paljolti postmodernistisiin aineksiin. Nykyisellään Morelandin hyökkäys on karkea ja täysin turha.

John Morelandin teos on luettava ensisijassa historiallisen ajan arkeologian itsekritiikkinä eikä ehkä niinkään historioitsijoiden kritiikkinä. Hänen mukaansa arkeologit ovat itse hyväksyneet kirjoitet- tujen lähteiden tyrannian. Historiankirjoituksessa tietoisuus lähteiden sitoutuneisuudesta sosiaaliin rakenteisiin onkin jatkuvasti läsnä, ja sen piirissä on jo kauan pyritty antamaan hiljennetyille ääni lukemalla kirjallisia lähteitä uusin tavoin. Morelandin näkökulman keskittyminen englantilaiseen tutkimukseen sekä kirjan pamphlettimäinen sivumäärä kertovat halusta synnyttää keskustelua Iso-Britanniassa, mutta puheenvuorossa on aineksia laajempaan historiallisen ajan arkeologian uudelleentarkaste- luun.

Visa Immonen

Hylkiöistä kansallisiksi esikuviksi

Ilkka Huhta, "Täällä on oikea Suomenkansa". Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 186. Saarijärvi 2001. 287 s.

■ Ilkka Huhta on valinnut itselleen sekä vaativan että haastavan väitöskirja-aiheen. Hän ottanut tutkiakseen, miten oikein selittyy se, että "kiihko-laisten harhateitä" kulkeneista körttiläisistä tuli se "oikea Suomenkansa", julkista kiitosta ja ihailua nauttiva kansanosia. Näin kuitenkin tapahtui heränneille, vieläpä suhteellisen lyhyen ajan kuluessa, siirryttäessä 1880-luvulta 1900-luvun alkuun. Miten se oli mahdollista?

Ongelmaa mutkistaa vielä muutaman piirun verran se, että ne samat piirit, jotka aikoinaan eli 1830- ja 1840-luvulla olivat usuttamassa virkavaltaa heränneitten kimppuun, valjasivat itsensä 1880-luvulla niiden vankkureiden vetäjiksi, jotka saattelivat körttikansan myönteisen julkisuuden valo-keilaan.

Kansalliset herättäjät sellaiset kuin Elias Lönnrot, J.L. Runeberg, J.V. Snellman ja Sakari Topelius ryhtyivät rajuun vastaiskuun, kun havaitsivat uskonnollisen herätyksen saavan säätyväkeä riveihinsä ja aikovan ratsastaa oman lehden kannattelemana julkisuuteen. Juuri tuo pelko – tämä on al-

lekirjoittaneen käsitys, ei niinkään Ilkka Huhdan – siis körttien tunkeutuminen sielujen kalastajina mukaan säätyväen kannattelemaan julkisuuteen, pani varhaiset kansalliset herättäjät ja heidän tukijansa käyttämään julkisuutta liikettä vastaan ja todennäköisesti myös vihjauksin ja ilmiannoin auttamaan viranomaisia herätyksen nujertamisy yrityksissä. Körttiläisiä kuritettiin laajoissa oikeudenkäynneissä 1830- ja 1840-lukujen taitteessa. Säätyväki kiskaistiin liikkeestä erilleen arkkipiispan johtamassa manööverissä 1850-luvun alussa.

Liikkeen pääauktoriteettiin N.G. Malmbergin maine mustattiin niin perusteellisesti, ettei edes muuten peloton Ilkka Huhta uskalla ottaa kysymystä lähemmin tarkasteltavakseen. Heränneet painuivat julkisuudelta varjoon elämään hiljaista ja vaisua 'ukkojen aikaa'. Vielä vuonna 1890 puhuttiin herätysliikearvioissa "vähitellen haihtuvasta pietistisestä liikkeestä".

Tiedot körttiläisyyden kuolemasta osoittautuivat sitten ennenaikaisiksi. Juuri näiden samojen edellä mainittujen kansallisten suurmiesten työn jatkajat, niiden miesten työn jatkajat, jotka olivat laulaneet heränneitä suohon ja siinä pitkälti viranomaisten myötävaikutuksella onnistuneetkin, olivat 1890-luvun alkutaitteesta lähtien päävaikuttajia prosessissa, jossa heränneet kaivettiin esille unhojen yöstä ja tehtiin salonkikelpoisiksi. Eikä vain salonkikelpoisiksi. Ilkka Huhta osoittaa vakuuttavasti, että Juhani Aho ensimmäisenä yhdisti herännäisyyden kansallisen herätyksen yhdeksi aines-

osaksi. Se liitto piti. Se kytki körttiläiset ajan valtavirtaan ja saatteli heidät lopulta kansallisen liikkeen ylistellyksi ja kiitellyksi ydinjoukoksi. Huhta kirjoittaa: "(...) uuden suomenkielisen kirjallisuuden eturivin kirjailijana juuri Aholla oli keskeinen merkitys herännäisyyden historia- ja julkisuuskuvan muotoutumisessa 1890-luvulta lähtien." Ahon *Heränneitä*-teos ilmestyi 1894 mutta sitä oli lehtikirjoituksin pohjustettu jo vuodesta 1891 lähtien.

Mutta takaisin siihen, mikä tämän huiman kaaren suunnanmuutokset selittää.

Huhta korostaa ensinnäkin, että körttiläiset itse kantoivat kortensa siihen kekkoon, joka vankistuttuaan kohotti heidät ruohonjuurten hämärästä kirkkaaseen päivänvaloon. Wilhelmi Malmivaara, häväistyn herännäisjohtajan N.G. Malmbergin pappispoika, yritti ensin puolustaa isänsä mainetta – ja heränneitten varsin surkeaa mainetta ylipäättään – vuosina 1886–87 käydyssä julkisessa polemiikissa. Sen epäonnistuttua hän perusti (1888) liikkeelle oman lehden, *Hengellisen kuukausilehden*. Malmivaara otti tavoitteekseen kiillottaa tässä lehdessä julkaistujen kirjoitusten(sa) avulla herännäisyyden julkisuuskuvaa. Huhdan mukaan Malmivaara kamppaili erityisesti kahdella rintamalla: kuori kaksin käsin liikkeeltä lahkolaisuuden leimaa aina Siionin virsien seulontaa myöten ja korosti liikkeen yhteiskunnallista konservatiivisuutta. Näiden kahden tavoitteen varjoon jäivät rajankäynti ja erojen selkeyttäminen muiden herätysliikkeiden suuntiin.

Kustannusyhtiö Herättäjän perustaminen 1892 vahvisti tätä linjaa entisestään. Julkisuutta siis käytettiin mutta tällä kertaa liikkeen omien kannattajien toimesta sen hyväksi eikä vain sen vihamiesten kynänpiirroin sen vahingoksi. Juuri tämän tilanteen syntyminen vahvistaa, miten naulan kantaan Huhdan aiheenvalinta sattuu.

Malmivaaran strategia toi liikkeelle etuja mutta myös haittoja. Uskonnollinen radikalismi karisi körttien liepeiltä, mutta yhteiskunnallinen konservatiivisuus ajoi liikkeen vastakkain uuden Suomen rakentajien lipunkantajien kanssa. Moderni kirjallisuus – se erityisesti – joutui Malmivaaran lähettämien bannasalamoiden moukaroitavaksi. Kaikkalainen yhteistyö työväestön suuntaan leikkautui poikki jo varhaisessa vaiheessa. Herännäisjohto pyrki lähestymään fennomaniaa, mutta sitä ei juuri pantu merkille ennen kuin sortovuodet tulivat ja Mauno Rosendal asettui vastarintamiesten riviin kirjallaan *Sureeko Suomi Jumalan mielen mukaan*. Vaikka Rosendal haki tapahtuneeseen onnettomuuteen selitystä Jumalan aivoituksista ja ihmisten synneistä, kirjan julkaiseminen osoitti kuitenkin, että heränneet eivät tahtoneet jäädä sivuun kaikilla tahoilla aktivoituvasta autonomian puolustamisesta. Havainto lisäsi kulttuuripiirien myötämielisyyttä körttiläisiä kohtaan. Körttiläiset itse rohkaistuivat julkisuuden heille ripottelemista maukkaista hedelmistä niin, että tekivät kaksi uutta aluevaltausta julkisuuden vainioilla. He ryhtyivät kirjoittamaan he-

ränneitten historiaa sekä tarttuivat kynään hämmästyttävään maailmaa kirjoittamallaan kaunokirjallisuudella. Molemmat manööverit onnistuivat ällistyttävän hyvin.

Varsinaisen suuren läpimurtonsa suomalaisen julkisuuden kaikkein pyhimpään körttiläiset tekivät kuitenkin vasta vuoden 1918 sodassa. Valkoinen puoli ei hevin korostanut etelän kartanoiden ja tehtaiden keskeisyyttä tukitaustassaan. Sen armeija identifioitiin mielellään paitsi talonpoikiin yleensä erityisesti vakaisiin ja luotettaviin körttiläisiin. Valkoinen nauha harmaasarkaisen körttimiehen käsivarressa takasi, että Jumalakin taisteli valkoisten puolella (s. 218). Valkoisen puolen propaganda tarttui aiheeseen, eikä sen ja sen manttelinperijäin ote kirkonnut ennen kuin joskus 1930-luvulla, talonpoikaismarssin ja Mäntsälän kapinan jälkeen.

Huhdan analyysi on vahvaa ja vakuuttavaa niillä kohdin, joissa hän laajentaa perinteistä teologista lähestymistapaa kirjallisuuden ja politiikan suuntiin, ottaa niillä lohkoilla tapahtuneet muutokset ja reaktiot huomioon. Uusi Varpion ja Huhtalan toimittama kirjallisuuden historia näkyy puuttuvan, samoin Kaj Häggmanin WSOY:n historia. Näihin puutteisiin teos ei kaadu, joskin mainituista kirjoista olisi ehkä ollut analyysissä hyötyä. Kun kirjoittajan ilmaistyyli on vielä täsmällistä ja rakenteiltaan hienosti soljuvaa, teos ansaitsee todellakin erityisen kiitoksen. Enempää ei voida väitöskirjalta kohtuudella vaatiakaan. Pariisi on aina yhden messun ar-

voinen, ei välttämättä kahden. Joku toinen voi kirjoittaa niistä asioista, jotka jäävät tästä kirjasta pois.

Kirja on monin kohdin niin stimuloiva ja ajatuksia herättävä, ettei arvostelija voi alan vastaista tutkimustyötä ajatellen jättää viittaamatta muutamaasi ongelmakehtiin.

Yksi näistä on Huhdan ansiokkaasti rekisteröimä Savon herännäisyyden hiipuminen ja körttiläisyyden pohjalaistuminen liikkeen uuden nousun myötä. Näin tapahtui mutta miksi tapahtui. Huhta viittaa siihen, että lukutaitoisuus oli Pohjanmaalla yleisempää kuin Savossa, mutta pitää pääselityksenä henkilötasoa. Savolta puuttui Arvid Logrenin, Juho Malkamäen ja Taneli Rauhalan kaltaisia talonpoikia körttien seasta. ”Siksikin herännäisyyden pohjalaisuus korostui,” kirjoittaa Ilkka Huhta. Selitykset jäävät jonkin verran ohueksi ja niissä on jossittelun makua. Suuremman huomion kiinnittäminen Savon ja Pohjanmaan taloudellis-yhteiskunnalliseen kehitykseen saattaisi tuoda selkoa ongelmaan.

Toisen henkilötason selityksen kohtaamme kirjassa käsiteltäessä Mauno Rosendalin ja Wilhelmi Malmivaaran erilaisista valintaa suhteessa sortotoimiin. Edellinen liittyi passiivisen vastarinnan kannattajiin, Malmivaara lähti kirkon johtoa tässäkin mukailien myöntäväisyyslinjalle. Tämä valinta ratkaisi samalla tuhansien körttiläisten puoluelinjan. ”Mikäli Malmivaara olisi julkisesti ilmaissut tukensa vastarintapolitiikalle, myös hänen johtamallaan kansanliikkeellä olisi ollut suurempi painoarvo”,

huokaisee Ilkka Huhta kuin lopputulokseen hivenen pettyneenä.

Molemmissa näissä tapauksissa Huhta siis näkee vaikutusketjun etenevän johtajista kansaan eikä päinvastoin. Kuitenkin esimerkiksi Etelä-Pohjanmaalla Malmivaaran olisi ollut vaikea valita toisin. Siellä vanhasuomalaiset saivat yli puolet annetuista äänistä myös mahtipitäjissä, joissa körttiläiset jäivät pieneksi vähemmistöksi. Nuorsuomalaisten menestys maakunnassa oli heikko; vahvin se oli köyhissä järvikunnissa ja Suomenselän hallapitäjissä. Vaikutus kulki siis alhaalta ylös, eikä päin vastoin.

Aivan viimeksi jää kysymään, mistä oikein kumpusi Juhani Aho ja häntä seuraten pian muidenkin ajan merkkihenkilöiden kiinnostus heränneisiin. Riittävätkö kotoperintö ja kansallinen projektio selitykseksi? Tuskin sellaisinaan. Aho itse ei mitenkään henkilökohtaisesti tuntenut liikkeen vetoa, vielä vähemmän monet toiset liikkeestä kiinnostuneista tutkijoista ja taitelijoista. Juhani Aho oli ja pysyi nuorsuomalaisena intellektuelina.

Merkkillistä on, että muihin herätysliikkeisiin ei kohdistunut vastaavanlaista ulkopuolista kiinnostusta. Muut liikkeet eivät koskaan vastaavalla tavalla kuin körttiläisyys tulleet identifioiduksi Suomen kansan sielun syvälliseksi heijastimeksi. On myös muistettava, että körttiläisyys on stimuloinut kirjallisuutta ja jopa säveltaidetta myöhemminkin, aikana, jolloin eivät enää mitkään suomalais-kansalliset projektiot olleet sa-

malla tavoin aktuelleja poliittisia voimia kuin 1890-luvulla. Miksi siis juuri körttiläisyys?

Ettei vain körttiläisten vahvalla omintakeisuudella ja jäljittelemättömyydellä olisi tässä tekoa. Juuri se, että he alkuaan tuomitsivat synniksi säätyläiskulttuurin tanssiaisineen, koreine vaatteineen ynnä mui- neen – käänsivät sille karujen körttitakkien selkämysten – osoitti heidän tinkimättömän omaehtoisuutensa, heidän riippumattomuutensa ympäröivän maailman menosta. Se synnytti vihaa ja vastarintaa mutta se herätti myös uteliaisuutta. Oli kohdattu kansanryhmä, joka ei matkinut ylempiä ja pyrkinyt omaksumaan näiden arvoja ja käytöstapoja. Tavanomainen kuva arvojen leviämisestä ylhäältä hovista alas kansaan kääntyi körttiläisten kohdalla pääläelle. Millaisia oikein olivat nuo ihmiset, jotka kul- kivat tummissa ja jo silloin vanhakantaisissa talonpoikais- sissa asuissa ja olivat osaansa tyytyväisiä?

Tässä katsannossa ei Wilhelm Malmivaara vaan hänen isänsä N.G. Malmberg ja Paa- vo Ruotsalainen kannattajineen ja tukijoineen loivat sen perinnön, joka saatteli körttiläiset hylkiöistä sankareiksi.

Heikki Ylikangas

Takana loistava menneisyys

Lars Westerlund: Suomen portti. Poliitikka ja hallinto Varsinais-Suomessa vuosina 1809–1917. Jyväskylä 2001. 667 s.

■ Åbo Akademin oikeus- ja hallintohistorian dosentti Lars Westerlundin Varsinais-Suomen politiikkaa ja hallintoa autonomian ajalla käsittelevä teoksen *Suomen portti* ei voida sanoa edustavan varsinaisesti paikallishistoriallista tutkimusta. Laajaan kirjalliseen, julkaistuun aineistoon perustuva teos keskittyy nimenomaan alueen hallinnon ja politiikan selvittämiseen kyseisellä ajan- jaksolla kiinnittäen huomion ensisijaisesti ylimmän tason politiikkaan ja hallinnon hoitoon. Teoksen voidaan siten sanoa edustavan ”perinteistä” poliittista historiaa.

Ellei enemmän niin ainakin yhtä paljon kuin teos kertoo Varsinais-Suomen hallinnosta ja politiikasta, se kertoo koko Suomen autonomian ajan hallinnosta. Edellä mainitusta syystä aiheutuu, että teoksen laajuudesta huolimatta kuva Varsinais-Suomen hallinnosta ja politiikasta jää loppujen lopuksi aika hämäräksi: millä tavalla konkreettisesti, paikallisella, läänin- ja maakunnan tasolla Varsinais-Suomen hallinto ja politiikka toimi, ei tämän teoksen perusteella selviä. Teoksesta piirtyy paremminkin

kuva siitä, millainen asema Varsinais-Suomella oli muun Suomen yhteydessä, ketkä ja millaiset varsinaissuomalaiset yksilöt ja ryhmät toimivat Suomen hallinnon palveluksessa ja politiikassa kyseisellä ajanjaksolla.

Laaja luku, 123 sivun mittainen "Turun seudun johto-aseman murtuminen", keskittyy niihin muutoksiin ja sopeutumisongelmiin, joita pääkaupungin ja sittemmin myös yliopiston eli Turun Akatemian siirtyminen Turusta Helsinkiin aiheutti. Koko Ruotsin vallan ajan Turku oli ollut Suomen pääkaupunki, jolla oli vilkkaat kauppayhteydet Tukholmaan. Suomen siirtyessä Venäjän alaisuuteen näistä yhteyksistä tuli rasite samoin kuin siitä, että Turku sijaitti Venäjän kannalta geopoliittisesti turvattomassa asemassa. Suomen tuolloisen merkittävimmän kaupungin, Turun, ja sen vaikutusalueen, Varsinais-Suomen integroiminen Venäjän yhteyteen oli kuitenkin Venäjän poliittisen johdon kannalta olennaista. Niinpä aluksi Turku sai säilyttää pääkaupunkiasemansa, Suomen uusi keskushallintoelin hallituskonselji (senaatti) ja sen alaiset virastot sijoitettiin Turkuun.

Tilanne muuttui kuitenkin hyvin nopeasti: jo vuonna 1812 tehtiin päätös Helsingin korottamisesta pääkaupungiksi. Tutkimuskirjallisuudessa tätä kysymystä on laajasti käsitelty jo aiemmin ja osoitettu siirtopäätöksen takan olleita syitä ja henkilöitä. Westerlundin tulkinnan mukaan "pääsyyllinen" kuitenkin oli G.M. Armfelt, Suomen asiain komitean puheenjohtaja Pietarissa

sekä muutaman vuoden ajan myös Suomen vs. kenraalikuvernööri, jolla oli erittäin kielteinen käsitys Turusta ja turkulaisista. Pitää paikkansa, että Armfelt suhtautui Turkuun ja turkulaisiin fanaattisen aggressiivisesti, mutta Westerlund antaa sen käsityksen, että Armfelt olisi ollut ainoa näin tunteva henkilö. Kuten Keijo Korhosen väitöskirjasta Suomen asiain komiteasta sekä kirjoittamastani von Haartman -elämäkerrasta¹ käy ilmi, tämä suhtautumistapa Suomen asiain komitean piirissä Pietarissa oli hyvin yleinen. G.M. Armfelt ei suinkaan ollut ainoa, jonka mielestä Turku oli "kauhea koirankolo", josta "tulivat kaikki Suomessa vallitsevan pahan siemenet". Hallituskonseljin sisäisten ristiriitojen ja Suomen asiain komitean kanssa käydyn valtataistelun lisäksi ongelmia aiheuttivat Turun Akademia ja sen venäläisen sotaväen kanssa rettelöivät ylioppilaat. Akademian professorit eivät saaneet ylioppilaita kuriin ja järjestyksen eivätkä toisaalta myöskään ymmärtäneet Suomen todellista asemaa Venäjän valtioyhteydessä ja olivat kanslerinsihteerinä toimineen von Haartmanin mielestä moraalittomia ja lyhytnäköisiä, jotka haikailivat takaisin "luvattuun maahan" eli Ruotsiin. Pietarissa pelättiin myös erilaisten modernien virtausten leviämistä Ruotsista Turun kautta Suomeen. Ruotsalainen romantiikka herätti kauhua valtiosihteerin R.H. Rehbinerissäkin: "Vapisen aina kuullessani kerrottavan, miten obskurantismi, magnetismi, schellingiläisyys jne. riehuvat naapurissamme". Turun Akademian osalta Wester-

lund tosin toteaa tämän saman hieman myöhemmin (s. 129), mutta mielestäni Turkua kohtaan tunnettu inho Suomen asiain komitean piirissä liittyi myös Akatemiassa sattuneisiin toistuviin rettelöihin vuodesta 1809 alkaen.

Suomen asiain komitean jäsenten kiintymys Ruotsia ja Suomen ja Ruotsin yhteistä historiaa kohtaan oli nopeasti muuttunut Ruotsin-kammoksi ja reaalipoliittiseksi näkemykseksi Suomen asemasta ja suhteesta Venäjään. Niinpä Turku menetti Ruotsinvallan aikaisen asemansa Suomen pääkaupunkina, ja Helsinkiä ryhdyttiin kohentamaan pääkaupunkistatuksen arvoiseksi. Pääosa hallintovirastoista muutti sinne 1819 ja Turun palon jälkeen 1827 myös yliopisto määrättiin siirtymään Helsinkiin lähemmäs valtaapitävien valvontaa. Suomi haluttiin selvemmin integroida osaksi keisarikuntaa, kuten Westerlund itsekin toteaa. Hän pitää pääsyyinä pääkaupungin siirtoon olleen sen, että tämä toimenpide tarjosi uusia mahdollisuuksia läheisten poliittisten suhteiden luomiseen toisaalta Pietarin hovin ja siellä toimivien ministeriöiden, toisaalta Helsingin johtavien virkamiespiirien välille.

Edellä esitetyn valossa mielestäni ei ole Westerlundin näkemää ristiriitaa siinä, että G.M. Armfelt toisaalta halusi siirtää hallituskonseljin pois

1. Keijo Korhonen (1963) Suomen Asiain Komitea Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen 1811–1826, Hist.tutk. LXV, Helsinki; Kristiina Kalleinen (2001) "Isänmaani onni on kuulua Venäjälle". Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä, SKST 815, Pieksämäki.

Turusta mutta toisaalta koetti edistää Turussa toimivan Suomen Talousseuran toimintaa: Suomen Talousseuran piirissä ei ollut samanlaisia ristiriitoja ja kaipuuta takaisin entisen isänmaan Ruotsin yhteyteen kuin hallituskonseljissa ja akatemiasa.

Kun kysymys on *Varsinais-Suomen* hallinnosta ja poliitikasta voidaan kysyä, miksi teoksessa useiden sivujen verran käsitellään melko laajasti Helsingin uutta arkkitehtuuria ja seuraelämää samoin kuin Suomen Talousseuran toimintaa kokonaisuutena. Talousseura toki toimi Turussa, mutta sen toiminta-alue oli koko maa, ei Varsinais-Suomi. Turkuun 1797 perustetun Suomen Talousseuran mainitseminen ja toiminnan pääpiirteitten osoittaminen on perusteltua, mutta ei niin suuressa laajuudessa kuin nyt on tehty.

Laajassa luvussa "Varsinais-Suomen sotilaspoliittinen asema" kuvataan alueen sotilasstrategisia erityispiirteitä autonomian ajalla alkaen vuonna 1808 saaristossa käydyistä taisteluista. Seuraava merkittävä sota oli luonnollisesti Krimin sota 1853–56, jolloin Suomen rannikkoja ja Ahvenanmaata uhkaisivat brittiläis-ranskalaiset laivastoyksiköt. Näitä tapahtumia ja erityisesti Ahvenanmaalla sijaitsevan Bomarsundin linnituksen pommittamista teoksessa esitellään suhteellisen tarkasti. Seuraava suuri Suomea koskettanut sota oli ensimmäinen maailmansota, jonka syttyminen aiheutti Suomeen sijoitettujen venäläisten joukkojen vahvuuden kasvamisen lähes kaksinkertaiseksi. Pietari Suuren merilinnoituk-

seen kuuluvan Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman merkitystä sodankäynnin tai paremminkin puolustuksen kannalta teoksessa selvitetään yksityiskohtaisesti samaten kuin Venäjän sotalaivastoa Lounais-Suomen saaristossa ja sotilallisia merkinanto- ja viestijärjestelmiä. Sotahistoriasta kiinnostuneelle tämä luku on epäilemättä kiinnostava.

Westerlund käsittelee myös maakunnan sotilassosiologisia oloja, vuosien 1902–04 kutsuntalakkoja sekä sosiaalisten vastakohtien jyrkkemistä vuosisadan vaihteessa, jääkäriliikkeen, suojeluskuntien ja työväenliikkeen syntyä. Vuosien 1902–04 kutsuntojen aikana Lounais-Suomi sai aktivistien Fria Ord -lehdessä kyseenalaisen maineen maan "mustana kolkkana", jossa kutsuntoihin osallistuttiin sankoin joukoin; vuonna 1902 kutsuntaan saapui Turun ja Porin läänistä 78 % ja vuonna 1903 peräti 82 %. Suurimman kannatuksen kutsuntalakko sai maan neljäsä pohjoisimmassa kunnassa. Uudenmaan läänin suurta lakkoinnostusta selitetään sillä, että Kagaalin päämaja sijaitsi Helsingissä. Mielenkiintoinen huomio tässä yhteydessä on, että vuonna 1902 maan etelä- ja pohjoisosan välille muodostunut "rintamalinja" oli pitkälti yhteneväinen vuoden 1918 kansalais sodan valkoisen rintamalinjan kanssa. Selittävänä tekijänä tähän on nähty mm. se, että Varsinais-Suomen maa-seudulla vanhasuomalaisella puolueella oli hyvin vankka asema ja että vanhasuomalaiset papit pystyivät muokkaamaan yleistä mielipidettä. Vastarintaperinne Varsinais-Suo-

nessa tuntuu olleen yleisemminkin heikko siitä päätellen, että maakunnasta vuosien 1915–18 jääkäriliikkeeseen osallistuvien määrä oli sangen vähäinen. Suojeluskuntien synnyn ja kehityksen osalta maakunta noudatti suurin piirtein muun Suomen kehitystä vuonna 1917, vaikka useisiin kuntiin ei suojeluskuntaa perustettu lainkaan. Maakunnan 65 kunnasta 20:een eli 31 % kunnista ei perustettu suojeluskuntaa kun vastaava prosenttiluku koko maassa oli 17, joten Varsinais-Suomella ei ollut erityisen merkittävää asema Suomen suojeluskuntaliikkeessä. Sama ilmiö koskee myös työväenkaartien perustamista: Varsinais-Suomen 65 kunnasta 31 kuntaan eli 48 % kunnista ei perutettu paikallista työväenkaartia. Koko maan vastaava prosenttiluku oli 26. Sosiaaliset vastaakohtaisuudet maakunnassa eivät tutkimuksessa esitettyjen lukujen perusteella olleet suuret: sellaisten kuntien osuus, joihin perustettiin sekä suojeluskunta että työväenkaarti, oli Varsinais-Suomessa 40 % kaikista kunnista kun vastaava luku oli koko maassa 60 %.

Westerlund käsittelee yksityiskohtaisesti Varsinais-Suomen puolueoloja sekä säätyvaltiopäivien että yksikamarisen eduskunnan aikana. Puolueiden kenttäorganisaatio, alueellinen lehdistö ja eduskuntaan valitut kansanedustajat esitellään perusteellisesti. Kun teos muutenkin on sangen laaja, voidaan kysyä, onko perusteltua esitellä vaalipiiriä edustaneita henkilöitä niin tarkasti kuin on tehty etenkin, kun suuri osa näistä edustajista asui Helsingissä. Jos edus-

tajien toiminta eduskunnassa olisi erityisellä tavalla liittynyt Varsinais-Suomen oloihin, helsinkiläisten Turun ja Porin läänin eteläistä vaalipiiriä edustaneiden henkilöiden esittelemisen olisi ollut perustellumpaa.

Teoksen viimeinen luku "Maakuntaidentiteetti" olisi paremminkin sopinut koko teoksen johdannoksi, jossa selvitettäisiin, mikä Varsinais-Suomi oikeastaan on, miten se on kehittynyt ja miten "varsinais-suomalaisuus" on syntynyt. Osio sisältää myös mielenkiintoisia tietoja maakunnan eri osa-alueiden nimitysten kehityksestä, esim. "Turunmaa", "Åboland", "Vakka-Suomi" jne. Lievästi kirjan aikarajauksen 1809–1917 ulkopuolelle mennään, kun käsitellään Åbo Akademin ja Turun Suomalaisen Yliopiston perustamista samoin kuin Varsinais-Suomen maakuntaliiton syntyä 1927.

Suomen Portti -teos tarjoaa mittavan määrän tietoa Varsinais-Suomen poliittis-hallinnollisesta kehityksestä. Vahvaa maakuntaidentiteettiä Varsinais-Suomessa ei teoksen mukaan autonomian ajalla syntynyt osittain siksi, että Turun vaikutus oli niin voimakas, osittain siksi, että maakunnan eri osa-alueet olivat tekemisissä toistensa kanssa vain välillisesti ja passiivisesti. Ei edes pääkaupungin ja yliopiston siirtyminen Helsinkiin ja siitä seurannut Turun seudun johdoaseman romahtaminen saanut alueella aikaan voimakasta reaktiota, joka olisi edistänyt maakuntatietoisuuden syntymistä. Maakunta on kuitenkin teoksen mukaan pystynyt osittain saavuttamaan entisen merkityksensä Suomen portti-

na rautatie- ja laivayhteyksien parannuttua sekä kahden Suomen ensimmäisen maakuntaliopiston tultua perustetuksi Turkuun.

Kirjan enimmäkseen pila-lehdistä sekä vanhoista mainoksista peräisin oleva kuvitus ansaitsee erityisen kiitoksen.

Kristiina Kalleinen

Monen uran Eero Erkko

Seppo Zetterberg: Eero Erkko. Otava 2001 Keuruu. 608 s.

■ Autonomian ajan loppupuoli kiinnostaa uusin näkökulmin jälleen historiantutkijoita. Seppo Zetterbergin kirjoittaman lehtimies ja poliitikko Eero Erkon elämäkerran lisäksi ovat ilmestyneet muun muassa Juha Siltalan monumentti *Valkoisen äidin pojat* ja nais-historian alalta Irma Sulkusen *Mandi Granfelt* ja Anne Ollilan virkanaisia käsittelevä *Jalo velvollisuus*. Myös Elias Lönnrot ja Juhani Aho ovat olleet kovasti esillä – ja Aleksis Kivi on päässyt valkokankaallekin. Itse olen kirjoittanut Kaisa Häkkisen kanssa elämäkerran E. N. Setälästä.

Elämäkertojen iäisyyskeskusteluissa väitellään yleensä yksilön ja yhteisön suhteista. Zetterberg korostaa pyrkineensä luomaan kuvaa sekä Erkosta ihmisenä että tämän aikakaudesta. Tulos näyttäisi siis sijoittuvan yhteisökeskeiseen

traditioon. Tutkimus onkin hyvin arvokas kontribuutio toisaalta yhden aikanaan merkittävän, mutta nyt kuihtuneen poliittisen suunnan, toisaalta aikanaan vaatimattoman, mutta nyt suuren ja mahtavan lehden vaiheista – nuorsuomalaisuuden ja *Helsingin Sanomien*. Erkko eteni "ikuisesta ylioppilaasta" ensin *Keski-Suomen*, sitten *Päivälehd*en päätoimittajaksi. Hän oli perustullaillais-nuorsuomalainen poliitikko ja valtiopäiväedustaja, joka kärsi routavuosina jopa maastakarkotuksen. Palattuaan Yhdysvalloista Suomeen Erkko oli lyhyen aikaa tehtailijanakin.

Erkko eteni urallaan nopeasti. Hänet nimitettiin *Helsingin Sanomien* päätoimittajaksi ja toimitusjohtajaksi, hänestä tuli Nuorsuomalaisen puolueen puheenjohtaja ja kolminkertainen ministeri. Ansio-luettelo oli siis melkoinen, mutta ei ainutlaatuisen: monta uraa oli ajan poliittiselle eliitille ennemminkin vaatimus kuin poikkeus. Erkon osalle lankesikin politiikassa aina vähintään Ståhlbergin, usein myös Setälän persoonan varjo.

Jälkimaailmaa ja suurta yleisöä kiinnostanevat eniten Erkon saavutukset sanomalehti-alalla, ei politiikassa; ovathan hänen poliittiset puolueensa kadonneet, mutta lehtijättiä hallitsee yhä sama nimi. Puoluejohtajuuskaan ei tuolloin ollut aivan samaa kuin nykyään, vaan ennemminkin koneiston pitämistä kunnossa varsinaisen "valtiomiehen" tukena. Näiden valtiomiesten piti hankkia kannuksensa vähemmän "banaalilla" tavalla kuin päivänpolitiikan aktiivisella harjoittamisella.

Jos verrataan Zetterbergin kirjaa Siltalan *Valkoisen äidin poikiin*, tuntuu kuin kyseessä olisi kaksi metodista ja tyyllistä ääripäätä. Toinen pakottaa hyvin teoreettiseen, yksilönpsykologiassa liikkuvaan ja tiukkaa keskittymistä vaativaan lukemiseen, toinen on traditio-naalisempi, käytännönläheisempi ja tyylliltään nautittavan sujuva. Ei voikaan olla tule-matta mieleen, että ripaus toisen näkökulmaa olisi kummallekin ollut eduksi. Toisaalta erilaisuus on paras esimerkki siitä, että erinomaisen hyvän tutkimuksen voi – onneksi! – kirjoittaa monella tavalla, mikä olisi hyvä sekä uusien teorioiden kannattajien että traditio-nalistien muistaa. Sitä paitsi Siltalakin antaa hyvän kuvan ryhmien psykologiasta ja Zetterberg persoonan muotoutumisesta. Erkon isoveljen, runoilija J.H. Erkon idealistiset ja korulauseiset kirjeet tuovat elävästi mieleen sen kansallisen ja uskonnollisen velvollisuus- ja uhrautumisetiikan, johon törmätään paitsi Siltalan, myös Sulkusen ja Ollilan kirjoissa.

Zetterberg kartoittaa Eero Erkon nuoruuden ja opiskelun suhteellisen klassisella tavalla ja valaisee samalla tämän veljistä J.H. ja Ruuto Erkon vaiheita. Orimattilan vaatimattomista oloista veljekset nousivat suomalaisen sivistyneistön ja poliittisen eliitin eturiviin. Mielenkiintoinen ja ajalle tyyppillinen on Ruuto Erkon kohtalo: lahjakas nuorukainen, muun muassa Minna Canthin suosikki, jäi kuoleman niittämäksi suureksi lupaukseksi, josta olisi voinut tulla veljessarjan merkittävin edustaja. 1800-luvun

oloissa tie korkealle oli avoimempi kuin nykyään, jos (suuri jos!) sai tilaisuuden yrittää – mutta yhtä hyvin saattoi tauti viedä kenet hyvänsä parhaassa iässä. Koska Ruutoa oli alun perin pyydetty siihen asemaan, josta muodostui Eeron varsinainen astinlauta eteenpäin, eli *Keski-Suomen* päätoimittajaksi, Ruuto tuntuukin olleen Eeroa ”edellä”.

Zetterbergin työn onnistumisen tukena on myös yksi asia, josta on aiemmin veistely tutkijoiden piirissä samaan sävyyn kuin Kekkosen arkistosta: *Helsingin Sanomien* paperien saatavuus. Ne ovat nyt olleet kirjoittajan käytettävissä, ja hän tuo paljon uutta tietoa, jota ei ole aikaisemmin tunnettu, mukaan lukien Erkon siviilielämä (sen monista yksityiskohdista muun muassa Erkon kihlautumisen nopeus Maissi Holländerin kanssa).

Kirjoittajan teksti on parhaimmillaan teoksen alku- ja keskiosissa. Niissä hahmottuvat Erkon nuoruus, opiskelu, päätyminen lehtialalle ja nuoruusomalaisuuteen. Lopussa etenkin vuodet 1917–27 menään läpi nopeammin. Vaikka tekijä selvittääkin tarkasti taustoja, lukija haluaisi tietää vielä enemmän Erkon maailmankuvasta – millaista kansallista liberalismia hän mielestään sovelsi, ja millaisia vapaamielisyyden esikuvia ja taantumuksen uhkakuvia hän näki ulkomailla? Lisäksi vaikutelmaksi jää, että kirjoittajakin on ehkä tuntenut teoksen loppupuolella vaeltavansa läpi jo puhki tutkittujen vuosien, joissa ei enää pääse tuomaan uutta esille samoin kuin alkuosassa.

Jossain määrin olisi ehkä

tehnyt hyvää pohtia vielä enemmän sitä henkistä metamorfoosia, joka Erkossa tuntuu tapahtuneen hänen ryhtyesään lehtimieheksi. Kun hän tuntuu laahustaneen ennen *Keski-Suomi*-kauttaan jokseenkin turhautuneena ja päämäärättömänä eikä saanut edes yliopistokurssejaan suoritetuksi, niin miten hänestä tuli päätoimittajana sellainen tarmonpesä, joka ei ainoastaan hoitanut ensiluokkaisesti lehteään, vaan oli mukana lähes kaikessa mahdollisessa journalismiin, kirjapainoalaan ja politiikkaan liittyvässä ja oli jatkuvasti luomassa uutta – ja kuvauksen mukaan jakoi puurtua pikkutunneille saakka? Oliko kyse vain solahtamisesta sopivaan yhteiskunnan lokeroon, jota hän ei ollut itsekään aiemmin tiennyt oikeaksi urakseen, vai tapahtuiko elämässä ja ajattelussa jotain muutakin? Lisäksi politiikan osalta tuntuu yllättävältä, miten routavuosien jyrkimmän vastarinnan kannattajasta – kagalistista eli oikeastaan aktivistista – tuli Ståhlbergin varovaisen linjan kannattaja toisella sortokaudella ja vuonna 1917, jolloin kummallakaan herroista ei ollut uskoa pikaiseen itsenäistymiseen. Johtuiko tämä muutoksista asemassa vai vanhasta mentaaliteetista?

Poliitikko-Erkon osalta tuntuukin siltä, että hänen kohtalonaan oli kokea sama pettymys kuin muidenkin liberaalien: miksi massat eivät ymmärtäneet, ketkä olivat kaikkein edistyksellisimpiä, ja seuranneet näitä. Tämä johti nuoren Erkon tuskailemaan argumenteilla, jotka olivat yhtä holhoavia kuin demokraattisia –

mutta joita hänen olisi ollut mahdotonta huomata holhoaviksi. Hänhän oli ollut jopa työväenyhdistyksen puheenjohtaja – siis miksi hän ei voisi olla edistysellinen kansanjohtaja. Kuitenkin kansa kulki radikalismien ja ”reaktioihin” perässä. Alle 30-vuotias Erko tuskaili kansan vanhoillisuudesta: tavattomasti olisi töitä, ”jotta saisi kansan jotakin käsitteämään”. Ja myöhemmin työväenliikkeen itsenäistymisestä: liikkeessä ei ollut koskaan ollut mitään mullistavia ajatuksia, ”eikä ole niitä syytä otaksua vastaisuudessakaan”.

Eivät ajan nuorsuomalaisuus ja edistyspuoluelaisuus aina kovin suvaitsevilta ja vapaamielisiltä vaikutakaan – katsoi niitä vasemmalta tai oikealta. Itsetunto – varmasti vilpittön – oli melkoinen siinäkin kommentissa, jossa Erko valitti politiikan sopimattomuutta luonteelleen: ”Kun siinä tahdot olla suora ja rehellinen saa niin huonon käsityksen muista.” Amerikassa vietetyn maanpakolaisajan kommentti taas osoittaa, että mikään ei ole muuttunut joko sikäläisessä yhteiskunnassa tai Suomen älymystön ylemmydentunnonssa: ”Ääretön levottomuus kaikkialla ja raha joka paikka-ssa ensi sijassa määräävä. Dollarilla saa mitä tahansa, sen alle alistuu kaikki, yksin laki ja oikeuskin.”

Zetterbergin kirja on yksityiskohdissakin huolellista työtä. Renvallin, Homénin ja Castrénin mainitseminen ”näkyviksi varpusiksi” (s. 471) lienee painovirheenomainen lapsus – kaikkialla muuallahan tekstissä herrat on hyvin tunnistettu ”pääsiksi”. Tekijä

oudoksuu sitä, miksi hetkellinen monarkistikäännynnäinen Erko esti Pekka Pennasen tuloa senaattiin (s. 518) nimenomaan Pennasen vastaavan hetkellisen kääntymyksen perusteella, mutta kyynisemmässä analyysissä tämä ei ehkä herättäisi vastaavaa ihmettelyä – näinhän politiikassa ja muusakin elämässä yleensäkin puhdistaudutaan omista harharetkistä.

Ja vielä on mainittava yksi asia, joka tosin lienee makuasia eikä kirjoittajan vika. Kaksipalstaisuus, kun vielä lisäksi ei käytetä oikean reunan tausta, ei ole lukemisen kannalta mukavimpia ratkaisuja.

Kaikkiaan Zetterbergin kirja on erinomainen tutkimus ja tekstinsä osalta – jos unohdetaan edellä mainittu tekninen kysymys – nautittava lukukokemus. Sen ja monien muidenkin edellä mainittujen kirjojen pohjalta voikin kysyä, eivätkö uudet tutkimukset anna mahdollisuuden uuteen keskusteluun suomalaisen nationalismien, sivistyneistön ja keskiluokan olemuksesta ja sen tulkinnaasta – keskusteluun, joka olisi hieman eri tasolla kuin taannoinen *Hiidenkiven* Linkola-keskustelu. Sehän muuttui taas kerran hyvin nopeasti pohtimaan vain sitä, kuinka väärä yleistyksen punaisista ja työväestöstä olivat.

Ainakin tutkimusten pohjalta pitäisi nykyään olla edellytykset muuhunkin kuin jatkuvasti toistuviin, ”pohjantähteläistä paradigmaa” myötäileviin keskusteluihin. Sivistyneistön ja keskiluokan tarkastelu historiantutkimuksessa tuntuu viimeinkin vapautuneen kahdesta suuresta yliminästä:

enää ei tarvitse sovittaa näiden piirien menneisyyttä idealisoivasti itsenäisyyden ja valkoisuuden esihistorian näkökulmaan, eikä punaisen näkökulman niihin suuntaamaan luokkakonseptiin. Näkökulman vapautuminen ei kuitenkaan valitettavasti koske vielä pitkään aikaan yhteiskuntadiskurssia – siihenhän tutkimustulokset siirtyvät tunnetusti valitettavan hitaasti, jos ollenkaan, koska sellaiseen diskurssiin kaivataan lähinnä oman henkisen tradition pönkitystä sekä selkeitä konnia ja sankareita.

Vesa Vares

Liian pettynyt Suomen rakentaja

Jussi Niinistö: Bobi Sivén. Karjalan puolesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 804. Helsinki 2001. 280 s.

■ Jussi Niinistön elämäkerta Bobi Sivénistä on hyvin perusteltu huolimatta siitä, että hänen elämäntyönsä päättyi ajallisesti lyhyeen jo 21-vuotiaana, oman käden kautta. Sivénin elämä ei nimittäin loppunut ”tavanomaisesti” mielenhäiriössä vaan kirkkaana poliittisena protestina ja vakaan harkinnan tuloksena. Uteliaisuutta, niin tutkijan kuin lukijanakin, herättää se, mikä oli se syvempi tausta ja kehityskulku, joka ohjasi nuoren, lahjakkaan

ihmisen näin epätoivoiseen tekoon. Niinistö ei ole tarvinnut sukeltaa tutkimukseensa puhtaalta pöydältä, väitteli hän jo 1998 hyvällä elämäkeralla Bobi Sivénin isoveljestä, aktivisti ja upseeri Paavo Susitaipaleesta. Lisäksi hän on perehtynyt muutenkin tutkimuksellisesti heimoaatteen ja -sotien problematiikkaan. Aika on jälleen otollinen sille, että myös suomalaisten omaa panna ja kansallista itsekkyyttäkin voidaan nostaa esiin itsenäisyyden syntyprosessissa.

Niinistön tutkimus vakuuttaa siitä, kuinka lapsuudella, kodinperinnöllä ja koululla voi olla ratkaiseva merkitys varttuvan ja tietään etsivän ihmisen ohjautumisessa elämänuralleen. Epäilemättä Bobi Sivénin nuoruuden aika oli tälle otollinen, täyttivähän sen suuret kysymykset ja kannanotot Suomen tulevaisuudesta. Haasteita riitti. Kodin ja koulun tohtoritason opettajien syvällisellä arvojen ja aatteellisuuden kylvöllä oli keskeinen sija elämänvalintoihin vaikuttavien periaatteiden muotoutumisessa. Niinistö osoittaa erityisesti partiotoiminnan, omaperäisen lippukunta ”Toimen poikien” ja sen intomielisten, velvollisuudentuntoa korostavien vetäjien aatteellisen kasvatuksen vaikutuksen Sivénin veljeksiin. Tällöin perehdyttiin mm. stoalaisuuteen, joka lupasi ihmisen tehdä itse itselleen lopun, jos se suuri hyve ja tavoite, jota ihminen elämässään tavoitteli yli kaiken, ei toteutunut. Poikien esikuva, Toimen Poikien tasavallan presidentti, ylioppilas Kurt Stenius teki 1913 harmitun itsemurhan jättäen jälkeensä tilityksen, jossa tunsii

pettyneensä tavoitellessaan turhaan sitä jaloa, jonka oli elämänsä tavoitteeksi asettanut. Niinistö on varmasti oikeassa uskoessaan, että kaikki tämä vaikutti lähtemättömästi 14-vuotiaan Bobi Sivénin elämäntarkoituksiin.

Niinistö tutkii hyvin ja kuvaa mukaansatempaavasti Sivénin ja erityisesti Bobin vaiheet läpi itsenäistymisen murrosvuosien. Bobi Sivén oli nuoresta iästään huolimatta henkilö, jonka aatemaailma oli kypsä, siinä yhdistyivät fenomenia ja aktivismi. Aatteellisuus ja pyyteeton käytännön toiminta Suomen itsenäisyyden eteen yhdistyivät hänen vaiheissaan sopusuhtaisesti. Myös tutkimuksessaan Niinistö kytkee onnistuneesti aatteet ja käytännön toiminnan toisiinsa. Mielenkiintoista ja yllättävääkin on, että se puolue, jota Sivénit ja myös Bobi kannattivat, oli maalaisliitto. Maalaisliitto oli aktiivisimpia puolueita myös Itä-Karjalan liittämässä itsenäistävään Suomeen. Maalaisliittoon Sivén laski toiveensa reformipuolueena. Sivén kannatti kansallista eheytyä, hän ei kannattanut Mannerheimia vuoden 1918 sodan päällikkönä presidentiksi vaan oli Ståhlbergin kannalla.

Niinistö käy asiallisesti läpi niin Sivénin naisuhteet, joissa niissäkin oli melkoista traagisuutta, kuin hänen seikkailukkaat vaiheensa Helsingissä kapinavuotena 1918. Kun Suomen asia alkoi kirkastua, Sivén ajautui kuin luonnostaan isänsä ja muiden aktivistien mukana ajamaan Itä-Karjalan liittämistä Suomeen. Siinä epäilemättä oli osansa myös Sivénin perheen kesänviettopaikalla

Suomen Karjalassa, Ruokolahdella. Niinistö on löytänyt myös uutta lähdeaineistoa valaisemaan Sivénin vaiheita Kuisman retkikunnassa Viennassa syksyllä 1918. Sen ja Aunuksen retken värväyksen kautta Sivén hakeutui hoitamaan Suomen yhteyteen saamaan Repolan nimismiehen virkaan 1919. Hänen mainettaan ja päättäjien uskoa hänen kykyihinsä osoittaa se, että juuri hänet, 20-vuotias ylioppilas, valittiin peräti 36 hakijasta tähän vaikeaan tehtävään. Niinistö on tutkinut elämäkertaa varten riittävällä tarkkuudella Sivénin toiminnan pääkohdat Repolassa, vaikka juuri siitä olisi ollut runsaasti lähdeaineistoa perusteellisempaan esitykseen.

Tarton rauha ja Sivénin suhtautuminen siihen saavat tutkimuksessa tietysti suuren huomion osakseen. Kun Niinistö on tähän saakka tutkinut ja kuvannut Sivénin elämää onnistuneen objektiivisesti välttämättömän henkilönpalvonnan, hänen ei mielestäni olisi tarvinnut ottaa myöskään Tarton rauhansopimukseen kriittisesti kantaa niin, että se olisi ollut raju epäonnistuminen Suomen puolelta. Tämän tulkinnan tueksi tekijä ei pysty esittämään riittävästi argumentteja. Sivénin edustamien tavoitteiden ja arvojen kannalta – siis Itä-Karjalan osalta – rauha oli tietysti katastrofi mutta tuskin Suomen itsenäisyyden ja itärajan kannalta. Tulos olisi kai voinut olla huonompikin ilman Neuvosto-Venäjälle hankalan Puolan-sodan vetoapua. Vaikea on lisäksi verrata, kumpi oli Suomelle parempi vaihtoehto, Petsamo vai Repola-

Porajärvi. Niinistö tutkii hyvin rauhan Repolassa aiheuttamat reaktiot, valmistelut aseelliseksi vastarinnaksi epätoivoiseen loppuun ja tämänkin romahtamisen.

Taitavasti Niinistö kuvaa ennen muuta Sivénin mielenliikkeet ja kehityksen sinetöidä kohtalonsa harkitulla itsemurhalla. Sen päivä oli 12.1. 1921. Niinistö osoittaa, miten Sivénin kehitys ja erityisesti hänen jälkeensä jättämänsä kirje osoittaa niin Marcus Aureliuksen ”Itsetutkistelujen” kuin Toimen poikien Kurt Steniuksen ratkaisun vaikutusta. Sivénin hautajaisiin osallistui myös Mannerheim osoittaen kunniotusta Sivénin vakaumukselliselle isänmaallisuudelle. Sivénin teko ymmärrettiin laajasti, Akateeminen Karjala-Seura teki hänestä marttyyrin ja otti tapahtuneesta irti kaiken propagandahyödyn. Niinistö on tutkinut hyvin myös tapahtuneen jälkimaineen ja mahdolliset heijastukset aina jatkosotaa myöten.

Niinistö on erinomaisesti onnistunut tutkimuksessaan selittämään Bobi Sivénin ajautumisen itsemurhaprotestiinsa. Yleinen syy siihen oli aatteellinen ehdottomuus yhtyneenä ajan taistelevaan ympäristöön ja myös elämän käsittämiseen taisteluksi. Koska epäonnistumiset eivät sen laajemmin jhtaneet itsemurhiin, Sivén käsitti omalla kohdallaan aatteelliset periaatteet ja tällöin stoalaisen vakaumuksen tavallista syvemmin. Tietysti myös ”tavallisella” pettymyksellä, masennuksella ja ehkä väsymykselläkin saattoi asiassa olla osansa.

Niinistö ei spekuloi eikä ota kantaa, oliko teko oikea vai

väärä, eikä siihen ole mitään aihettakaan. Tietenkin voi todeta, ettei teko mikään yhteiskuntaa rakentava ratkaisu ollut, ja että Sivénillä lahjakkaana henkilönä – Kekkonen ikäisenä miehenä – ja maltillisena eheyttäjänä olisi varmasti ollut vielä paljon tekemistä nuoren Suomen rakentamisessa.

Jussi Niinistön tutkimus Bobi Sivénistä on onnistunut elämäkerta. Tutkija problematisoi perustellusti kohdehenkilönsä elämän ja sitoo sen tasapainoisesti ajan ympäristöön. Lisäksi kirja on hyvin jäsenetty ja erinomaisesti kirjoitettu. Se vie lukijansa kiehtovasti Suomen synnyn monitahoisiin tunnelmiin.

Jouko Vahkola

Jouko Vahkola

Viron suojeluskuntien syntyvaiheet

Jarkko Kemppi: Viron suojeluskuntien organisoitumisen ja toiminta 1917–1924. Joensuun yliopisto. Historian tutkimuksia – Studies in History 20. Joensuu 2000. 310 s.

■ Viron itsenäistymisvaihetta vuosina 1918–20 ja koko niin sanotun ensimmäisen tasavallan aikaa eli maailmansotien välistä kautta on viime vuosikymmenen kuluessa voinut tutkia uudelta pohjalta. 1920- ja 1930-luvulla – siis omana aikanaan – ensimmäisen tasavallan kriittinen tutkiminen ei

lähdeongelmien ja perspektiivin lyhyiden takia ollut mahdollista. Toisen maailmansodan jälkeen Viro oli lähes puoli vuosisataa Neuvostoliiton osa, mikä tietenkään ei mahdollistanut itsenäisyyden ajan objektiivista tutkimista. Päinvastoin, menetetty vapaus oli esitettävä kielteisessä valossa.

Viron uusi itsenäistyminen kymmenkunta vuotta sitten vasta ensi kertaa salli ottaa itsenäistymisvaiheen ja ensimmäisen tasavallan ajan viileän, monipuoliseen lähteistöön nojaavan ja objektiivisuuteen pyrkivän tutkimuksen kohteeksi. Vasta nyt arkistot olivat vapaasti tutkijoiden käytettävissä, sensuuria ei ollut, eikä tutkimuksen lopputuloksia ollut ylhäältä etukäteen annettu.

Jarkko Kempin väitöskirja Viron suojeluskuntaliikkeestä ensimmäisen tasavallan alkuvuosina kuuluu maan historian mustien aukkojen täyttäjiin. Hän on ottanut selvittääkseen suojeluskuntien toiminnan jaksolla, johon sisältyy useita dramaattisia tapahtumia: Venäjän vuoden 1917 kumousliikehdintä ja sen vaikutukset Virossa, Viron julistautuminen itsenäiseksi helmikuussa 1918, Saksan miehitys Pohjois-Baltiassa helmikuusta marraskuuhun 1918, vapaussota Neuvosto-Venäjää vastaan marraskuusta 1918 helmikuuhun 1920, rauhanteke Neuvosto-Venäjän kanssa, itsenäisen valtion rakennustyön käynnistäminen 1920-luvun alussa ja lopulta kommunistien vallankaappausyritys 1. joulukuuta 1924.

Tekijän valitsema tutkimusaihe on kaikin puolin relevantti. Prismatavoitteen suojeluskuntaliike heijastelee edellä mai-

nittuja nuoren tasavallan alkuvuosien dramaattisia tapahtumia, ja näin tietomme täydentyvät yhden tärkeän elementin osalta. Tämä on sitäkin merkittävämpää, koska Viron suojeluskuntaliikettä ei aiemmin ole tutkittu likimainkaan näin perusteellisesti. Siksi Kemppe on työssään saanut kokea uranuurtajan niin ilot kuin riesat.

Väitöskirjan otsikko on selkeä; ainoastaan työn aikarajaus pohdituttaa. Aloitusvuosi 1917 on ainoa mahdollinen, mutta työn venyttäminen vuoteen 1924 saakka ei välttämättä ole perusteltu. Tiedän tekijän pohdineen asiaa pitkään, ja koska yksiselitteistä neuvoa on nykyin vaikea tarjota, ei tästä seikasta juuri voi lähteä sakottelemaan.

Johdantoluvussa Kemppe luettelee koko joukon kysymyksiä, joihin hän tutkimuksessaan etsii vastausta. Näitä ovat esimerkiksi seuraavat: miten suojeluskunnat organisoituivat, etenikö organisointi keskitetysti vai tapahtuiko se pikemminkin paikallisesti, mikä oli suojeluskuntien asema eli olivatko ne itsenäisiä vai valtiollan instrumentti, sekä millaiset tehtävät kuuluivat suojeluskunnille ja miten ne näistä tehtävistä selvisivät?

Tärkeä periaatteellinen ratkaisu on tutkimuksen rajaamisen suojeluskuntien eli Kaitseliit-järjestön valtakunnalliseen ja maakuntatason organisaatioon. Näin yksittäiset suojeluskunnat jätetään tarkastelun ulkopuolelle. Pidän tällaista rajauksesta perusteltuna sekä työekonomian että tutkimuksen koossapysymisen kannalta.

Koska suojeluskuntia ei

aiemmin juuri ole tutkittu, Kemppe on joutunut perinpohjin paneutumaan arkistolähteisiin. Niitä hän on koonnut useasta kymmenestä Eesti Riigiarhiiv-arkistossa Tallinnassa olevasta fondista, ja luetteloon on vaikea mitään painokastalisiä. Ehkä kuitenkin Heinrich Laretein (F 1628), Johan Laidonerin (F 2553) ja Hugo Tulnolan (F 3587) arkistoista olisi voinut jotakin lisähöystettä löytyä.

Painettuun alkuperäisaineistoon ja kirjallisuuteen Kemppe on perehtynyt laajalti. Työn aikaisemmassa vaiheessa peräänkuuluttamani saksalainen tutkimuskirjallisuus on nyt mukana, joskin sen hyödyntäminen ei ole niin syvällistä kuin olisin toivonut. Kirjallisuusluettelossa ei kaikkien teosten nimiä mainita täydellisinä, ja lisäksi monissa titteleissä – etenkin saksankielisissä – on harmillisen paljon kirjoitusvirheitä.

Näitä huomautuksia vakaampi on kirjallisuuden käyttöä koskeva muistutus. Vieläkään tekijä ei oikein osaa valita, minkälaisin teoksin hän mitään tekstinkohtaa dokumentoi, vaan käyttää luvottoman paljon vanhentuneita ja väitöstudiumin materiaaliksi köykäisiä teoksia. Erityisesti häiritsevät Märt Raudin teoksen *Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu*, Ojamaa – Varmaksen vanhentuneen ja yleisluonteisen *Viron historian* sekä Evald Uustalun niin ikään yleisesityksenomaisten teosten *Eesti Vabariik 1918–1940* ja *The History of Estonian People* runsas käyttö. Tekijä ei osaa punnita kaikkien käyttämiensä teosten relevanssia, mikä antaa asian-

tuntevalle lukijalle negatiivisen kuvan.

Koska suojeluskuntaliikkeestä on aiempaa kirjallisuutta ylen vähän, Kemppe on käyttänyt myös sellaisia subjektiivisia muisteluksia, jotka toisenlaisen lähdetilanteen valitessa olisivat saaneet jäädä käyttämättä, mutta joihin turvautuminen niukassa lähdetilanteessa on puolustettavissa.

Eräiden yksittäisiä suojeluskuntia käsittelevien muistelmien osalta tulee mieleen myös jälkiviisauden vaara: haluttiinko kuvattava tilanne jälkikäteen esittää dramaattisempaa tai oma panos suurempaa kuin mitä se omana aikana – siis todellisuudessa – oli ollut? Oma ongelmansa ovat Pätsin autoritaarisen hallinnon aikana kavennetun sananvapauden oloissa ilmestyneet teokset, niihin luettuna myös massiivinen, ”virallinen” vapaussodan historia *Eesti Vabadussõda*. Yleensä tekijä tiedostaa näihin teoksiin liittyvät lähdekriittiset ongelmat.

Kempein väitöskirjan suurin ongelma on sen dispositio. Hänen ratkaisunsa aiheuttaa monia päällekkäisyyksiä ja epäselvyyksiä, eikä työ ole kaikilta kohdiltaan sellainen looginen, tekijänsä oteessa oleva kokonaisuus kuin väitöskirjan tulee olla.

Pääluvussa 2 (Bolshevikien ja saksalaismiehityksen aika) olisi alalukujen 2.1. (Tallinnan Omakaitse-organisaation perustaminen) ja 2.3. (Bolshevikien valtaannousu) sisältö tullut limittää yhdeksi kokonaisuudeksi ja tämä sitäkin suuremmalla syyllä, kun alaluvun 2.1. asiat johtuvat alaluvun 2.3. tapahtumista. Pääluku 3

on selkeästi otsikoitu (Eesti Vabariigi Kaitseliit), mutta siitä saa sen virheellisen kuvan, että se käsittelee Kaitseliit-järjestön koko historian, vaikka se rajoittuu pelkkään järjestön perustamiseen. Otsikkoon olisi siis ollut välttämättä lisättävä sana ”perustaminen”. Lisäksi alaluvun 3.1. otsikko Kaitseliit ennen vapaussotaa on harhauttava, koska myös muut alaluvut käsittelevät järjestöä ennen vapaussotaa.

Pääluku 4 on otsikoitu sanalla Vapaussota. Kuitenkin myös pääluku 5 (Uudelleenjärjestelyjä) käsittelee vapaussodan aikaa (samoin kuin pääluvut 6 ja 7). Siksi pääluvun 4 otsikkoa olisi ollut tarkennettava esimerkiksi formuloinnilla Vapaussodan sotatoimet.

Pääluku 8 (Suojeluskunnat 1921–1924) jää tekijän tiivistämistoimista huolimatta edelleenkin löysäksi. Tämä johtuu työn loppurajauksen vetämisestä kommunistien vuoden 1924 vallankaappausyritykseen saakka.

Vironkieliset termit on yleensä kirjoitettu oikein ja myös lukijaystävällisesti suomennettu. Sanan ”armeija” tilalla olisin mieluummin käyttänyt sanaa ”sotaväki”, joka paremmin vastaa myös vironkielistä alkutekstiä.

Tekijä on onneksi karsinut työn aikaisemmissa vaiheissa olleita kummallisia teoretisointeja, mutta edelleenkin niitä on silmään tökkijöiksi asti, kuten sivulla 212: ”Organisaatiot pyrkivät kaiken aikaa etsimään parasta mahdollista muotoa toiminnalleen ja ennakoimaan tulevaisuuden tuomia haasteita”, sivulla 241: ”Kun yksilöt tuntevat, että heidän työllään

on todellista merkitystä, he hoitavat tehtävänsä innostuneemmin” ja sivulla 244: ”Organisaatiot ovat usein järjestelmiä, jotka ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa”.

Edellä olen – niin kuin vastaväittäjät yleensä – kiinnittänyt kriittistä huomiota eräisiin Kempin työn heikkouksiin. Kohtuuden nimissä on kuitenkin alleviivattava, että nuori tutkija on rohkeasti tarttunut tärkeään aiheeseen, jota aikaisemmin ei juuri ole tutkittu. Kempin on vaivojaan säästämättä käynyt lävitse erittäin laajan, hajanaisen ja kohdittain hankalasti tulkittavan primäriaineiston ja rakentanut sen pohjalta antoisan kokonaiskuvan Viron nuoren tasavallan suojeluskuntaliikkeestä.

Seppo Zetterberg

Ivan Ivanovitshin ja Ivan Nikiforovitshin naapurisuus-suhteet vaiko lännen ja idän ikuinen taistelu?

Aleksandr I. Rupasov: Sovetsko-finljandskije otnoshenija. Seredina 1920-h – natshalo 1930-h gg. Jevropejskij dom, Sankt-Peterburg 2001. 308 s.

O.N. Ken, A.I. Rupasov, Politbjuro TsK VKP(b) i ot-noshenija SSSR s zapadnymi sosednimi gosudarstvami. Tshast I, 1928–1934. Jevropejskij dom, Sankt-Peterburg 2000. 701 s.

A.I. Rupasov, A.N. Tshistikov, Sovetsko-finljandskaja granitsa 1918–1938. Jevropejskij dom, Sankt-Peterburg 2000. 163 s.

■ Kun Neuvostoliitto vuonna 1939 valmistautui hyökkäämään Suomeen, propagandamiehet saivat tehtäväkseen laatia lyhyen Suomen historian, jossa maan porvarillisen hallituksen synnit lueteltiin ja jota sitten käytettiin argumenttina osoitettaessa, miksi naapurimaa oli ansainnut ne voimaperäiset rauhantoimet, joihin neuvostohallitus oli ryhtynyt auttaakseen naapurimaan kanssa kukistamaan sortajansa.

Tehtävästään johtuen tämä historiantulkinta oli sangen selväpiirteinen: talvisodan syynä oli Suomen hallituksen politiikka. Se harjoitti loputonta vihanpitoa, mikä esti luottamuksen syntymisen ja huipentui lopulta sotaan. Muodossa tai toisessa tulkinta on tietysti historian vaiheessa mennyt Suomessakin tietyille piireille kaupaksi, ei vähiten ns. älymystölle.

Viralliset neuvostosapluunat kahlitsivat tunnetusti tutkijoita aina kommunismin romahdukseen saakka. Ne, jotka itäisessä naapurimaassamme kirjoittivat Suomen ja Neuvostoliiton suhteista 20–30-luvuilla, oli kahlittu kaavaan, joka syntyi talvisodan aaton tilaustyönä.

”Talvisodan taustan” näkökulma ei ole tuntematon Suomesakaan. Kiusaus lukea historiaa vääraan suuntaan on suuri joka maassa.

Sitäkin ilahduttavampaa on havaita, että naapurimaassa löytyy tutkijoita, jotka ovat toden teolla kyenneet irrottautumaan vanhoista kaavoista ja käsittelemään maidemme välisiä suhteita aidosta tutkijan perspektiivistä. Erityisesti asia koskee Aleksandr I. Rupasovin teosta *Sovetsko-finljandskije otnoshenija. Seredina 1920-b. natsbalo 1930-b gg.* (Neuvostoliittolais-suomalaiset suhteet 1920-luvun puolivälistä 1930-luvun alkuun).

Monikaan lukija tuskin odottaa kovin paljon teokselta, joka keskittyy tämänlaiseen vähäpätöiseltä tuntuvaan ajanjaksoon. Meillähän tutkimus on jo varsin tarkoin penkonut omat ja useiden muiden maiden diplomaattiasiakirjat. Lehdistön ja Venäjän arkistoista ei ole ollut syytä odottaa mitään sellaista, joka olennaisesti muuttaisi kokonaiskuvaa. Olemme voineet rauhallisien mielin odottaa, milloin venäläinen tutkimus saavuttaa sen tason, jonka meillä viitoittivat ennen muuta Keijo Korhosen standarditeokset jo muutama vuosikymmen sitten.

On iloinen yllätys, että nuoremman polven tutkija Rupasov on kyennyt luomaan aiheestaan sangen tuoreen kuvan, jossa tapahtumien kulkua on tarkasteltu molempien puolien näkökulmasta ja asiat on suhteutettu omaan aikaansa – eikä esimerkiksi kymmenen vuoden takaiseen tulevaisuuteen. Rupasovin etuna on, että hän on kyennyt käyttämään

paitsi suomalaisia ja venäläisiä, myös Baltian maiden ja Puolan – ja jopa Tšekkoslovakian asiaankuuluvia lähteitä. Kieli-taidon puolesta myös englantia, saksa, ranska ja latina näyttävät sujuvan.

Erityisesti kannattaa käytettyjen lähteiden joukossa mainita politbyroon taso, jolta Rupasov on – yhdessä Oleg Kenin kanssa – tarkastellut Itämeren piirin problematiikkaa laajemminkin. Ikävä kyllä, NKVD:n asiakirjat ovat pysyneet tutkijan ulottumattomissa, eikä hän ole myöskään käyttänyt sotilaallisia asiakirjoja, mistä on tosin V.N. Baryshnikov tahollaan pitänyt huolen. Kirjallisuuden osalta suomalainen lukija huomaa monta teosta, jotka olisi voinut ottaa mukaan lähdeluetteloon (se teoksesta puuttuu!) ja hätkähdyttävää on huomata, että Keijo Korhosenkin teoksiin viitataan vain pari kertaa. Tämä ei ole kuitenkaan niin suuri puute kuin luulisi, sillä tekijällä on ollut käytössään samat lähteet kuin Korhosella ja lisäksi paljon muutakin. Oudon vaikutuksen suomalaiseen lukijaan tekee se, ettei Rupasov lainkaan viittaa venäläisten kollegoidensa V.N. Baryshnikovin tai Juri Kilinin teoksiin. Kirjaa lukiessa kyllä vakuuttuu siitä, ettei ainakaan Baryshnikovin vanhakantaisella teoksella olisi ollut paljoa annettavaa, mutta olisihan sen kommentointi edistänyt tieteellistä keskustelua.

Rupasovin kirja keskittyy tutkimuksessaan diplomaattiseen kanssakäymiseen, mutta ei erehdy asettamaan diplomaatteja maailman navaksi, vaan pyrkii suhteuttamaan

nämä sekä omaan yhteiskuntaansa että laajempaan eurooppalaiseen toimintaympäristöön. Tässä hän mielestäni onnistuu varsin kohtuullisesti. Kirjan herkullisinta antia ovat venäläisten diplomaattien luonnehdinnat suomalaisista kollegoistaan ja suomalaisista yleensä. Neuvostoaikana tätä ainesta näkyi vain vilahduksittain lähdejulkaisuissa. Rupasov ei kuitenkaan erehdy pitämään neuvosto-osapuolta korkeamman viisauden haltijana, kuten neuvostoaikana aina tehtiin. Ulkoasian kansankomissariaatissa ei useinkaan tajuttu realistisesti omien toimien vaikutusta naapurimaassa, toimittiin tökerösti, pyrkien esimerkiksi pelottelemaan tai kiristämään ja niin edelleen. Kominternin (esim. O.V. Kuusinen) analyysien taso taas oli pelkän fantasiakirjallisuuden asteella. Niinpä 1930-luvun alkuvuosina ulkoasiain kansankomissariaatissa saatiinkin yhä uudelleen todeta, ettei Suomesta saa mitään tolkkua.

Rupasovin käsittelemä aika sisältää paljon dramatiikkaa, mikä jälkeensä on usein unohtettu. Saksan epäonnistunut vallankaappaus 1923, Viron vastaava seuraavana vuonna, kollektivisointi, loikkarien kohtalo, Itä-Karjalan kysymys, Neuvostodumpingin vastainen maailmanlaajuinen kampanja, Lapuan liike ja monet muut asiat vaikuttivat taustalla, kun diplomaatit työskentelivät balttilaisen pyöreän pöydän, Kansainliiton erityistakeiden, Litvinovin pöytäkirjan, Pohjolan Locarnon, hyökkäämättömyyssopimuksen ja epäluokisten juridisten ja taloudellisten ongelmien parissa. Neuvostoli-

ton ja Saksan Rapallo-yhteistyö, Ranskan ja Englannin vaihtuvuus, Ruotsin uumoiltu revansismi ja pikkuvaltioiden "kääpiöimperialismi" kuuluivat neuvostodiplomaattien maailmankuvan peruspylväisiin. Vaikka Rupasov väittääkin Rapallo-yhteistyötä hiipuvaksi, ei hän erehdy tekemään Saksasta – Neuvostoliiton tuon ajan parhaasta ja ainoasta ystäväästä – Suomen politiikan napaa kuten neuvostoajana saatettiin tehdä.

Keskikipitkän keston vaikuttavia tekijöitä olivat myös sellaiset seikat kuin suomalaisten ryssäviha – jota voitiin joidenkin tarkkailijoiden mielestä täysin verrat puolalaisten vastaavaan asenteeseen – ja maantieteelliset rajat, jotka asettivat punalippuisen neuvostolaivaston kovin ahtaaseen poukamaan Suomenlahden perällä. Rupasov noteeraa Itä-Karjalan kysymyksen ja "Vihan veljet" -salaseurankin. Edellisen hän on nähdäkseni aivan oikein osannut panna omalle paikalleen suomalaisten tavoitteissa sen sijaan että olisi ennustanut Suomen valloituspolitiikkaa jatkosodan perspektiivistä, jälkimmäinen taas on tyylinäytteenä asianmukaisesti sijoitettu alaviitteeseen. Muuan murheenkryyni olivat suomalaiset poliittiset emigrantit, jotka olivat suhteiden häiriköitä ja onnistuivatkin saamaan yhtä ja toista aikaan, esimerkiksi lehtikirjoittelun alalla, kuten tekijä on osoittanut.

Diplomaatit olivat tietenkin vain yksi rengas kansainvälisen vuorovaikutuksen ketjussa. Suuren luokan linjaratkaisut tehtiin ylempänä. Rupasov osoittaa, että varsin usein asiat

viettiin kommunistisen puolueen politbyroon tasolle, ja itse Stalin osallistui asian ratkaisuun aina silloin tällöin. Suomi ei kuitenkaan ollut eturivin maita Neuvostoliiton kiinnostuksen kohteissa. Vaikka suhteet voitiin muutamaa otteeseen todeta hyviksikin, eivät ne edes huonoimmillaan – Inkerin karkotusten aiheuttaman kriisin aikaan vuonna 1931 – aiheuttaneet todellista hälytystä Kremlissä. Noottivaihdossa ajaututtiin yhä kiivaammalle tasolle molemminpuolisten harkitsematomuuksien ansiosta ja tämä oli omiaan turmelemaan suhteita, mutta asian vaikutus jäi toki väliaikaiseksi.

Neuvostoarvion mukaan Suomi pyrkiin toisaalta tarkoituksella välttämään mielikuvaa hyvistä suhteista, samoin kuin tietysti kriisiytyneistäkin suhteista. Neuvosto-osapuoli taas kuvitteli voitavansa vaikuttaa naapuriin muun muassa taloudellisia etuja vilauttamalla – tai niitä pihtaamalla. Vaikka Suomessa – naapurin yllätykseksi – osoittautuikin olevan innokas vuorineuvospuolue, joka olisi halunnut yhteistyötä, saattaneet tehdä sen johtopäätöksen, että taloussuhteilla ei ollut paljon mahdollisuuksia, kun osoittautui, että niitä voitiin koska tahansa käyttää politiikan välikappaleina.

Neuvostoliitto aloitti 30-luvun alun jälkeen kampanjan vaikutusvaltansa voimistamiseksi Suomessa, mutta aivan ilmeisesti se kuvitteli liikojä itsestään. Suomalaiset eivät hyväksyneet ajatusta, että valtiit olisivat olleet naapurin käsissä. On myös muistettava, että stalinistisen diktatuurin raa-

kuudet vain kumuloituivat 30-luvun loppua kohti mentäessä ja suomalaista verta vuoti itärajan takana kuin sodassa ikään. Ystävällisten ja läheisten suhteiden luominen olisi ollut ajatuksenakin irvokas. Terrorin huippuvuodet jäivät kuitenkin tämän kirjan ulkopuolelle.

Rupasovin teos on sangen ansiokas tutkimus, joka olisi ansainnut suuremman painoksen kuin Venäjällä nykyään tavalliset 400 kappaletta. Se olisi ilman muuta syytä kääntää myös suomeksi.

Yhdessä Oleg Kenin kanssa Rupasov on laatinut dokumenttijulkaisun politbyroon läntisiä naapureita vuosina 1928–34 käsittelevistä materiaaleista. Jatko-osa on ilmeisesti myös tulossa. Teos on rakenteeltaan sangen erikoislaatuinen. Lakonisten politbyroon päätösten ohella se käsittelee myös laajan johdannon ja laajat kommentaarit lähdeviitteineen, jotka osoittavat julkaisijoiden tuntevan monipuolisesti aiheeseensa liittyvät lähteet ja kansainvälisen kirjallisuuden. Teoksessa on myös erinäisiä liitteistä (mm. kansainvälisten sopimusten päivämääriä, hakemistoja, henkilötietoja ja valokuvia) ja se on sangen hyödyllinen niille poliittisen historian tutkijoille, jotka haluavat syvemmin tutustua tähän problematiikkaan.

Yhdessä erinäisten muiden asiakirjajulkaisujen kanssa kokoelma antaa myös venäläiselle asiansharrastajalle aivan uudet mahdollisuudet oma-kohtaisesti perehtyä aikakauden poliittiseen dynamiikkaan, ja tehdä itse johtopäätöksiä. Tarve tällaiseen on Venäjällä ilmeisesti suuri, sattuneesta

syystä. Jäämme vielä odottelemaan Stalinin niin sanottujen erikoiskansioiden sekä salaisen poliisin asianmukaisten papereiden julkaisemista. Sitteen kun tämä toivon mukaan lähiaikoina tapahtuu, voimme sanoa poliittisen historian tutkimuksen tältä osin päässeen laadullisesti uudelle tasolle.

A.I. Rupasovin ja A.N. Tshistikovin teos Neuvostoliiton ja Suomen välisestä rajasta vuosina 1918–38 rajoittuu näennäisesti käsittelemään hyvin kaapeaa aihetta. Tämä ei kuitenkaan tee siitä mielenkiinnontonta, sillä asiaa on lähestytty monipuolisesti eikä tekijöiden asiantuntemuksessa tai käytetyn aineiston laadussa ja laajuudessa ole yleisesti ottaen moitittimista. Mukana on molempien maiden aineistoa.

Tekijät kuvaavat melko yksityiskohtaisesti sitä, miten rajakysymyksistä neuvoteltiin ja viimein päätettiin Tarton rauhassa, miten raja käytännössä käytiin ja merkittiin, miten sitä vartioitiin, loukattiin, yllettiin ja viimein varsin pitävästi suljettiin.

Oli monenlaisia rajanylittäjiä. Yleisesti muistetaan Karjalan kansannousun 1921–22 aikaiset apujoukot, pakolaiset ja vankileirien karkurit, mutta ylittäjiä olivat myös sellaiset hahmot kuin James Bondin esikuvana pidetty Sidney Reilly tai ns. Opperputin jutun terroristit. Meriraja, jonka salakuljettajat, kalastajat ja loikkarit ylittivät tavan takaa oli luku sinänsä.

Suomen raja ei ollut poikkeuksellisen ”vuotava” tai rauhaton. Puolan rajalla operoivat tuhatpäiset ”bandiittien” laumat samoin kuin Kaukoidässä

ja Kaukasuksella. Keski-Aasiasakin tilanne oli jos mahdollista vieläkin huonompi kauas 1930-luvulle. Toki Suomen ”rajamaa” muodosti eräänlaisen villin idän, joka poikkesi selvästi muusta Suomesta. Suojeluskunnilla ja erinäisillä muilla elimillä oli tällä alueella sekä erityistehtäviä että erityisvaltuuksia.

Kirja sisältää varsin paljon tietoa niin laillisesta kuin laittomastakin rajan ylittämisestä ja myös paljon muusta aiheesta sivuavasta, kuten venäläisestä omaisuudesta ja panttivankina pidetyistä naapurimaan kansalaisista. Joissakin kohdin kirjoittajien näkökulma ehkä kuitenkin on päässyt liikaa määrätymään käytettävissä olevien lähteiden rajoitusten vuoksi. Vuoden 1918 punaisen hallituksen kanssa solmittu sopimushan toki tehtiin arkistoa varten ja siinä jäi käsittelemättä ajatus punaisesta Suur-Suomesta, joka kyllä oli tapetilla, kuten muistelmakirjallisuus osoittaa. Mitä taas tulee Petsamossa vedettyyn rajaan, sen ratkaisi Lenin henkilökohtaisesti, maanmiestensä riitelyyn kyllästyneenä. Kirjoittajien joskus käyttämä termi ”valkosuomalaiset” kuulostaa hiukan huvittavalta, kun ottaa huomioon ettei maassamme ole esimerkiksi maantieteellistä vastinetta Valko-Venäjälle.

Käytetyn kirjallisuuden suhteen herättää huomiota, että sellaiset suomalaiset perusteokset kuin Matti Kososen ja Juha Pohjosen taikka Kimmo Rentolan, Jouko Vahtolan, Tuomo Polvisen ja Pekka Nevalaisen kirjat ovat jääneet käyttämättä, samoin kuin Tarton rauhanneuvottelujen pöy-

täkirjat. Myös lehtiaineistoa on käytetty hyvin rajoitetusti. Suomen ulkoministeriön arkistosta on tainnut jäädä huomaamatta rajanloukkauksia käsittelevä kokoelma, joka olisi havainnollisesti osoittanut sen, miten paljon tuliaseita käytettiin rajalla ja miten ihmisiä kuoli ja haavoittui keskellä rauhanaikaa, mukana naisia ja lapsia. Myös suomalaisten kalastajien kohtalot – nämä kun usein joutuivat pitkäksikin aikaa pidätetyiksi ajaututtuaan naapurin puolelle – olisivat voineet tuoda lisää väriä tarinaan. Mutta hyvä näinkin.

Kaiken kaikkiaan Rupasovin ja hänen kollegojensa teokset ovat mainio lisä maamme välisen historian tutkimukselle ja ansaitsevat täyden tunnustuksen.

Timo Vihavainen

Kysymyksiä herättävä elämäkerta

Lasse Kangas: Vihtori Vesterinen, Paasikiven ministeri. Gummerus 1998. 424 s.

■ Kun neljä vuosikymmentä sitten sain jyvaskyläläiseltä *Keskisuomalaiselta* tehtäväkseni kirjoittaa ei vain tämän lehden, vaan koko Keski-Suomen lehdistön historian, oli lehtiyhtiön patriarkan ministeri Vihtori Vesterisen (1885–1958) kuolemasta kulunut vain viitisen

vuotta. Hänen vävynsä Teuvo Katainen (1903–71) oli vuosikymmeniä yhtiön toimitusjohtajana, mutta Vesterisen suvun tämänkin jälkeen tärkeästä panoksesta huolimatta *Keskisuomalaisen* yhtiö ei ole ollut perheyhtiö *Helsingin Sanomien*, *Turun Sanomien* tai *Etelä-Suomen Sanomien* lehtitalojen malliin.

Vihtori Vesterinen oli jo 1920-luvun alussa perustamassa maalaisliittolaista *Saarijärven Paavoja*. Hän tuki taloudellisissa vaikeuksissa kamppailutta lehteä, jonka näki keskeisen tärkeäksi maalaisliiton aseeksi poliittisella kentällä. Hän antoi myös oleellisen tuen *Saarijärven Paavon* ottaessa pulavuosina todella suuren riskin ja ostaessa vararikkotilaan joutuneen edistyspuolueen *Keskisuomalaisen*. Vesterinen toimi kummankin lehden johtokunnassa yhteensä neljän vuosikymmenen ajan ja ensimmäiseen puheenjohtajana. Toimitustyöhön Vesterinen ei puuttunut, mutta valvoi kyllä lehtien pysymistä hänen edustamallaan ”oikealla” maalaisliittolaisella tiellä.

Keski-Suomen lehdistön historiaa kirjoittaessani olisi minulle tietysti ollut suuri apu Vesterisen elämäkerrasta olkoonkin että nyt esillä oleva teos keskittyy tämän parlamentaarikon uraan. Vesterinen kohosi maakunnallisesta vaikuttajien sarjasta valtakunnalliseen sarjaan, pitkäaikaiseksi kansanedustajaksi ja moninkertaiseksi ministeriksi, josta ei koskaan poliitikkojen aivan eturiviin valtiomieheksi. Keskisuomalainen Oy on halunnut elämäkerralla kunnioittaa pitkäaikaisen vaikuttajansa

työtä. Kirjoittajaksi kiinnitettiin tottunut ammattilainen, oman lehden toimittaja Lasse Kangas, joka on myös Jyväskylän yliopiston Suomen historian dosentti ja joka tuntee hyvin maankuntansa historiaa.

Elämäkerran laatijalla on usein vaikeuksia lähteiden epätasaisuuden ja puutteellisuuden kanssa. Vesterinen ei pitänyt koskaan päiväkirjaa eivätkä 1950-luvulla aloitetut muistelmat valmistuneet. Hän oli kuitenkin ahkera puhuja ja lausuntojen laatija. Aikalaispäiväkirjurien, presidenttien Relander, Paasikivi ja Kekkonen merkinnöissä Vesterinen esiintyy ajoittain useinkin. Vesterisen toiminnan ulkoiset piirteet ovat vaikeuksitta kartoitettavissa, mutta tämän motiiveja ja ajatusmaailmaa ei ole yhtä helppo hahmottaa.

Vihtori Vesterinen syntyi 1885 Keski-Suomessa Kivijärvellä maanviljelijä Lauri Vesterisen hänen puolisonsa kiertokoulunopettaja Riikka o.s. Liukon perheeseen. Lauri Vesterinen laajensi tarmokkaasti maaomaisuuttaan, ja Riikka oli tunnettu nuorsuomalaisena yhteiskunnallisena toimihenkilönä. Vihtori kävi kansakoulun jälkeen Keski-Suomen kansanopiston, jonka merkitystä elämälleen hän arvosti koko ikänsä. Kansanopistossa hän tapasi tulevan vaimonsa Kaisa Kuukkasen. Häät vietettiin kesällä 1906, ja samalla jäivät Vihtorin haaveet kansakoulunopettajan urasta; seminaarin valmistavan kurssin hän ehti käydä. Nuori pari asui aluksi Vesteristen talossa Kivijärvellä, mutta osti 1911 Laukaan Lepävedeltä Kaisan kotitalon Perttulan. Perintönä Vihtori sai

Kivijärveltä melkoisen metsäomaisuuden, ja näin hänellä oli omaisuutta enemmän kuin monella muulla maakunnan maalaisliittolaisella isännällä taata puolueen lehtien lainoja.

Nuori Vesterinen oli kodin perintönä nuorsuomalainen. Laukaassa hän joutui vähitellen yhteiskunnallisiin tehtäviin ja siirtyi vuoteen 1917 mennessä uuden maalaisliiton kannattajaksi. Alkiolainen maalaisliittolaisuus levisi Pohjanmaalta Keski-Suomeen, ja Vesterinenkin kuului niihin puolueen poliitikkoihin, jotka kysyivät ja saivat Alkiolta neuvoja. Sosioekonomisen asemansa puolesta Vesterisen olisi oikeastaan pitänyt kuulua suomalaiseen puolueeseen ja sitten kokoomukseen, jota Laukaan vanhojen suurten tilojen omistajat kannattivat. Kangas selittää asian siten, että Vesteristä ei ”takametsistä” tullessa vävynä hyväksytty koskaan tasavertaisena noiden suurtilallisten joukkoon, vaikka hän olikin ostanut vaimonsa kotitalon eikä tullut sinne ”köyhänä” kotivävyä. Tulkinta lienee oikea, mutta kun Vesterisen poliittisen toiminnan kantavia ajatuksia läpi vuosikymmenien oli oikeiston vastaisuus, tekijän olisi toivonut analysoivan paljon pitemmälle tätä kontrastia. Taustaa lienee etsittävä jo sortovuosilta, ja itsenäisyyden alussa Vesterinen kuului kiivaiisiin tasavaltalaisiin.

Vesterinen valittiin ensimmäistä kertaa 1919 kansanedustajaksi. Parlamentaarikon uraa kesti vuoteen 1951 saakka, ja Vesterinen kuului niihin joiden oli ilmeisen vaikea luopua julkisesta roolista yhteiskunnassa. Maalaisliitossa hän

oli oman tien kulkija, joka usein oli oppositiossa puolueen enemmistöön päin. Hän oli leimallisesti keskustalainen, joka torjui 1920- ja 1930-luvun yhteiskunnassa sekä kommunistiset että äärioikeistolaiset liikkeet ja joka vastusti myös talonpoikaismarssia eikä hyväksynyt aitosuomalaisuutta Lapuan liikkeestä puhumattaakaan. Toisaalta hän puolusti punavankien vapauttamista ja esiintyi sosiaalipoliitikassa vasemmistoagraarina. Tähän vaikutti osaltaan Keski-Suomen vahva vasemmistolaisuus, jonka kanssa maalaisliitto joutui kilpailemaan. Vesterinen oli myös varhaisimpia punamulta-yhteistyön kannattajia 1930-luvulla.

Vesterinen oli kolmessa 1920 hallituksessa (Tulenheimo, Kallio ja Sunila) apulaismaatalousministerinä. Syistä, joita Kangas ei lähemmin selittä, Vesterinen ei koskaan tullut hyvin toimeen Kyösti Kallion kanssa. Hän kuului maalaisliitossa Juhon Sunilan kannattajiin. Sotien jälkeen hän läheni Kekosta ja yhdessä he muodostivat ”uusien kasvojen” opposition maalaisliitossa. Vesterisellä oli puolueessa ja Keski-Suomessa pahoja kilpailijoita, ja vaikka Kankaalla on taipumus leimata muut juonittelijoiksi, hän antaa rivien välissä ymmärtää, että Vesterinen oli itsekkin, kuten Kekkonen eräissä yhteydessä häntä kutsui, ”vanha kelmi”. Myös Juhon Niukkasen kanssa Vesterinen tuli huonosti toimeen, ja pahin keskuomalainen kilpailija oli puolueen oikeistosiiven Taavi Vilhula.

Ministeriputki katkesi 1926 kymmeneksi vuodeksi, kun

Vesterinen joutui julkisuuden riepoteltavaksi puoluetoveri Antti Juutilaisen maakauppojen vuoksi, joista ministeri ei ymmärtänyt pyytää metsähallituksen lausuntoa. Uusi ura urkeni Kyösti Kallion hallituksessa 1936–37 kulkulaitosministerinä. Vaikka oli puolustusmäärärahojen kriitikko – tai juuri siksi – Vesterinen nimettiin hankintaohjelmakomitean jäseneksi. Hän kannatti talvisodan rauhaa jo varhain ja torjui länsivaltojen avun. Hän oli Rytin kriitikko jo 1920-luvulta lähtien, koska tämä niin taponpojan poika kuin olikin, ei Vesterisen mielestä koskaan ollut ymmärtänyt maatalouden tarpeita. Rytin allekirjoittama Ribbentrop-sopimus ei saanut sekään Vesterisen hyväksymistä.

Henkisesti lähellä rauhanoppositiota ollut Vesterinen valittiin sotien jälkeen eduskunnan toiseksi varapuhemieheksi ja syksyllä 1945 hänestä tuli vastoin maalaisliiton kantaa Paasikiven ja keväällä 1946 Pekkalan hallituksen maatalousministeri ja varapääministeri. Kekkonen kahdessa hallituksessa hän oli sosiaaliministerinä 1950–51. Kaikkein läheimpään luottomiesten piiriin ei Paasikivi sen enempää kuin Kekkonenkaan Vesteristä kuitenkaan ottanut. Tämä oli hyödyllinen työrukkanen, mutta ei sittenkään ensiluokan poliitikko.

On ilmeistä, mitä teemaa Kangas ei valitettavasti kehittänyt, että Vesterinen tarvitsi toiminnalleen ”auringon”, auktoriteetin. 1920- ja 1930-luvulla Juhon Sunila oli tällainen. Erityisesti hän nojautui presidentti Relanderiin ja toimi tämän –

voisi sanoa – agenttina kertomalla kuulemansa mielipiteet kentältä. Samalla tavalla hän pyrki palvelemaan Paasikiveä, jolle hän muun muassa ”kanteli” maassa esiintyvistä rysänvastaisuudesta. Kekkonen poliittista taitoa Vesterinen kunnioitti, mutta ei voinut ankarana raittiusmiehenä hyväksyä tämän rentoa elämäntapaa. Kangas pitää Vesteristä siinä määrin Paasikiven miehenä, että on otsikoinut koko elämäkerran Paasikiven ministeriksi ja pitää tätä maalaisliiton vaikutusvaltaisimpana poliitikkona vuosina 1946–47. Vesterinen olikin sodanjälkeisen itäisen ystävyyssopimuksen ja yysopimuksen kannattaja ja ajoi kolmen suuren hallitusta sekä oli uudessa tilanteessa merkittävä tuki presidentille. Oma puolue sen sijaan ei aina kannattanut Vesterisen linjaa, joka nähtiin liikaa myöntäväisenä, mutta jota Kangas kutsuu vastuulliseksi toiminnaksi. Jälki maailma taas on herkästi puhunut rähmällään olosta.

Vesterisen uran näkyvin huippu oli Suomen rauhansopimuksen allekirjoittaminen Pariisissa 10.2.1948. Paasikivi nimitti hänet rauhanvaltuuskunnan ainoaksi poliittiseksi jäseneksi. Maalaisliitto närkästyti, kun siltä ei kysytty hyväksymistä, ja tuskin se olisi Vesteriselle lupaa antanutkaan. Vaikka Kangas ei suoraan sitä myönnä, on ilmeistä, että Vesterinen nimenomaan pyrki Pariisiin. Parlamentaarikkona Vesterinen kuului 1924–54 Suomen Pankin pankkivaltuuskuntaan, viimeiset vuodet sen puheenjohtajana. Musiikkimiehenä hän taas oli Suomalaisen Oopperan hallintoneuvoston

jäsen 1937–52, nykyin lopuksi puheenjohtaja. Kun Vesterisen parlamentaarikon ura päättyi kesän 1951 vaaleihin. Suomen Pankki ja ooppera tarjosivat vielä näkyviä tehtäviä ja pehmeän laskun.

Vesterisellä oli kotimaakunnassa aina riittävästi kannatus-ta tullakseen turvallisin äänimäärin yhtä uudelleen valituksi eduskuntaan. Mutta millaista oli hänen maalaisliittolaisuutensa? Puolueessa häntä toisinaan vastustettiin lujasti eikä

hän ja muiden puolueiden suhteet olleet siloisia. Valitettavasti Kangas ei ole riittävästi paneutunut Vesterisen aate-maailman analysointiin eikä etsinyt selityksiä hänen kannatoilleen eri tilanteissa. Myös Vesterisen henkilösuhteet olisivat kaivanneet lähempää tutkimusta. Entä mikä oli Vesterisen todellinen paino politiikkona? Hän oli ilmeisen kunnianhimoinen, viihtyi ministerinä ja pyrki ylempiensä suosioon, mutta miksi hänes-

tä ei tullut ensiluokan vaikut-tajaa, ei esimerkiksi pääministeriä tai maalaisliiton puheenjohtajaa? Monista ansioistaan hän kuitenkin sai 1951 harvinaisen ministerin arvon.

Lasse Kangas on kirjoittanut sujuvan ja lukukelpoisen elämäkerran, mutta se on kovin siloinen ja herättää lukijassa monia kysymyksiä, joihin vastaaminen olisi ollut tärkeätä.

Päiviö Tommila

Notes on the contents

■ Several of the articles in this issue of the Historical Journal examine the problems of historical research on power and the law or classical antiquity. We also look at the position of the historian in present-day society.

The first Swedish crusade to Finland is a constant source of fascination for researchers and members of the public with an interest in history. In *Ensimmäinen ristiretki Suomeen – myyttiä vai todellisuutta* ('The first crusade to Finland – myth or reality') Mauno Jokipii considers the question in the light of the known sources.

Colonel Waldemar Becker, laughed at in Finland as the rash adventurer Becker-Bey, was actually an acute observer of the national movements and power politics of his day. His role as the ideological progenitor of the Finnish Jaeger movement has so far remained unproven, although such a role has been suggested. In *Waldemar Becker, jääkäri liikkeen ideologinen isä* ('Waldemar Becker – ideological father of the Jaeger movement') Maija Väisänen reveals the Colonel's colourful life.

After Stalingrad, Germany had effectively lost the Second World War. Finland, Germany's de facto ally, held on ever more desperate-

ly to the claim it was fighting its own separate war. Perhaps surprisingly, Hitler gave this his passive approval. In *Hitler katsoi erillisotateesiä läpi sormien* ('Hitler turned a blind eye to Finnish claims of a separate war') Markku Jokisipilä draws on the events of autumn 1943 to shed light on this arrangement.

In *Häpeän merkityksestä ja hyödyntämisestä rangaistuksissa* ('The significance and exploitation of shame in punishments') Satu Lidman looks at legal developments and the use of shame in punishments in medieval and early modern German urban communities.

New research on Machiavelli is being published all the time. In *Vimeaikaisesta Machiavellin tutkimuksesta* ('The latest research on Machiavelli') Paul-Erik Korvela reviews the latest research literature.

The classical cultures are a source of inspiration for historical researchers. The sources or lack of sources, preconceived ideas and a long research tradition all pose a challenge to objective research on classical antiquity. Joonas Sipilä and Kaius Tuori deal with this issue in *Tutkijan taakka eli Rooman historian kirjoittamisen vaikeus* ('The researcher's burden, or the difficulty of writing Roman history'). In *Rooman historian kirjoittamisen haasteista* ('On the challenges of writing Roman history') Katariina Mustakallio comments on Sipilä and Tuori's views.

Juha Sihvola's editorial in the last issue of the Journal (HAik 2/2002) on the progress of historical research over the past decade has given rise to a vigorous debate. In *Historiantutkija nyt – ammattihistorioitsijat amatööreinä* ('The historical researcher today – professional historians as amateurs') Raisa Maria Toivo ja Ville Vuolanto raise the issues they presented in the closing discussion at the *Historia nyt – Taas* ('History now – Again') conference in Tampere in spring 2000. They are looking for clues as to where historical research is headed at the present moment, twelve years after the publication of the book *Historia nyt* ('History now'). The debate is also joined by Seija Jalagin, Sami Louekari, Mika Sunell, Anu Suoranta and Raisa Maria Toivo in *Historiantutkimus – ammatti vai missio* ('Historical research – profession or mission?') and Jorma Kalela in *Miksi pitäisi tyytyä nälkäpalkkoihin* ('Why should we accept starvation wages?'). Editor Juha Sihvola responds to these contributions in *Tukea ja tehoa väitöskirjan tekemiseen* ('Support and energy for writing your doctoral thesis'), while Laura Kolbe's column *Historia, tiede, tieto ja vaikuttaminen* ('History, science, knowledge and influence') looks at the historical researcher's position in society.

(Translation: Brian Fleming)

70-vuotias Tilaushistoria- keskus nykyaikaa etsimässä

■ Vuoden 1933 alussa perustettu Paikallishistoriallinen toimisto, nykyinen Tilaushistoria-keskus, on 70 vuoden ajan toiminut historian neuvonta- ja työnvälitystoimistona. Se perustettiin aikanaan paikallishistoriallisen tutkimuksen edistämiseksi. Viime vuosina keskus on aikaisempaa enemmän keskittynyt palvelemaan kuntia, maakuntia, seurakuntia, yrityksiä ja muita yhteisöjä historian tutkimus- ja kirjoitushankkeissa.

Keskuksen jäsenjärjestöjä ovat Suomen historiallinen seura, Suomen kirkkohistoriallinen seura, Historiallinen yhdistys, Historian Ystävien Liitto, Suomen taloushistoriallinen yhdistys, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ja

Sukututkimusseura. Dosentti Kari Teräs on Tilaushistoria-keskuksen hallituksen nykyinen puheenjohtaja.

Tilaushistoriakeskuksella on läheiset suhteet naapurimaiden vastaaviin järjestöihin. Vuodesta 1973 lähtien on pidetty säännöllisesti paikallishistorian konferensseja. Viimeisin, kymmenes pidettiin 13.–16. elokuuta 2002 Seurakuntaopistolla Tuusulassa. Historian kirjoittaminen painottuu aikaisempaa selvemmin sotienjälkeiseen ajanjaksoon kaikissa pohjoismaissa, ja Tuusulan symposiuminkin aiheena oli 1960-lukua käsittelevä *Murrosaika paikallista näkökulmasta*.

Parisenkymmentä tutkijaa esitteli ja keskusteli aktiivisesti muuttoliikkeestä, autoistumisesta ja vapaa-ajasta. Tutkijat ovat perinteisesti olleet yksimielisiä siitä, että 1960-luvun suuri murros vaikutti laajalti yhteiskunnalliseen kehitykseen. Tuusulan symposiumissa paneuduttiin siihen, miten tämä näkyi paikallisten yhteisöjen kehityksessä eri pohjoismaissa.

Yksi muutoksen mittari on autoilu. Varallisuuseroista johtuen autojen määrä on lisääntynyt eri tahtia, kuitenkin kaikissa pohjoismaissa suunta on ollut sama. Vilkasta keskustelua käytiin mm. Steffen Elmer Jørgensenin, Veikko Laakson ja Per Østbyn alustusten pohjalta autoilun kulttuurihistoriallisesta merkityksestä ja eroista eri pohjoismaissa. Vielä 1950- ja 1960-luvun alussa jälleenrakentamisesta toipuvassa pitkien matkojen Suomessa haaveiltiin omasta itäautosta, kun samaan aikaan Ruotsissa kansankodin arvon mittana oli kotimaassa valmistettu Volvo, johon mahtui koko perhe telttoineen ja campingvälineineen. Autoilun vaikutusta kaupunkikuvan kehitykseen valotti kiinnostavasti Christina Thunwall, jonka esittelemät Upsalan liikennekaavailut osoittavat, että ylimitoitettut suunnitelmat kauhistuttavine utopioineen eivät olleet vieraita Ruotsin sisämaan kaupungeissakaan.

Veikko Kallio

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2003

Historiallinen Aikakauskirja täyttää ensi vuonna 100 vuotta. Lehti ilmestyy neljänä numerona, joista ensimmäinen on 208-sivuinen juhlanumero. Siinä käsitellään laajasti suomalaisen historiantutkimuksen nykytilaa ja esitellään sen tuloksia. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2003 vuosikerta. Jos teet tilauksen 15.11.2002 mennessä, saat uutena tilaajana tämän vuoden viimeisen numeron ilmaiseksi. Vuosikerta maksaa 32 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Jos haluat liittyä Suomen Historiallisen seuran jäseneksi, saat lehden 40 eurolla.

Tällä lipukkeella voit hoitaa tilauksen. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (32 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (25 euroa ja seuran jäsenmaksu 15 euroa)

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Lähettäjä maksaa normaalin postimaksun
Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Nimi _____

Lähiosoite _____

Postitoimipaikka _____

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteeri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. 09-813 4985, fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalveluveikkokallio.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystäväin Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2002: Historian Ystäväin Liiton jäsenmaksu on 32 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöiltä 44 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 25 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 32 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 9 €.

Pankkityhtey: nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 3 €, 1976–89 4 €, 1990–91 6 €, 1992–94 7 €, vuodesta 1995 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystäväin Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteeri: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 0420-298141.

Pankkityhtey: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 32 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittautudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

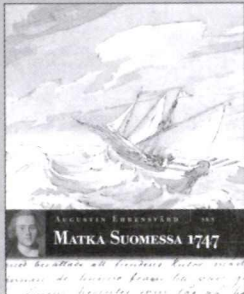
Esimies: prof. *Pauli Kettunen*

Varaesimies: dos. *Katariina Mustakallio*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 17 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystäväin Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

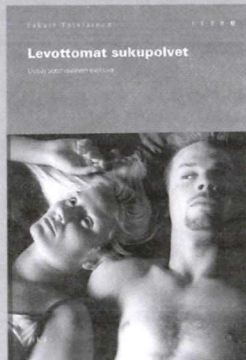
SKS – KIRJASI MERKKI

Augustin Ehrensvärd MATKA SUOMESSA 1747

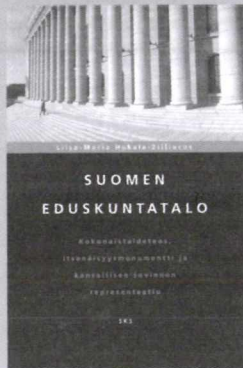
Toimittanut ja suomentanut Sampo Honkala

Augustin Ehrensvärd, Suomenlinnan ja Svartholman rakentaja, matkusti Suomessa kesällä 1747 ja kirjoitti matkapäiväkirjaa, jota hän täydensi piirroksillaan ja laveerauksillaan. Ehrensvärdin piirrokset kuuluvat vanhimpiin Suomen luontoa ja maisemia esittäviin kuviin, ja ne julkaistaan teoksessa nelivärisinä. **42,-**

Sakari Toivainen LEVOTTOMAT SUKUPOLVET *Uusin suomalainen elokuva*

Kartoitus suomalaisesta elokuvasta 1980-luvun alusta vuoteen 2002. Teos käy läpi noin 400 kotimaista elokuvaa, niiden tekijät ja vaikuttimet. Ohjaajien joukosta löytyvät mm. Aki ja Mika Kaurismäki, Kaisa Rastimo, Edvin Laine, Åke Lindman ja Mikko Niskanen. **30,-**

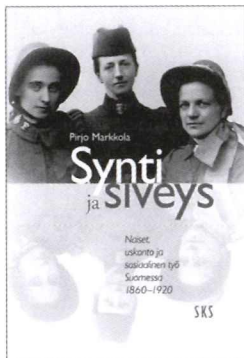
Liisa-Maria Hakala-Zilliacus SUOMEN EDUSKUNTATALO *Kokonaistaideteos, itsenäisyysmonumentti ja kansallisen sovinnon representaatio*

Ketkä rakensivat Suomen Eduskuntatalon ja miksi siitä tehtiin juuri nykyisen kaltainen? Kirja kertoo kansallismonumenttimme arkkitehtuurista, sisustuksesta, taideteollisuudesta ja kuvataiteesta. **47,-**

Tuomas Heikkilä – Maiju Lehmijoki-Gardner KESKIAJAN KIRKKO *Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa*

Yleisteos katolisen keskiajan uskonnollisen elämän eri muodoista. Kirja kertoo keskiajan kirkon vaiheista myöhäisantiikista uuden ajan alkuun. **26,-**

Pirjo Markkola SYNTI JA SIVEYS *Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*

Kristillissosiaalisen työn historia kertoo, miten naisten uskonnolliset yhdistykset nostivat esiin ja ratkoivat yhteiskunnallisia ongelmia. **28,-**

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA

Kirjamyymälä avoinna arkisin
ma–to klo 11–17, pe klo 11–16
p. 09-131 23 216, faksi 09-131 23 218
kirjamyynti@finlit.fi • www.finlit.fi